

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**1990'LI YILLARDA TÜRKİYE'DE SİYASAL
LİBERALİZM**

Yüksek Lisans Tezi

AHMET KÖROĞLU

2501090738

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. İNCİ ÖZKAN KERESTECİOĞLU

İSTANBUL-2011

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **Uluslararası İlişkiler** Anabilim Dalında ders dönemindeki Eğitim-Öğretim Programını başarı ile tamamlayan **2501090738** numaralı **Ahmet KÖROĞLU**'nun hazırladığı **“1990'lı Yıllarda Türkiye'de Siyasal Liberalizm”** konulu YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA TEZİ ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca **30.06.2011 Perşembe günü saat 10.30'da** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **....Kabulu.....**'ne* OYBİRLİĞİ /OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF. DR. BİRSEN ÖRS	Kabul	
DOÇ. DR. İNCİ KERESTECİOĞLU	Kabul	
DOÇ. DR. SERPİL ÇAKIR	kabul	
DOÇ. DR. AYŞEGÜL KOMSUCUOĞLU	KABUL	
DOÇ. DR. HİLAL AKGÜL	KABUL	

1990'LI YILLARDA TÜRKİYE'DE SİYASAL LİBERALİZM

ÖZ

Bu tez Türkiye'de liberalizmin serüvenine dair kaleme alınmış bir çalışmadır. Türkiye'de liberalizmin serüveni diğer ülkelerde olduğu gibi modernleşme ile eşdeğerli bir süreç izlemiş ve günümüze kadar farklı şekillerde devam ederek varlığını korumuştur. Liberalizm ideolojisi sadece Türkiye'de değil, tüm Dünya'da üzerinde en çok konuşulan ve tartışılan düşünce sistemlerinden biri olmuştur. Bunun önemli bir nedeni liberalizmin her zaman farklı yorumlara açık, milliyetçilikten sosyalizme geniş bir düşünce yelpazesinde ittifaklar yapabilen özelliğidir. Türkiye'de ise liberalizm ilk olarak Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çöküş dönemi ile beraber siyasi hayatta gündeme gelmeye başlamış; o günden bu güne ise farklı türleri ile günümüze kadar varlığını korumuştur. Bu aşamada Türk siyasi hayatında liberalizmin serüveni, dış dünyada yaşanan gelişmeler bağlamında bir seyir içinde olmuş ve ona göre şekillenmiştir. Liberalizmin Türkiye'de asıl konuşmaya başladığı ve siyasette etkin bir özne olarak ön plana çıktığı dönem ise 1980'li yıllardan sonra gerçekleşmiştir. Özellikle Anavatan Partisi (ANAP) iktidarı dönemiyle başlayan liberalizm tartışmaları 1990'lı yıllarda çok daha etkin ve çeşitli şekilleriyle kendini göstermeye başlamıştır. 1990'lı yıllar bir taraftan Türkiye'de liberalizmin gelişmesi için uygun bir mirasa sahipken, diğer taraftan liberalizm 1990'lı yılların kendi siyasi gündemine ve problemlerine karşı yeterli ve etkin çözümler üretememiş ve yetersiz kalmıştır. Bu durum ise 1990'lı yıllarda büyük umutlarla kurulan Yeni Demokrasi Hareketi (YDH) ve Liberal Demokrat Parti (LDP) gibi liberal referanslı partilerin aynı dönemde ortaya çıkıp kısa bir süre içinde varlık göstermeden beklentilerin altında kalmalarına yol açmıştır.

POLITICAL LIBERALISM IN TURKEY IN THE 1990s

ABSTRACT

This study is about the history of liberalism in Turkey. Same as in many other countries, liberalism has been evolving together with modernism in Turkey. The ideology of liberalism has been one of the most important subjects of political discussions (thought systems). Therefore there are many different interpretations of liberalism and also many different theoretical discussions about it. Liberalism has came on the political scene in the decline and fall era of Ottoman Empire. In this sense, political and social developments in Western countries affected the evaluation of liberalism in Turkey. However, liberalism became the popular political idea especially after 1980s. Specifically, the government of ANAP has triggered the discussions about it. Although the 1990s have an important inheritance for the development of liberalism in Turkey, but the political developments in 1990's did not allow liberalism to develop appropriately. Therefore, YDH and LDP -the liberalism oriented political parties- organized in this period and become unsuccessful in a short period of time.

ÖNSÖZ

Bu tez 1990'lı yıllarda Türk siyasal hayatındaki liberal hareketliliği anlamayı amaçlamaktadır. Tezin temel sorusu ise, "Türkiye'de 1990'lı yıllarda kurulan liberal partiler nasıl bir işlev gördüler ve niçin çok etkili olmadılar" sorusudur. Bu soru aslında biraz daha genelleştirilerek de ele alınabilir: Türkiye'de liberalizmin siyasette etkin bir unsur olması mümkün müdür? Başka bir deyişle Türk siyasal kültürü liberal değerleri içeren bir zemine sahip midir? Bu soruların cevaplarının verilmesi elbette Türkiye'de 1990'lı yılların tek başına ele alınması ile mümkün gözükmemektedir. Hatta daha ötesinde liberalizmin bir düşünce biçimi olarak ne olduğunu anlamak ve ona kavramsal bir çerçeve belirlemek ilk etapta yapılması gereken bir zorunluluktur.

Bu çalışmada öncelikli olarak liberalizmin bir ideoloji olup olmadığı tartışıldıktan sonra, genel olarak kabul edilen, üzerinde oydaşma sağlanmış ilkeleri bağlamında bir liberalizm tanımlaması ve çeşitlemesi ortaya konulmuştur.

Bu tezde liberalizmin Türkiye bağlamında ele alınması için Türk siyasal hayatına dair genel bir araştırma yapılması gereği vardı. Ancak bunun sadece Cumhuriyet'in kurulmasından sonra ele alınması, konuyu eksik bırakacağı için Osmanlı Devleti son döneminden başlayan süreçten 1990'lara kadar geçen Türk siyasal hayatı, siyasal liberalizm bağlamında bir incelemeye tabi tutuldu. Bu bağlamda özellikle Türk siyasal hayatına dair yabancı dilde kaleme alınan çalışmaların daha nitelikli ve çok olması, ister istemez o kaynakların daha çok oranda kullanılmasını beraberinde getirdi.

1990'lı yıllara gelindiğinde ise, konunun daha güncel olması hasebiyle kaynak olarak hacimli eserlerden çok, makale türü ve biraz da pratik kaynaklara yönelinmesi gerekti. Bunun için de gazete taramaları en iyi yöntem olarak görüldüğünden, gazete taramaları sayesinde 1990'lı yılların genel bir siyasi manzarası çıkarılmış oldu. Bu siyasi manzarada liberalizmi kendine referans alan ve tezin esas kısmını oluşturan YDH ve LDP gibi partiler ise daha çok kendi kaynakları ve söylemleri etrafında ele

alındı. Bununla beraber onlarla ilgili yazılan yazılar ve serdedilen düşüncelerden de faydalanılmış oldu.

YDH ve LDP'nin incelenmesinde bazı zorluklarla da karşılaşmıştır. Bunların başında ise, bu partilerden birinin 1995 yılında kapanmış olması ve hakkındaki bilgilerin ancak sahaflardan veya bu partilerle ilgili araştırma yapmış kişilerin kullandıkları kaynaklardan ulaşılması zorunluluğu gelmekteydi. LDP her ne kadar siyasi hayatta varlığını halen devam ettirse de, etkinliğinin az olması sebebiyle aynı zorluk LDP'de de daha az oranda da olsa yaşandı. Tüm bunların sonucu ve yukarıda izah ettiğimiz sorunlara cevap arama sadedinde ise 1990'lı yıllarda siyasal liberalizmi ele alan bu çalışma ortaya çıkmış oldu.

Çalışmanın sonucu ortaya çıkan temel bir soru ise muhtemelen daha geniş başka bir çalışmanın temelini teşkil eder gibi gözükmektedir: 1990'lı yıllarda siyasi gündemden dolayı umduklarını bulamayan liberal oluşumlar varlıklarını fiilen yitirseler de, ürettikleri fikirler ve dillendirdikleri politikalar acaba 2000'li yıllarda Türk siyasal hayatında belirleyici oldu mu? Özellikle 2000'li yıllara damgasını vuran AKP'nin bu bağlamda ele alınması ve incelenmesi belki bu soruya bir cevap verebilir nitelikte bir çalışma olacaktır.

Son olarak takdir edilir ki, bu çalışma sadece çalışmayı hazırlayanın çaba ve gayretleri ile oluşmuş değildir. Bu noktada öncelikli olarak tez sürecinin başından beri, özgün düşünmeme ve çalışmanın özgün olması için çaba gösteren, tezin tüm aşamalarında bana yardım eden ve beni gerekli kaynaklara yönlendiren sevgili tez hocam Doç. Dr. İnci Özkan KERESTECİOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim. Diğer taraftan özellikle tez konumun belirlenmesinde katkısı büyük olan ve tez yazımı konusunda bana katkılar sağlayan, daha da önemlisi akademik hayatımın üzerinde büyük bir etkisi olan Yrd. Doç. Dr. Lütfi SUNAR'a da teşekkürü bir borç bilirim. Tez yazımım boyunca tezimi yakından takip eden ve sıkıldığım anlarda beni motive eden, ayrıca tezimi okuyarak gerekli düzenlemeleri yapan İstanbul Üniversitesi'nde doktora öğrencisi Yasin APAYDIN'a ve İstanbul Teknik Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. M. Ali DOĞAN'a da aynı duygularla teşekkür ederim. Elbette ki teşekkür listesinin daha da uzamasını gerektiren başka isimlerde mevcuttur. Ama son olarak

unutulmaması gerekenler, başından beri maddi ve manevi desteklerini üzerimden esirgemeyen ve tez çalışmalarımın dolayısıyla ailevi vazifelerimden geri kalmama göz yuman sevgili annem, babam ve diğer aile mensuplarıdır. Onlara da bir iki cümleyle de olsa teşekkürü vazife bilirim...

İÇİNDEKİLER

ÖZ/ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: LIBERALİZMİN TANIMI, GELİŞİMİ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	5
1.1. İdeoloji ve Liberalizm	5
1.2. Liberalizmin Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi	7
1.3. Farklı Liberalizmler	11
1.3.1. Tarihsel Süreç İçinde Çeşitlilik	14
1.3.1.1. Klasik Liberalizm	14
1.3.1.2. Sosyal Liberalizm	16
1.3.1.3. Neoliberalizm	17
1.3.1.3.1. Neoliberal Politikalar Bağlamında “Yeni Sağ”	19
1.3.1.3.2. Neoliberal Politikalar Bağlamında Sivil Toplum	20
1.3.2. Liberalizmin İç Çeşitliliği	24
1.3.2.1. İktisadi Liberalizm.....	24
1.3.2.2. Siyasal Liberalizm	25
1.3.2.2.1. Birey ve İnsan Hakları	26
1.3.2.2.2. Yasaların Egemenliği ve Sınırlı Devlet	28
1.3.2.2.3. Temel Siyasi Hak ve Özgürlükler	30
2. BÖLÜM: TÜRKİYE’DE LIBERALİZM	33
2.1. Siyasal Muhalefetin Çerçevesini Oluşturan Önemli Bir Politika Olarak Türkiye’de Liberalizm: 1808-1980	33

2.1.1. Osmanlı Son Dönemi (1808-1920); Siyasal Liberalizmin İlk Ortaya Çıkışı.....	34
2.1.2. Tek Parti Dönemi (1920-1950); Liberalizmin İtibarını Kaybetmesi	38
2.1.3. Çok Partili Dönem'e Geçiş (1950-1960); Siyasal Liberalizmin İtibar Kazanmaya Başlaması	41
2.1.4. Siyasetin Tıkanması (1960-1980); Siyasal Liberalizmin Belirginsizleşmesi.....	44
2.2. Neoliberal Bir Politika Olarak Türkiye'de Liberalizm: 1980-1991	47
2.2.1. Dönemin Özellikleri	47
2.2.2. ANAP ve Turgut Özal.....	49
2.2.2.1. ANAP ve İktisadi Liberalizm	52
2.2.2.2. ANAP ve Siyasal Liberalizm	54
2.2.2.2.1. ANAP ve Özgürlükler.....	57
2.2.2.2.2. ANAP'ın Devlet ve Birey Anlayışı	59
2.2.3. Sivil Toplumcu İdeoloji; Sol Liberalizm	61
2.2.4. 1980'li Yılların 1990'lı Yıllara Mirası.....	67
2.2.4.1. İç Siyasetin Gündemi ve Mirası	67
2.2.4.2. Dış Siyasetin Gündemi ve Mirası	70
2.3. Çeşitlenen ve Canlanan Bir Politika Olarak Türkiye'de Liberalizm: 1991-1999	72
2.3.1. 1990'lı Yıllarda Türkiye'de Siyasetin Gündemi.....	72
2.3.1.1. Parçalanmış Siyaset	73
2.3.1.2. Yükselen İslamcı Dalga.....	75
2.3.1.3. Kürt Meselesi ve PKK Sorunu	80
2.3.1.4. İktisadi Alanda Kayıp Yıllar.....	83
2.3.1.5. Dış Politika Alanında Yaşanan Gelişmeler	86

3. BÖLÜM: 1990’LI YILLARDA TÜRKİYE’DE SİYASAL LİBERALİZM ÖRNEKLERİ	91
3.1. Yeni Demokrasi Hareketi (YDH)	93
3.1.1. YDH’nin Ortaya Çıkışı ve Yapısı	93
3.1.2. Türk Siyasal Hayatı İçinde YDH	97
3.1.3. YDH’nin Temel Politikaları	99
3.1.3.1. Devlet-Toplum-Birey Tartışmaları ve YDH	99
3.1.3.2. Dış Politika ve YDH	104
3.1.3.3. “Kürt Sorunu” ve YDH	107
3.1.3.4. Yükselen İslamcı Dalga ve YDH	112
3.1.3.5. İktisadi Politikalar ve YDH	115
3.2. Liberal Demokrat Parti (LDP)	119
3.2.1. LDP’nin Ortaya Çıkışı ve Yapısı	119
3.2.2. Türk Siyasal Hayatı İçinde LDP	123
3.2.3. LDP’nin Temel Politikaları	125
3.2.3.1. Devlet-Toplum-Birey Tartışmaları ve LDP	125
3.2.3.2. Dış Politika ve LDP	129
3.2.3.3. “Kürt Sorunu” ve LDP	133
3.2.3.4. Yükselen İslamcı Dalga ve LDP	135
3.2.3.5. İktisadi Politikalar ve LDP	138
3.3. Liberalizm Bağlamında YDH ve LDP’nin Değerlendirilmesi	141
SONUÇ	145
KAYNAKÇA	154

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e.	: Aynı Eser
A.g.t.	: Adı Geçen Tez
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Ed.	: Editör
Çev.	: Çeviren
Haz.	: Hazırlayan
No.	: Numara
s.	: Sayfa
vb.	: Ve Benzeri
Vol.	: Volume
AB	: Avrupa Birliği
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
AT	: Avrupa Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
DEP	: Demokrasi Partisi
DSP	: Demokratik Sol Parti
DYP	: Doğru Yol Partisi
FP	: Fazilet Partisi

HADEP	: Halkın Demokrasi Partisi
HEP	: Halkın Emek Partisi
HP	: Hürriyet Partisi
IMF	: International Monetary Fund
İT	: İttihat ve Terakki Partisi
KDV	: Katma Değer Vergisi
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
LDP	: Liberal Demokrat Parti
LDT	: Liberal Düşünce Topluluğu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	: Milli Nizam Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
NATO	: North Atlantın Treaty Organization
PKK	: Partiya Karkerên Kurdistan
RP	: Refah Partisi
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
SHP	: Sosyaldemokrat Halkçı Parti
SODEP	: Sosyal Demokrasi Partisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TCK	: Türk Ceza Kanunu
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TÜSİAD	: Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği
YDH	: Yeni Demokrasi Hareketi
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurumu

GİRİŞ

Bu çalışmada temel olarak liberalizmin Türkiye’de izlediği serüven ve özellikle 1990’lı yıllarda Türk siyasal hayatındaki konumu ve liberalizmin yürütücü iki partisi ele alınmıştır. 1990’lı yıllarda Türkiye’de, liberalizm anlamında bir hareketlilik ve çeşitlilik baş göstermiş, birçok kurum ve parti, liberal değerleri referans alarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu bağlamda faaliyet gösteren oluşumlardan iki tanesi de Yeni Demokrasi Hareketi (YDH) ve Liberal Demokrat Parti (LDP) olmuştur. Gerek YDH gerek LDP o dönem için kendilerine liberalizmi referans almış iki partidir.

Liberalizm siyaset biliminde en çok tartışılan ideolojilerden birisi olmuştur. İdeolojileri konuşmak siyaset biliminin en zor konularından bir tanesidir. İdeolojilerin modern zamanlarda ortaya çıkmış olması ve toplumsal bir kurgu işlevi görmeleri, onlara farklı manalar yüklenmesine yol açmış; bu da ideolojilerin kişiler tarafından farklı şekillerde kurgulanmalarını beraberinde getirmiştir. Nitekim siyasi ideolojilere bakıldığında, onlara farklı dönemlerde farklı düşünürlerin farklı manalar yüklediğini görürüz. Bu bağlamda ideolojiler arasında bir kavram kargaşasının varlığı siyaset bilimciler açısından mutabık olunan ve üzerine teorik tartışmaların çokça yapıldığı önemli bir alandır. Liberalizmin bir ideoloji olarak ortaya çıkışı ise, genel kabule göre Ortaçağ döneminde, Avrupa’nın özellikle siyasi anlamda modernleşme sürecine girdiği dönemlerde gerçekleşmiştir. Liberalizmin ortaya çıktığı dönemdeki değerleri sonraki dönemlerde aynı olarak kalmamış; tarihsel süreç içerisinde liberalizm birçok farklılaşmayı beraberinde taşımıştır.

Bu çalışma bir taraflıya siyaset biliminin bir konusu olarak liberalizmi bir ideoloji şeklinde ele alıp değerlendirecek diğer taraftan siyasi tarihin konusu olarak Türkiye’de siyasal hayatı uzun bir dönem içinde ele alarak, bu siyasi hayatı derinlikli olmasa da, siyasal liberalizm bağlamında temel hususlarıyla inceleyecektir. Bu bağlamda çalışmanın siyaset biliminin ve siyasi tarihin çalışma yöntemlerinin ortak parametreleri ile ortaya çıkacağını söylemek mümkündür. Diğer taraftan bu yöntem ile siyaset biliminde ideolojiler gibi teorik bir konunun siyasal pratikteki

yansımalarını ele alınacak ve ideolojilere ağırlıkla yöneltilen onların pratikteki sapmaları tartışmalarını da liberalizm üzerinden tahlil edecek ve ortaya koyacaktır.

Çalışmanın biraz güncel bir tarihi kapsıyor olması ve önemli bir yönünün Türk siyasal hayatına dönük olması, bazı aşamalarda pratik kaynaklara yönelme zorunluluğunu da beraberinde getirecektir. Özellikle 1990'lı yıllarda Türkiye'de siyasal hayatı anlamak için dönemin gazeteleri taranacak ve Türk siyasal hayatının 1990'lı yıllardaki serüveni genel olarak bu şekilde ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Diğer taraftan tezin teorik tartışmaları ile ilgili olarak birinci elden kaynaklara ulaşılması amaçlanmaktadır. Lakin liberalizmin teorik tartışmalarına dair çalışmaların çok olması ve tezin asıl olarak liberalizmin teorisi tartışmalarına ilişkin bir hedef taşımaması; bu geniş literatür içinde ilk etapta ön plana çıkan çalışmaların ele alınmasını beraberinde gerektirmektedir. Son olarak bu çalışma da her ne kadar liberalizm ideolojisi üzerinde durulsa da, bu ideoloji sadece onu savunanların görüşleri etrafında ele alınmayacak, onu eleştiren düşüncelere yer verilerek liberalizmin eleştirel bir değerlendirmesinin yapılması da amaçlanmaktadır.

1990'lı yıllarda Türkiye'de siyasal liberalizmi ele alan bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Liberalizmin kavramsal tartışmasının yapıldığı kısım birinci bölümü, Türkiye'de liberalizmin 2000'li yıllara kadar yaşadığı serüven ikinci bölümü, 1990'lı yıllarda Türkiye'de siyasal liberalizm örnekleri olarak ortaya konabilecek YDH ve LDP ise son bölümü oluşturacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde genel olarak liberalizmle ilgili kavramsal çerçeve ortaya konacaktır. Bu bağlamda öncelikli olarak liberalizmin ideolojiler ile olan ilişkisi ele alınacak ve liberalizmin ideolojilerle olan bağlantısı veya bağlantısızlığı ortaya konmaya çalışılacaktır. Yine aynı bölümde liberalizmin hangi şartlarda ve nerede ortaya çıktığı ele alınacak ve tarihsel olarak nasıl bir süreç izlediği üzerinde durulacaktır. Liberalizmle ilgili kavramsal tartışmanın yapıldığı bu ilk bölümde en önemli noktayı ise liberalizmin kendi içindeki farklılaşmalarının incelenmesi oluşturacaktır. Bu bağlamda liberalizmin hem tarihsel süreç içinde yaşadığı dönüşümler hem de kendi içinde yaşadığı farklılaşmalar beş ana başlık altında ele alınacaktır. Buna göre liberalizm, tarihsel süreç içinde klasik liberalizm, sosyal

liberalizm ve neoliberalizm olmak üzere üç ana başlıkta ele alınmış; kendi iç politik söylemi olarak ise iktisadi liberalizm ve siyasal liberalizm şeklinde tasnif edilmiştir. Nitekim bu çalışmada ağırlıklı olarak siyasal liberalizm üzerinde durulacak, Türkiye’de liberalizmin iktisadi gelişiminden öte siyasal gelişimi ele alınacaktır. Bu aşamada kavramsal tartışmalar tezin diğer bölümleriyle bağlantılı olarak yapılacak; böylece teorik tartışmaların yapıldığı ilk bölümle sonraki bölümlerin birbirinden kopuk olmaması sağlanmaya çalışılacaktır.

Tezin ikinci bölümünde ise, Osmanlı Devleti son döneminden başlayarak 2000’li yıllara kadar geçen süreçte liberalizmin Türk siyasal hayatındaki serüveni ana başlıklarla ele alınacaktır. Bu bağlamda liberalizmin Türk siyasal hayatında, kendi iç kırılmalarını ve dönüşümlerini de ortaya koyacak şekilde beş ana başlık belirlenmiştir. İlk olarak Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinden Cumhuriyet’in kurulmasına kadar izleyen süreç ele alınacaktır. Bu dönem aynı zamanda Sened-i İttifak, Tanzimat ve Islahat Fermanı gibi gelişmelerin ışığında liberalizmin ilk ortaya çıktığı dönem olarak dikkat çekmektedir. İkinci olarak ise, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra başlayan ve 1950’ye kadar devam eden süreçte tek parti iktidarı dönemi ele alınacaktır. Bu dönemde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) dışındaki tüm partiler yasaklanmış, aynı zamanda CHP ideolojisinin dışındaki tüm ideolojilerin ve farklı düşüncelerin önüne geçilmiş, böylece Türkiye’de uzun yıllar sadece CHP iktidarda kalmıştır. Nitekim bu dönemde liberalizm de diğer ideolojiler gibi itibarını kaybetmiş ve liberalizme karşı ağır suçlamalar bu dönemde siyasette etkinlik kazanmıştır. Üçüncü olarak ise Demokrat Parti (DP) iktidarı ile başlayan ve Adalet Partisi (AP) ile devam eden süreç gelmektedir. Bu dönemde ise liberalizm bazı alanlarda kendini göstermiş; daha çok milliyetçi, muhafazakar ve popülist bir söylemle kendini ifade etmiştir. Dördüncü olarak ise 1980’li yıllarda liberalizmin neoliberal bir politika olarak Anavatan Partisi (ANAP) ve lideri Özal ile birlikte siyasete uygulanışı ele alınacaktır. Bu aşamada ayrıca, o dönemde neoliberal politikalara bazı noktaları itibarıyla karşı çıkan, ama özünde klasik liberal ilkeleri barındıran sivil toplum tartışmalarına da değinilecektir. Bu dönem, Türk siyasal hayatında, 1900’li yılları ve sonrasını belirleme açısından önemli bir işlev görmekte ve bu bağlamda 1990’lı yıllardaki liberal hareketliliği anlamak için de önemli

ipuçlarını içinde barındırmaktadır. İkinci bölümün son kısmında ise 1990'lı yıllarda liberalizmin canlanan ve çeşitlenen bir politika olarak genel durumuna değinilmiştir. Ayrıca 1990'lı yılların liberal siyasetini daha iyi anlamak için, 1990'lı yıllarda Türkiye siyasetinin ana gündem maddeleri belirlenerek, o dönemin siyasi durumunun genel bir manzarasına ulaşılması hedeflenmektedir.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise, 1990'lı yıllarda canlanan ve çeşitlenen liberalizmin siyasal hayatta temsilcileri olduğu düşünülen iki parti ele alınacaktır. Bu partilerden biri Besim Tibuk'un önderliğinde kurulan LDP, diğeri ise Cem Boyner önderliğinde kurulan YDH'dir. Her iki parti de 1990'lı yıllarda belli bir dönem için etkin olsalar da, bu etkileri Türkiye siyasetinde köklü bir geleneğe yol açmamıştır. Tezin bu bölümünde her iki parti öncelikli olarak Türkiye siyasetinde ortaya çıkışları, genel parti yapıları ve Türk siyasal hayatı içinde konumları ele alınarak incelenecektir. Daha sonra ise her iki partinin, 1990'lı yılların Türk siyasetinin temel gündemi olarak görülen beş ana gündemi etrafında politikaları değerlendirilecektir. 1990'lı yılların Türkiye siyasetinin bu beş temel gündemi ise: siyasetin parçalanmışlığı, "Kürt Sorunu" ve etnik sorunlar, "Siyasal İslam"ın yükselişi, dış politika alanında yaşanan gelişmeler ve son olarak iktisadi alanda yaşanan sıkıntılar olarak belirlenmiştir. Bu noktada YDH ve LDP'nin bu gündemler karşısında ürettikleri politikalar ise dönemin liberalizminin anlaşılması için önemli bir işlev görmüştür.

1. BÖLÜM

LİBERALİZMİN TANIMI, GELİŞİMİ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. İdeoloji ve Liberalizm

Liberalizm, Batı'da Ortaçağ'ın temel dinamiklerinin yıkılmaya başladığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Liberalizmin isimlendirilmesi ve bir ideoloji olarak kabul edilmesi çok daha sonra gerçekleşmiştir.¹ Liberalizmin bir ideoloji olarak ele alınıp alınamayacağı tartışma konusu yapılmış, nitekim bazı kayıtlarla beraber liberalizmin de bir ideoloji olarak kabul edilebileceği uygun görülmüştür. Bununla beraber, yirminci yüzyılda, liberalizmin önde gelen isimlerinden Hayek, ideolojileri “kurucu rasyonalist” toplum tasarımları olarak görmüş, buradan hareketle de liberalizme ideoloji olarak yaklaşılması ve onun durağan bir doktrin olarak görülmesinin çok sağlıklı olmayacağını belirtmiştir.² Bir orta yol olarak Norman Barry ise: “*bir tür dünya görüşünü ifade etmesi ölçüsünde ve açıklayıcı araçların az çok evrensel bir uygulamaya sahip olduğu gerçeği ışığında, klasik liberalizme ideoloji demek belki uygunsuz değildir*” demektedir. Bununla beraber bu açıklamaya üç noktada kayıt koyar: Bunlardan birincisi, ona göre, liberalizm ciddi bir bilimsel unsur içermektedir ki bir ideoloji için bu alışılmış bir durum değildir. Barry'e göre, liberalizmin saf bir ideoloji olduğu iddiasına getirilmesi gereken ikinci kayıt, doktrinin kapsamının zorunlu olarak sınırlı olduğu argümanıdır. Son ve en önemli kayıt ise, liberalizmin,

---

¹ Liberalizmin siyaset terminolojisi olarak oldukça yeni bir kavramdır. İlk olarak nasıl ortaya çıktığı ise biraz karışıktır. Genel olarak kabul gören görüş; liberalizm kavramının aslı Latince olmakla beraber İspanyolca'dan İngilizce'ye geçmiş ve ilk defa 19. Yüzyılın başlarında siyasi terminolojiye girmiş olduğu yönündedir.

² Mesela bu bağlamda Mustafa Erdoğan da liberalizmin bir ideoloji olarak görülmesinin doğru olmayacağını belirtmiştir. Liberalizmin bir ideoloji olmaktan çok siyasi bir doktrin olduğunu belirten Erdoğan, buna gerekçe olarak da, liberalizmin normatif bir toplumsal projeyi içermemesini göstermektedir. Ona göre liberalizm, toplumu devrimsel bir bakışla dönüştüren total ideolojilerin karşısında yer aldığı için onu bir ideoloji olarak değil de, olsa olsa bir ilkeler manzumesi, siyasi bir doktrin olarak görmek gerekir. (Mustafa Erdoğan, **İslam ve Liberalizm**, Ankara, Liberte Yayınları, 1999, s.8) Ayrıca Türkiye'de liberalizm anlamında en kapsamlı çalışmaları yapan liberal yazar Atilla Yayla da bu düşünceleri paylaşmaktadır. Bu iki örnekte de görüldüğü gibi kendilerini liberal olarak adlandıran düşünürler, liberalizmi bir ideoloji olarak görmemekte, böylece ideolojilere yüklenen olumsuz manaları liberalizmden soyutlamaktadırlar.

devleti kendi programını uygulamaya geçirmek için bir mekanizma olarak kullanmak isteyebilecek bir sınıfa, partiye veya başka herhangi bir kolektif gruba bağlı olmamasıdır.³ Buna benzer bir görüşte ise, liberalizm saf bir ideoloji olarak ele alınmakla beraber; onun faşizm, sosyalizm gibi siyasal doktrine ek olarak toplumsal düzenleme hedefleri içermeyeceği de söylenmiştir⁴.

Liberalizmin bir ideoloji olarak tanınıp tanınmayacağı sorununun yanında, onun tanımıyla alakalı olarak da farklı fikirler dillendirilmiştir. Bu iki sorunun kesişim noktasında Slavoj Zizek'in ideoloji ve bu arada liberalizm tanımı bize yardımcı olabilir. Zizek'e göre her ideolojinin üç boyutu vardır: a) ideolojinin temel ilkelerini ve argümanlarını belirten fikirler; b) ideolojinin uygulandığı (maddileştiği) dışsallık ve yeniden üretildiği siyasal alan (Althusserci anlamda devletin ideolojik aygıtları); c) ideolojinin toplumsal gerçekliğe tekabül eden "kendiliğinden" uygulamaları. Buradan hareketle Zizek, liberalizmi şu şekilde tanımlamaktadır: "*Liberalizm Locke'dan Hayek'e birçok düşünür tarafından geliştirilmiş bir doktrindir, ritüeller ve aygıtlar içinde somutlaşır ve "özgür bireyler" olarak öznelere "kendiliğinden" öz-deneyimlerinde aktifleşir.*"⁵ Bununla beraber liberalizm farklı düşünürler tarafından da farklı şekillerde tanımlanmıştır. Buna göre Max Lerner, liberalizmin tanımını, Encyclopedia Britannica'da şöyle yapar: "*liberalizm, bir yönetim metodu ve siyasası olarak, toplumu örgütleyen bir ilke ve birey ile topluluk için bir hayat tarzı olarak özgürlüğü savunan inanç, felsefe ve harekettir.*"⁶ Diğer taraftan liberalizmi; "*gerek ekonomi felsefesinde gerekse siyaset felsefesinde devlet, toplum ve birey arasındaki tüm ilişkilerde bireyin hak ve özgürlüklerini öne çıkaran; her bireyin vicdan, inanç ve düşünce özgürlüğünün tanınması gerektiğini savunan*"⁷ bir düşünce olarak açıklamak da mümkündür. Liberalizmin hangi ilkeleri onaylayıp hangilerini onaylamadığından hareketle, liberalizmin şu şekilde geniş bir tanımı da yapılmıştır.

---

³ Norman Barry, **Classical Liberalism in the Age of Post-Communism**, The Locke Institute, 1996, s.5-7

⁴ Yılmaz Karakoyunlu, **Liberalizmin Türkiye Promönadı**, Ankara, Irmak Yayıncılık, 1997, s.47-48

⁵ Slavoj Zizek, "The Spectre of Ideology", **Mapping Ideology**, ed. Slavoj Zizek, London, Verso, 1994, s. 9

⁶ Max Lerner'den akt. Fatmagül Berktaş, "Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji", **Modern Siyasal İdeolojiler**, der. Birsen Örs, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s.50

⁷ A. Baki Güçlü, Serkan Uzun, Erkan Uzun, Ümit Hüsrev Yolsal, **Felsefe Sözlüğü**, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2002, s.891

Buna göre liberalizm: “*Toplumcu değil bireyci olan; pozitif değil negatif özgürlük anlayışına dayanan; yaygın, müdahaleci ve baskın değil sınırlı ve sorumlu devlet isteyen; yeniden dağıtım ve sosyal adalet anlayışına karşı çıkan; adaletin en iyi piyasa ekonomisi içinde kendiliğinden gerçekleşeceğine inanan*”⁸ bir düşünce sistemidir. Bu tanımdan hareketle liberalizmin bireysel özgürlüğü temel referans aldığı ve onu kısıtlayıcı tüm engelleri de yok saydığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Nitekim Scruton, liberalizmin her türlü altruist, kolektivist, cemaatçi ve egaliteryen görüşe karşı olduğunu vurgulamakta ve liberalizmin “*temelinde insan merkezci olduğu için, değerlerin temel kaynağı olarak insanüstü varlığa referans yapan teolojik görüşlere de karşı olduğunu*” vurgulayarak,⁹ onun bireyin özgürlüğü için hiçbir erkin gücünü kabul edemeyeceği yönünü vurgulamıştır. Liberalizmin tanımlarının bunlarla sınırlı olmadığı muhakkaktır. Lakin bütün tanımları aktarmanın da imkansız olacağından hareketle, bundan sonraki satırlarda liberalizmin nasıl bir dönemde ve ortamda ortaya çıktığını ele almak iyi olacaktır.

1.2. Liberalizmin Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi

Liberalizme bir kavram ve doktrin olarak yaklaşım farklılıkları biraz da liberalizmin tarihsel süreç içindeki serüveninden kaynaklanmaktadır. Liberalizm ortaya çıkışı bazı düşünürler tarafından çok eski tarihlere kadar götürülmüştür. Bu bağlamda liberalizmin tarihsel kökenlerini Antik Yunan’a kadar götürmek mümkündür.¹⁰ Liberalizmin kökenleri Antik Yunan’a kadar çekilince, o dönemlerde maddi ve manevi temeller bağlamında bireysel hazzı ve mutluluğu ön plana çıkarmaya çalışan Sofizm, Epikürizm, Septisizm gibi düşünce akımları liberalizmin kökenleri olarak okunmuştur.¹¹

---

⁸ Atilla Yayla, **Liberalizm**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1992, s.24-25

⁹ Roger Scruton, **A Dictionary of Political Thought**, London, Pen Books, 1983, s.269

¹⁰ David Boaz, **Libertarianism a Primer**, Newyork, The Free Press, 1998, s.27

¹¹ Ömer Çaha, **4 Akım 4 Siyaset**, İstanbul, Kadim Yayınları, 2004, s.16. Ömer Çaha’ya göre aslında liberalizm, modern dünyayı şekillendiren bir düşünce biçimi olarak modernleşmeye eşdeğer bir tarihsel seyir izlemektedir. Bundan dolayı da Katolik kilisesinin vesayeti altında Ortaçağ’a damgasını vuran teokratik siyasal yapı ve sosyal ilişkiler ağına bir tepki olarak gelişen Rönans ve Reform hareketi, bir yandan yeni bir düşünce parametresi yaratma çabası içinde olmuş, bir yandan da Ortaçağ’ın kapalı duvarlarını aşarak tarihin derinliklerinde kalmış yaşam felsefelerini gün yüzüne çıkarmıştır. Buradan hareketle de Çaha’ya göre, liberal düşüncede önemli bir tema olarak görülmekte

Ortaçağa geldiğimizde ise liberalizmin tarihsel gelişiminin izlerini feodalizm ve kilise karşıtı hareketlerde bulmak mümkündür.¹² Liberal düşüncenin gerçek manada bir sıçrama yaşadığı ve geliştiği dönem ise Ortaçağ dönemi olmuştur. Ortaçağ dönemi diğer taraftan, liberalizmin gelişimine paralel olarak Avrupa için dönüşümlerin çok hızlı ve keskin bir şekilde yaşandığı dönemdir. Bu bağlamda liberalizmin gelişimini takip ederken onu bir bütün olarak Batı kültüründen bağımsız tanımlamak pek mümkün gözükmemektedir.¹³ Liberalizmin Batı toplumlarının gelişimine bu derece ilişkili bir doktrin olması özellikle Batı-dışı toplumlarda liberalizmi anlamak için anahtar bir görev görmektedir. Ortaçağ Avrupa'sında liberalizmin mücadele ettiği en temel iki kurum kilise ve feodal düzen olmuştur. Diğer taraftan, kilise ve feodal düzenin dışında zamanın Avrupa'daki baskıcı ve mutlak monarşik devleti de liberalizmin mücadele ettiği bir diğer kurumu temsil etmektedir. Bu bağlamda İngiltere'de mutlak monarşiye karşı baronların muhalefeti çerçevesinde 1215'te yayınlanan Magna Carta Libertatum, liberalizmin doğuşuna öncülük eden ilk tarihi belgelerden biri olarak kabul edilir.¹⁴ Yine Ortaçağ'da din savaşları ve kilise karşıtı tutum da, liberalizmin rasyonalizme ve bireylerin eşitliğine duyduğu inancı körüklemiştir. Ortaçağ'da liberalizmin gelişiminde önemli katkısı olan bir diğer unsur ise kentlerin ortaya çıkması ve yeni sınıfların oluşmasıdır. Kentlerin ortaya çıkmasıyla ortaya çıkan yeni toplumsal yaşamda birey statüsü daha da ön plana çıkmaya başlamış ve bireyler kendi istek ve menfaatleri için mücadele vermeye başlamışlardır. Bireylerin bu mücadelesi bir süre sonra Avrupa'da güçlenen burjuvazinin de içinde olduğu çatışmacı bir toplumsal yapı oluşturmuştur¹⁵. Bu çatışmacı birey ve toplum Avrupa reform hareketiyle beraber modern devlete giden süreci hızlandırmıştır. Reform hareketi Rönesans'la birlikte ortaçağa damgasını vuran kilise tutuculuğu ve dinsel felsefeden kurtulmayı sağlayan “özgürlük hareketi”

---

olan “haz” ve “mutluluk” gibi temaların tarihsel arka planında Antik Yunan'daki bu akımları görmek mümkündür.

¹² Bu noktada bkn. Halis Çetin, “Liberalizmin Tarihsel Kökenleri”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C:3, S:1, 2002, s.79-97; Coşkun Can Aktan, **Gerçek Liberalizm Nedir?**, İzmir, T Yayınları, 1994, s.18-19; Fikret Elma, “The Formation of Liberal Thought and John Locke”, **Journal of Qafqaz University**, C:2 No:1, 2002

¹³ John Zvesper, “Liberalizm”, **Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi 2**, ed. Alan Ryan, David Miller, Janet Colaman, William E. Connolly, Adana, Ümit Yayıncılık, 1995, s.54

¹⁴ Roger Scruton, **A Dictionary of Political Thought**, London, Pen Books, 1983, s.278

¹⁵ Aykut, Kansu, **The Rise Of The modern State And Politics in Western Europe**, Ankara, METU, 1994, s.23

olarak ortaya çıkmıştır.¹⁶ Tüm bu gelişmeler temelde o dönemde Avrupa için büyük bir sorun teşkil eden “birey” ve “özgürlük” sorunsalını merkeze almıştır. Modern ulus devletin ortaya çıkması, bir tarafıyla liberalizmin getirdiği bir sonuç iken diğer tarafıyla da liberalizmin gelişmesinde önemli bir unsur olmuştur. Nitekim İngiltere’de (1648), Amerika’da (1776) ve Fransa’da (1789) yaşanan bu devrimler hep bu arayışın bir sonucu olarak ortaya çıkmışlardır.

Liberalizmin Avrupa’daki gelişimi sadece siyasi ve toplumsal taleplerle olmamıştır. Bununla beraber liberalizmin gelişiminde ekonomik taleplerin de büyük etkisi bulunmaktadır. Ortaçağ Avrupa’sında hâkim olan merkantilist tutuma karşı gelişen tepkiler, genellikle liberalizmin iktisadi yönünün gelişmesinde büyük öneme sahip olmuştur. Bu noktada ilk tepkini fizyokratlardan geldiğini söylemek mümkündür. Fizyokratlar, evrensel yaşamın insanların koyduğu genel yasalarla değil, doğanın koyduğu yasalarla yönetildiğini iddia etmişlerdir. Fizyokratların bu şekilde doğal düzen anlayışı Rene Louis Voger d’Argenson’un “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” anlayışı ile dillendirilmiştir. Diğer bir deyişle “Laissez Faire” anlayışı ilk olarak fizyokratlar tarafından ortaya atılmış¹⁷ ve savunulmuştur. Daha sonra ise klasik iktisatçılar, liberalizmin gelişiminde ve geliştirilmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Klasik iktisatçılar, birçok konuda fizyokratlarla aynı düşünmekle beraber doğal düzenin tanrısal güce dayalı olarak değil de bireylerin teşebbüs gücüne dayalı olarak işleyeceği fikrini savunmuşlardır¹⁸. Özellikle klasik iktisatçılarla beraber “Sosyal Sözleşmeciler” ve “Anayasalcı Hareketin” de liberalizmin gelişmesinde büyük katkıları olmuştur. Böylece Avrupa’da liberalizmin iktisadi ve siyasi gelişimi 17. ve 18. yüzyılda ciddi bir sıçrama yaşamış ve 18. yüzyılın sonlarıyla beraber de altın dönemini yaşamaya başlamıştır.

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın ilk yarısı ise, liberalizmin hem iktisadi hem de siyasi açıdan buhranlar yaşadığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan buhranlar; liberal değerlerin sosyal, siyasi ve iktisadi alanda yarattıkları sıkıntıların

---

¹⁶ Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, **Tanrı Devletinden Kral-Devlete**, Ankara, İmge Kitabevi, 2004, s.87

¹⁷ Yılmaz Karakoyunlu, **Liberalizmin Türkiye Promönadı**, s.60

¹⁸ Coşkun Can Aktan, **Gerçek Liberalizm Nedir?**, s.23

ne derece büyük olduğunu göstermesi açısından liberalizmin tarihi içinde kayda değer bir öneme sahiptir. Bu dönemde siyasal liberalizme baktığımızda, “özgürlük” kavramının merkeze alındığı görülmektedir. Ancak bu “özgürlük” kavramının nasıl bir seçme ve karar verme yükü getireceği konusunda fazlaca bir açıklama yapılmadığı da bir gerçektir. Diğer bir deyişle özgürlük kavramı net bir şekilde ifade edilmemiş ve nasıl bir uygulama alanına sahip olacağı netleştirilmemiştir. Ayrıca bireyi ön plana çıkararak, bireyin haklarını savunma peşinde koşan liberaller bireyi fazlasıyla basit bir biçimde yalıtılmış ve kendi kendine yeterli bir “monad” olarak görmüşler; toplumu da bu “monad”ların oluşturduğu bir bütün olarak düşünmüşlerdir. Bundan dolayı da o dönemdeki liberaller, bireylerin içinde yaşadıkları ve kendi kimliklerini kazandıkları karmaşık toplumsal ilişkileri göz ardı ettiklerinden dolayı eleştirilmişlerdir.¹⁹

İktisadi anlamda ise “Laissez Faire” politikalarının ve sanayi devriminin toplumda sebep olduğu sıkıntılar liberalizme yönelik eleştirilerin daha da yoğunlaşmasına yol açmıştır. Diğer taraftan 19. ve 20. yüzyıllar, uygulanan bu liberal politikalara muhalif doktrinlerin ortaya çıktığı dönemler olmuştur. Bu bağlamda bu dönemi etkileyen üç önemli siyasi-felsefi akım olan sosyalizm-komünizm, faşizm ve pozitivism bu dönemde ortaya çıkmış ve dönemin siyasetinin ana belirleyicileri olmuşlardır. Liberallere göre ise, tüm bu akımlar bireyi merkeze almaması ve devletçi-toplumcu olmaları sebebiyle de liberalizmle zıt kutupta yer almaktaydılar. Sonuçta tüm bu tepkilerle beraber bazı liberaller fikirlerini tekrardan gözden geçirmişler ve liberalizmin değerlerine dair ihtilafa düşmüşlerdir. Nitekim 1870’ler ile 1930’lar arasında ortaya çıkan sosyal liberalizm veya modern liberalizm böyle bir dönemin ürünleridir. Özellikle 20. yüzyılda iyice derinleşen liberalizmin bu buhranını, liberaller hep bir ağızdan haykırmışlar ve liberalizmin geleceğine dair karamsar tablolar çizmeye başlamışlardır.²⁰

---

¹⁹ Fatmagül Bertay, “Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji”, **Modern Siyasal İdeolojiler**, s.74

²⁰ Bu bağlamda o dönemlerde kaleme alınan bazı çalışmalar buna işaret etmektedir. Mesela, Guido De Ruggiero “**The History of European Liberalism**” (1927) adlı kitabını “Liberalizmin Buhranı” bölümüyle bitirir. Aynı şekilde W.A. Orton da “**The Liberal Tradition: A Study of the Social and Spiritual Conditions of Freedom**” (1945) adlı kitabını “Liberalizm Krizde” bölümüyle bitirir. John

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, buhrana giren liberalizmde yeniden bir canlanma gerçekleşmiştir. Bu canlanma özellikle Avusturya Ekolü, Chicago Ekolü ve Kamu Tercih Ekolü gibi akımlar tarafından ortaya konmuştur. Büyük Buhran'dan (1929) beri uygulanan Keynesyen politikaların da iflas etmesi üzerine canlanmaya başlayan bu yeni liberalizm anlayışı, klasik liberal argümanların hızlı bir şekilde teorik ve pratik açıdan işlerlik kazanmasını sağlamıştır.²¹

İlk etapta ağırlıklı olarak ekonomik argümanlarla ortaya çıkan bu neoliberalizm, 1990'lı yıllarda özellikle Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle beraber siyasal unsurları da gündeme getirmeye başlamıştır. Nitekim aynı dönemlerde Fukuyama, 20. yüzyılın ilk yarısında hakim olan liberalizmin çöküşünü ele alan liberallerin aksine, mevcut durumu: *“Batı liberalizmine kayda değer alternatiflerin tükenmesiyle ekonomik ve politik liberalizmin kesin zafer kazandığı ve Batılı liberal demokrasilerin insanlığın yönetiminin nihai şekli olarak evrenselliğini ilan ettiği”*²² şeklinde değerlendirmiş ve bundan sonra Dünya'da tek hakim ideolojinin liberal demokrasi olacağını vurgulamıştır.

1.3. Farklı Liberalizmler

Liberalizm doktrini, tanımındaki farklılaşma ile beraber ortaya çıktığı dönemden günümüze kadar gelişiminde de bir takım farklılaşmalar yaşamıştır. Yukarıda liberalizmin tarihsel sürecinde kısaca belirttiğimiz gibi yaşadığı çağın gerekliliklerine göre farklı liberal anlayışlar türemiştir. Bu farklılıkların bazıları uzun vadede gerçekleşirken bazıları da kısa vadeli cevap arayışları sonucu ortaya çıkmıştır. Liberaller kendi aralarında da ortaya çıkan bu çok çeşitlilik içinde teorilerini açıklamaya ve yanlış anlaşılmalara karşı büyük çaba sarf etmişlerdir. Bu

---

Hallowell ise 1946 yılında **“The Decline of Liberalism as an Ideology”** adlı eserini kaleme alır. Son örnek olarak ise F.M. Watkins **“The Political Tradition of the West: A Study in the Development of Modern Liberalism”** (1948) adlı çalışmasında “zamanımızda çoğu insan liberalizmin temel bir krizin eşiğinde olduğunun farkındadır” demektedir. (A. Nuri Yurdusev, “Liberalizmin Türkiye Atağı”, **Türkiye Günlüğü**, Bahar 1993, S:22 s.103-104)

²¹ Gencay Şeylan, **Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, Ankara, İmge Kitabevi, 1984, s.88

²² Ayrıntılı bilgi için bkn. Francis Fukuyama, “The End of History?”, **The National Interest**, No:16, Yaz 1989

yüzden genel itibarıyla liberallerin çoğu kendi inandıkları ve doğru olduğunu düşündükleri bir liberalizm türünü meşrulaştırıp sunarken diğerinin yanlışlığını ortaya koymaya çalışmışlar ve böylece ortaya bir liberal teori kaosu çıkmıştır. Yine aynı şekilde liberalizmin bazı çeşitliliklerine farklı düşünürler kendi durdukları noktalardan farklı açılarla yaklaşmış ve muhtelif açıklamalarda bulunmuşlardır. Liberalizmin bu farklılaşmasında, ilk etapta liberal değerlerin uygulandığı ülkelerdeki farklı koşullar etkili olmuştur. Maurice Cranston, liberalizm ayrımı yaparken daha çok liberalizmin hangi devlette uygulandığını temel belirleyici olarak ele almış ve buna göre ayrımı yapmıştır. Buradan hareketle Cranston'a göre iki çeşit temel liberalizm akımı vardır. Bunlardan birisi klasik liberalizm manasında kullanılan ve daha çok ilk liberal düşünürlerden John Locke'un düşünceleri ile şekillenen "Locke'cu liberalizm"; diğeri ise temel referanslarını Rousseau'da bulan "etatist liberalizm" anlayışıdır.²³ Bu ayırmadan hareketle, Cranston İngiltere'de Locke'cu bir liberalizm anlayışının Fransa'da ise biraz daha etatist bir liberalizm anlayışının hakim olduğundan bahseder. Cranston'a göre Almanya ve Avusturya'da gelişen liberalizm anlayışı ise diğer iki ülkeye göre biraz daha farklıdır.²⁴

Liberalizmin; ülkelerin kendi iç sosyal, tarihi ve kültürel şartlara göre farklılaşması gözden kaçmaması gereken bir husustur. Nitekim Cranston'un İngiltere ve Fransa'da aynı dönemlerde liberalizmin nasıl farklılaştığına dair gözlemi bu bakımdan önemlidir. Tezin ileriki kısımlarında, Türkiye bağlamında ele alacağımız liberalizm anlayışı da bu farklılaşmanın belirgin bir şekilde görüldüğü bir ülke olmuştur. Bu aşamada Türkiye'de liberalizmi sadece ortaya çıktığı Avrupa'daki kriterleri ile değil, Türkiye'nin kendi iç konjonktürü çerçevesinde ele almak gerekmektedir. Nitekim Cranston'un bu ayrımını Türkiye'ye uyguladığımız zaman karşımıza, Türkiye'deki liberalizmin ağırlıklı olarak Rousseau'dan etkilenen ve bu bağlamda Fransa ve

---

²³ Maurice Cranston, **Freedom, A New Analysis**, Longman, 1967, s. 98-100

²⁴ Atilla Yayla Cranston referansla Almanya'daki liberalizmi kitabında şu şekilde anlatmıştır. "Alman liberalizmi eski ve yeni geleneklerinde tümüyle farklı iki çizgi izlemiştir. 16. yüzyıl filozofu Althusius'tan Pufendorf ve Wilhelm von Humboldt'a uzanan, 20. yüzyılda Avusturya Okulunda devam ettiği söylenebilecek olan eski gelenekte, doğal hukuk, doğal haklar, sınırlı devlet anlayışı özenle işlenmiştir. Fakat Napolyon'un düşüşünden sonra gelişen yeni gelenekte, eski liberalizmin temelinde yatan doğal hukuk ve doğal haklar anlayışının yerine Rechstaat ilkesi geçirilmiştir. Böylece bireylerin hakları üzerindeki vurgulama bir bütün olarak Alman halkının hakları üzerine kaydırılmış, devlet bireyler üzerinde önceliğe sahip olmuştur. (Atilla Yayla, **Liberalizm**, s.19)

Almanya’da devleti millete karşı ön plana çıkararak pratikten esinlenen bir tarzda olduğunu görürüz.²⁵ Özellikle Cumhuriyet’in kurulmasından 1990’lara kadar bu şekilde devam eden liberalizm, Türkiye’de 1990’lı yıllarda daha klasik liberal değerlere vurgu yapan oluşumlar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Nitekim bu çalışmada ele alacağımız Liberal Demokrat Parti (LDP) de aslında böyle bir tepkinin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu tepkiyi dillendiren son dönem liberalleri açısından fazlaca önemli bir isim olan Hayek ise, biraz da bu bağlamdan hareketle, liberalizmi biraz daha farklı bir şekilde kategorize etmiş ve liberalizmi sahte liberalizm ile gerçek liberalizm olmak üzere iki ana başlığa ayırmıştır. Hayek bu ikili ayırmadan sonra ise bu başlıklar altına farklı liberalizm türlerini yerleştirmiştir.²⁶

Michael Sandel ise yine ikili bir ayrıma gider; onun düşüncesine göre haklara dayalı bir liberalizm ile Amerikan tarzı sosyal bir liberalizm vardır. Nitekim haklara dayalı liberalizm de Sandel’de eşitlikçi liberalizm ve liberteryan liberalizm olmak üzere ikiye ayrılır.²⁷ Sandel’in liberalizm tasnifi de özellikle 20. yüzyılda hakim olan sosyal liberalizmin etkinliğini göstermesi açısından önemli bir ayırmadır.

Liberalizmi iki ana kategoride ele alan görüşler bunlarla sınırlı değildir. Aynı şekilde liberalizmi iki farklı kategoriye ayırarak ele alan diğer bir düşünür Norman Barry’dir. Norman Barry bu ayrımında, kabaca ahlaki liberalizm ve çağdaş liberalizm ayrımına gitmektedir.²⁸ Bir diğer düşünür Richard Bellamy de liberalizmin tarihsel süreç içinde değiştiğini vurgulamakta ve son dönem modern liberalizmi ise iki kategoriye ayırmaktadır. Bellamy’e göre ilk kategoriyi, temsilciliğini Nozick, Hayek ve Dworkin gibilerinin yaptığı neutralist (tarafsız) liberalizm; diğerini ise temsilciliklerini Walzer ve Raz’ın yaptığı komüniteryan

---

²⁵ Bu konuda bkz. Ayşe Kadioğlu, “Laiklik ve Türkiye’de Liberalizmin Kökenleri”, **Cumhuriyet İdaresi Demokrasi Muhakemesi**, ed. Ayşe Kadioğlu, Semih Sökmen, İstanbul, Metis Yayınları, 1999, s.73-98; Ayşe Kadioğlu, *An Oxymoron: The Origins of CivicRepublican Liberalism in Turkey*, **Middle East Critique**, C:16, No:2, Yaz 2007, s.171-190; Simten Coşar, *Liberal Thought and Democracy in Turkey*, **Journal of Political Ideologies**, Şubat 2004, C:9, No:1, s.71-98

²⁶ F.A.Hayek, **New Studies in Philosophy, Politics, Economics and The History of Ideas**, London, Routledge, 1990, s.119-132

²⁷ Michael Sandel, “Introduction”, **Liberalism and Its Critics**, ed. Michael Sandel, Oxford, Basil Blackwell, 1984, s.4

²⁸ Norman Barry, **Modern Siyaset Teorisi**, çev. Mustafa Erdoğan, Yusuf Şahin, Ankara, Liberte Yayınları, 2004, s.20

liberalizm oluşturmaktadır.²⁹ Son olarak Heywood ise liberalizmin iki ana çizgisine işaret eder ve bu çizgileri klasik liberalizm ve modern liberalizm olarak belirler. Öte yandan Heywood bu iki çizgiye bir de 20.yüzyılın son çeyreğiyle beraber “Yeni Sağ” siyaseti paralelinde ortaya çıkan neoliberalizmi ekler.³⁰

Görüldüğü gibi liberalizmin çeşitlerine dair çok sayıda sınıflandırma mevcuttur. Tüm bu sınıflandırmalar bize, bir taraftan liberalizmin tarihsel süreç içinde yaşadığı farklılaşmalar sonucu çeşitlendiğini gösterirken, diğer taraftan bu çeşitliliğin liberalizmin politikadaki işlevine yönelik olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Biz burada tarihsel süreç içinde çeşitlilik ve iç çeşitlilik olarak adlandıracağımız bu iki temel ayrımında ilk olarak Heywood’un liberalizm çeşitlemesini tarihsel süreç içindeki çeşitliliğe atıfta bulundurarak kullanacağız.

1.3.1. Tarihsel Süreç İçinde Farklılıklar

Tarihsel süreç içerisinde liberalizm ilk dönemlerinde, Ortaçağ’ın baskıcı devletine ve özgürlükleri kısıtlayan kurumlara karşı bireyin haklarını savunan bir ideoloji olarak ortaya çıkmış ve bundan dolayı en temel argümanları birey ve özgürlük vurgusu olmuştur. Daha sonra ise özellikle 19. ve 20. yüzyılların ilk yarısında liberalizm daha sosyal değerleri ve hakları gündemine almış ve bir farklılaşma yaşamıştır. Bu ikinci dönem liberalizmi ise kimileri tarafından sosyal liberalizm kimileri tarafından da modern liberalizm olarak adlandırılmıştır. Son olarak ise 20. yüzyılın son çeyreği ile beraber ortaya çıkan ve sosyal liberalizme bir tepki olarak klasik liberalizme referansta bulunan neoliberalizmin ortaya çıkışından bahsetmek mümkündür.

1.3.1.1. Klasik Liberalizm

Liberalizmin Avrupa’da ortaya çıktığındaki ilk formu, genel itibarla klasik liberalizm olarak adlandırılmıştır. Klasik liberal düşünceler ilk olarak, Avrupa’da, feodal toplumdaki kapitalist topluma geçiş aşamasında ortaya çıkmış ve 19. yüzyıl

---

²⁹ Richard Bellamy, **Liberalism and Modern Society**, Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press, 1992, s.219-248

³⁰ Andrew Heywood, **Siyaset**, çev: Bekir Berat Özipek, Bican Şahin, Mete Yıldız, Zeynep Kopuzlu, Bahattin Seçilmişoğlu, Atilla Yayla, Ankara, Liberte Yayınları, 2006, s.60-65

sanayileşmesine kadar olan dönemde de bu düşünceler altın devrini yaşamıştır.³¹ Buna göre klasik liberalizm için, 17. ve 18. yüzyılda hâkim olan liberalizm anlayışı demek mümkündür.³² Klasik liberalizm ilk olarak siyasi bir söylem olarak ortaya çıkmışken çok kısa bir süre içinde iktisadi söylemi de kendisinde bütünleştirmiştir. Klasik liberealizmin siyasi söylem olarak ortaya çıkmasında o dönem devlete karşı yürütülen mücadele etkin olmuştur. Bu bağlamda klasik liberalizmin ilk ilkeleri de devlete karşı bireyin haklarının savunulması ve devletin sınırlandırılması şeklinde ortaya çıkmıştır.³³ Klasik liberalizmin siyasi boyutu diğer taraftan, tabii hukuk, insan hakları, sosyal sözleşme ve anayasalcılık teorilerine dayanmıştır. Bu bağlamda klasik liberalizmi besleyen en önemli alanlar, aydınlanma felsefesi ve rasyonalizm akımı olmuştur.³⁴ Klasik liberalizmin iktisadi boyutu ise, özellikle Fizyokratlar ve Klasik İktisat Okulu çevresinde şekillenmiştir. Bu aşamada Adam Smith klasik liberalizmin iktisadi boyutunun oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Klasik liberalizmin iktisadi boyutunda temel argümanlar serbest piyasa ekonomisi ve sözleşme özgürlüğü olarak kendini göstermiştir.

Tüm bunlardan hareketle, klasik liberalizmin temel ilkelerini negatif özgürlük, bireycilik, devletin sosyal hayattaki hareket alanının daraltılması, piyasa ekonomisi gibi unsurlarla açıklamak mümkündür. Ayrıca bu ilkelerden hareketle siyasi ve iktisadi düşüncede birçok doktrin ve teori de ortaya çıkmıştır. Bunların belli başlıcaları ise: doğal haklar teorisi, faydacılık, ekonomik liberalizm, sosyal darvinizm ve neoliberalizmdir.³⁵

---

³¹ Andrew Heywood, **Political Ideologies An Introduction**, New York, Palgrave Mcmillan, 2005, s.47

³² Bu bağlamda klasik liberalizmin fikir babaları olarak ilk etapta John Locke ve Adam Smith'i göstermek mümkündür. Bu iki düşünürü baktığımız zaman bunlardan ilkinin klasik liberalizmin siyasi yönünü, ikincisinin ise klasik liberalizmin iktisadi yönünü teşkil ettirdiğini söylemek mümkündür. Bu isimlerle beraber yine David Hume, John Stuart Mill, Herbert Spencer ve Frederic Bastiat da klasik liberalizm için önemli isimlerdir.

³³ C.B. Machperson'un "sahiplenici birey" olarak kavramsallaştırdığı bu yaklaşımda bireyler, kendi kişiliklerinin ve kapasitelerinin sahibi olan ve topluma veya diğer bireylere hiçbir şey borçlu olmayan varlıklar olarak görülürler. Bu atomist toplum yaklaşımı, müdahalesizlik veya birey üstünde dışsal bir zorlamanın yokluğu anlamında "negatif" özgürlük inancıyla desteklenir. Bu yaklaşımda, devlete ve tüm biçimleriyle hükümet müdahalesine karşı derşb bir sempatisizlik vardır. (Andrew Heywood, **Siyaset**, s.63)

³⁴ Mustafa Erdoğan, **Liberal Toplum, Liberal Siyaset**, Ankara,Siyasal Kitabevi, 1993, s.4

³⁵ Andrew Heywood, **Political Ideologies An Introduction**, s.49

1.3.1.2. Sosyal Liberalizm

20. yüzyıla beraber klasik liberalizme yönelik ciddi eleştiriler yükselmeye başlamıştır. Bu eleştirilerin farklı gerekçeleri vardır. Bunlardan en önemlisi, klasik iktisat politikalarının toplumda yol açtığı bunalımlar olmuştur. Toplumda yaşanan bu bunalıma bir çözüm amacıyla dönemin liberalleri daha sosyal politikalar uygulamaya koymaya başlamışlar; devlete klasik liberallerden farklı olarak daha fazla rol biçmişlerdir. 20. yüzyıla gelindiğinde ise liberalizm, iktisatta “Laissez Faire” politikasını terketmiş, istemeyerek de olsa sosyal reform yasalarının ve devlet müdahalesinin gerekliliğini kabul eden “sosyal refah devlet” yaklaşımını benimsemiştir.³⁶ Özellikle iktisadi alanda devlet müdahalesinin öngörülmesiyle beraber, toplumda ve siyasette devlet daha ön plana çıkmıştır. Devletin bireye karşı ön plana çıkmasıyla beraber, bireyin merkezi konumu askıya alınmış; toplum daha fazla ön plana çıkarılarak merkeze alınmış ve “toplumsal özgürlük” daha çok önemsenmeye başlanmıştır. Toplumsal özgürlük kavramının geliştirilmesinde ise özellikle dönemin düşünürleri Kant ve Hegel’in büyük etkisi olmuştur. Bununla beraber sosyal liberalizmin toplumcu siyaset anlayışı Rousseau’cu siyaset teorisi ile de yakından ilgilidir. T.H. Green, L.T. Hobhouse ve A.J. Hobson gibi isimler de modern liberalizme “pozitif özgürlük” tartışmalarını taşımışlar ve bu açıdan modern liberalizmin önemli isimleri olarak dikkat çekmişlerdir. “Pozitif özgürlük” yaklaşımında, özgürlük, aç kalma özgürlüğünden fazla bir şey ifade etmeyebilecek olan, sadece kendi haline bırakılma anlamına gelmemektedir. Bu görüş de sosyal liberalizm için temel teşkil etmiştir. Bu durum da devlet müdahalesinin tanınmasıyla, özellikle bireysel varoluşu çürüten sosyal kötülüklerden bireyi koruyarak özgürlüğü genişletebilecek olası sosyal refah biçimindeki müdahalelerin tanınmasıyla tasvir edilmiştir.³⁷

Özetle, sosyal liberalizmin temel ilkelerini bir başlık altında toplamak istersek bunlar: pozitif özgürlük, toplumculuk, sosyal adalet, devletin toplum ve birey hayatında daha fazla yer edinmesi, kartezyen rasyonalizm ve pozitivizmin belli

³⁶ Fatmagül Berktay, “Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji”, **Modern Siyasal İdeolojiler**, s.76

³⁷ Andrew Heywood, **Siyaset**, s.65

ölçülerde benimsenmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.³⁸ Sosyal liberalizm, tarihsel süreç içerisinde özellikle 20. yüzyılda etkili olmuştur. Bununla beraber sosyal liberalizm, söylem ve uygulamaları bağlamında özellikle daha sonra ortaya çıkan neoklasik liberaller veya neoliberaler tarafından liberalizmin bir türevi olarak değerlendirilmemiştir. Bu grup, sosyal liberalizmi daha çok bir sapma olarak görmüş ve onu sosyalizmle eş tutmuşlardır.³⁹ Sosyal liberalizmin, klasik liberalizmin ilkelerinden bazı noktalarda farklılaşması ile onun liberalizm kanadında değerlendirilip değerlendirilmemesi tartışmaları Türkiye’de de liberalizmin serüveni açısından önemli bir tartışma konusudur. Nitekim, 1990’lı yıllarda klasik liberalizmi kendisine referans alan liberal oluşumlar, o dönem siyasi hayatta var olan İkinci Cumhuriyetçiler, Yeni Demokrasi Hareketi ve daha öncesi var olmuş bazı liberal kurum ve kuruluşları aynı gerekçelerle eleştirmişlerdir. Özellikle 1990’larda Türkiye’de kurulan Liberal Düşünce Topluluğu (LDT) ve Liberal Demokrat Parti’nin başını çektiği bu oluşumlar ve yönelttiği eleştiriler, sosyal liberalizmle klasik liberalizmin farklılıklarını göstermesi açısından önemlidir. Nitekim çalışmanın ilerleyen kısımlarında, bu tartışma Yeni Demokrasi Hareketi ve Liberal Demokrat Parti bağlamında ele alınacaktır..

1.3.1.3. Neoliberalizm

Neoliberalizm tartışmaları özellikle 1970’lerle beraber gündeme gelmeye başlamıştır⁴⁰. Liberalizmin 20. yüzyılda liberalizme eklenen ve bir sapma olarak görülen değerlerden hızla arınması ve liberalizmin ilk çıktığı şartları tekrardan bünyesine katmasıyla neoliberalizm doğmuştur. Bu sebeple neoliberalizmi, klasik liberalizmin bir restorasyonu olarak görmek veya liberalizmin aslına dönüş hareketi (klasik liberalizm) olarak görmek yanıltıcı olmayacaktır. Diğer bir ifadeyle

---

³⁸ Cemal Fedayi, “Liberalizm ve Türkiye’de Liberalizm”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı:25, 1999, s. 463.

³⁹ George Sabine, **Yakın Çağ Siyasal Düşünceler Tarihi**, çev. Özer Ozankaya, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1991, s.129-130

⁴⁰ Aslında neo-liberalizmin ilk çıkışları 1930’lu yıllara kadar geri götürülebilmektedir. Özellikle Hayek ve Mises gibi düşünürler bu yeni liberalizmin temellerinde önemli katkıları olmuştur. Lakin dünya konjonktüründeki durum bu düşüncelerin pratik uygulamalarını yaklaşık bir kırk sene sonra uygulanmasına müsaade etmiştir. Bu müsait durum özellikle 1929 bunalımından sonra uygulanan Keynesyen politikaların çökmesiyle hız kazanmıştır.

neoliberalizm Hayek ve Friedman gibi serbest piyasa iktisatçılarının ve Nozick gibi filozofların yazılarında geliştirilen klasik siyasi iktisadın güncelleştirilmiş bir halidir.⁴¹ Neoliberalizm, özellikle 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk yarısında ABD ve İngiltere’de uygulanmakta olan liberalizm anlayışına bir tepki olarak doğmuştur. Bu tepkisinde de, toplumsal muhafazakarlığı beraberine alarak iktisadi anlamda bir değişimi gerekli görmüştür.⁴²

Neoliberalizmin temel argümanlarını birey ve piyasa olmuşturmaktadır. Burada da görüldüğü gibi, bu iki ilke de aslında klasik liberalizmin temel ilkelerindedir. Diğer taraftan neoliberalizm, politik alanda İngiltere’de Margaret Thatcher, ABD’de de Ronald Reagan hükümetleriyle beraber gündeme gelmiştir. Bu iki liderin söylemleri bir manada “Yeni Sağ” söylemle beraber neoliberalizmin politik yapısını da oluşturmuş ve neoliberalizm yeni sağ söylem içinde daha fazla muhafazakâr ve otoriter öğelerle kendini ifade etme şansı bulmuştur.⁴³

Neoliberalizmin 1970’li yıllarla beraber “Yeni Sağ” programı kapsamında Dünya’da etkin olması Türkiye’de de yansımaları bulmuştur. Özellikle 1980’li yıllarda, Türkiye’de iktidarda bulunan Turgut Özal, bu neoliberal politikaların Türkiye’deki uygulayıcısı olmuştur. İngiltere ve ABD’de uygulanan “Yeni Sağ” programı kapsamındaki bu uygulamalar tüm Dünya’da olduğu gibi Türkiye’de de bir takım tartışmaları beraberinde getirmiş ve bu tartışmalarla beraber sivil toplum kavramı daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Tezin ilerleyen kesimlerinde hem Turgut Özal’ın hem de Özal’a karşı geliştirilen muhalefet içinde sivil toplum kavramının nasıl ön plana çıkarıldığı üzerinde durulacaktır. Burada ise sadece “Yeni Sağ” ile sivil toplum kavramları üzerinde durularak, bunun Türkiye’deki yansımaları ele alınacak, tezin ilerleyen kısımlarında ise bu yansımalar üzerinde detaylı bir şekilde durulacaktır.

---

⁴¹ Andrew Heywood, **Siyaset**, s.65

⁴² Neoliberalizmin yine aynı dönemlerde muhafazakarlığı da toplumsal bir uygulama olarak ele alması onun liberalizmin bir çeşidi mi yoksa muhafazakarlığın bir çeşidi mi olduğu konusunda tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda mesela, Heywood neoliberalizmi muhafazakarlığın bir ürünü olarak görmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Andrew Heywood, **Political Ideologies An Introduction**, New York, Palgrave Mcmillan, 2005

⁴³ Alev Özkazanç, “Türkiye’nin Neo-Liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce; Liberalizm**, ed. Murat Yılmaz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.635

1.3.1.3.1. Neoliberal Politikalar Bağlamında “Yeni Sağ”

1970’lerde ve 1980’lerde ABD’de Ronald Reagan’ın, İngiltere’de Margaret Thatcher’in politikalarını ve ideolojilerini, başka deyişle Thatcherizm ve Reaganizmi tanımlamak üzere kullanılan “Yeni Sağ” kavramı, sağın geleneksel kanatlarının ve unsurlarının yeni bir terkipte birleştirilerek kazandığı hegemonik potansiyeli ifade etmektedir. Bu terkipteki temel esas, yeni-muhafazakârlık ile neoliberalizmin birleşimidir.⁴⁴ Burada neoliberalizmden kasıt; Keynesyen sosyal refah devletinin içine girdiği küresel krize, eski liberalizmi geç kapitalizm koşullarında rehabilite ederek bulunan çözümdür. Yeni-muhafazakârlık ise, muhafazakârlığın kadim motiflerinin modern bir surette, değişim/yenileşme vaad eden bir söylem çerçevesinde sunulmasıdır. “Yeni Sağ” program özellikle 1940’lardaki refah devleti anlayışına bir karşıtlık olarak ortaya çıkmıştır. Bu karşıtlık ise paralelinde klasik liberal öğretilerin tekrardan gündeme getirilmesine yol açmıştır. “Yeni Sağ” da bu şekilde klasik liberal öğeleri savunmakla beraber, klasik öğelerden bazı noktalarda ayrılarak muhafazakâr değerlere daha fazla önem verdiği gibi, ekonomide de devlete daha fazla rol vermektedir.⁴⁵ Yine “Yeni Sağ” programda, serbest piyasa ekonomisi ya da klasik tabiriyle “Laizzes Faire” anlayışı önemli bir işleve sahiptir. David Held Yeni Sağ’ın programını, “Pazarın, hayatın birçok alanına girerek yayılması, fırsatların yatırımında ve ekonomide devletin aşırı bir şekilde müdahalesinin sınırlandırılması, devlet yönetiminde belirli grupların (işveren ve sendikalar) amaç ve baskılarının azaltılması ve kanun ve düzen için güçlü bir hükümetin kurulması”⁴⁶ şeklinde açıklamaktadır. İşte Türkiye’de de 1980’lerle beraber hâkim olan bu “Yeni Sağ” anlayışı politikada kendini göstermiştir. Bu bağlamda Turgut Özal, Türkiye’de “Yeni Sağ” hegemonyanın inşasına liderlik etmiştir. 1980’lerde Türkiye’deki liberalizmi anlamak ve Özal’ın politikalarını liberal bir süzgeçten geçirebilmek için bu olguyu ve süreci bilmek fazlasıyla önemlidir.

⁴⁴ Helmut Dubiel, **Yeni Muhafazakârlık Nedir?**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s.15

⁴⁵ Mustafa Erdoğan, Yeni Sağ, **Yeni Forum Dergisi**, Ekim 1989, s.20

⁴⁶ David Held, **Political Theory and Modern State**, Cambridge, Polity Press,1989, s.139

1.3.1.3.2. Neoliberal Politikalar Bağlamında Sivil Toplum

1980’li yıllarla beraber, dünyadaki gelişmelere de paralel olarak Türkiye’de de sivil toplum, siyasetin önemli bir öznesi olarak ortaya çıkmıştır. Sivil toplumun neyi ifade ettiği veya neyi temsil ettiği uzun yıllardır tartışılmaktadır. Biz burada tafsilatlı sivil toplum tartışmalarına girmek yerine kısaca bazı tanımlarını aktarmakla yetineceğiz. Buna göre, kimileri sivil toplumu toplumsal bir yaşam biçimi olarak ele alırken⁴⁷, onu, şehrli ve medeni olmanın yöntemi olarak yorumlayanlar da olmuştur.⁴⁸ İdris Küçükömer’e göre ise sivil toplum, en basit ihtiyaçların giderildiği toplumdur ve Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıkan burjuva sınıfını tanımlamak için kullanılır.⁴⁹ Bununla beraber sivil toplumu, devlet ile birey arasındaki müzakere ve birleşmenin zorlama ve kısıtlama olmaksızın gerçekleştiği bir ara alan olarak tanımlayanlar da mevcuttur.⁵⁰ Tüm bu tanımlamalardan da hareketle sivil toplum; bir şekilde devletle ilişkili olan fakat iktidarı ele geçirme amacı taşımayan,⁵¹ devletten bağımsız bir alan olup, vatandaşların, aile veya devlet tarafından temsil edilmeyen ortak çıkarlarının alanıdır.⁵² Öte yandan, sivil toplum alanı devlet ile aile arasında her türlü etkinliği değil, sadece kamusal alan içinde gerçekleşen ve toplumdan kaynaklanan kolektif etkinlik biçimlerini kapsamaktadır.⁵³ Sivil topluma yüklenen bu farklı tanımlamalara paralel olarak sivil toplumun gelişimi de farklı aşamalarda gerçekleşmiştir.⁵⁴ Bu

---

⁴⁷ Ömer Çaha, “Sivil Toplum Üstüne”, **Sivil Toplum ve Demokrasi**, ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2005, s. 9-23

⁴⁸ Şerif Mardin, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, der. Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s.9-35

⁴⁹ İdris Küçükömer, **Sivil Toplum Yazıları**, İstanbul, Profil Yayıncılık, 2009

⁵⁰ Levent Köker, “Çoğulculuk Olmadan Demokrasi ve Sivil Toplum Olmaz”, **Sivil Toplum Dergisi**, Yıl:2 Sayı:5, 2004, s. 93-104; Ayrıca Ergun Yıldırım, “Apolitik Politikaların İnşacıları Olarak Sivil Toplum”, **Sivil Toplum Dergisi**, Yıl:3, Sayı:10, s.61-72

⁵¹ Ergun Özbudun, “Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokratik Konsolidasyon”, **Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası**, ed. Elisabeth Özdalga, Sune Persson, İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.112-122

⁵² Mustafa Erdoğan, “Sivil Toplum: Bir Kavramın Anatomisi”, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat**, ed. Selahaddin Bakan, Adnan Küçük ve Ahmet Karadağ, İstanbul, Aktüel Yayınları, Cilt 2, 2005, s.667-689

⁵³ Björn Beckmann, “Demokratikleşmeyi Açıklamak: Sivil Toplum Kavramı Üzerine Notlar”, **Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası**, ed. Elisabeth Özdalga, Sune Persson, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.2

⁵⁴ Sivil toplumun tarihsel süreç içinde gelişimi ile alakalı olarak farklı tespitler yapılmıştır. Bobbio bir çalışmasında sivil toplumu sivil toplum kavramsallaştırmalarını devlete referansla: Devlet öncesi, devlet karşıtı ve devlet sonrası şeklinde tasnif eder. Yani kabaca, birincisi, henüz devlet olmama durumu ve onun önkoşulu durumundaki sivil topluma; ikincisi devletin bir antitezi, ona bir alternatif

bağlamda, sivil toplumun tarihsel gelişimini göz önüne alarak, onu dört aşamada aktarmak mümkündür. Tüm bu aşamalar ise devlete referansla belirlenmiştir.⁵⁵ Buradan hareketle sivil toplumun geçirdiği ilk aşama,⁵⁶ bir devletin üyesi olmakla özdeşleşen anlamından kurtulmasıdır. İkinci aşama,⁵⁷ sivil toplum içindeki bağımsız toplulukların, kendilerini devlete karşı savunmalarının meşrutiyet kazanmasına tekabül eder. Üçüncü aşama,⁵⁸ sivil toplumun içerdiği özgürlüğün toplumsal çatışmaların kaynağı, devlet müdahalesinin bu çatışmaları önleyici faktör sayıldığı bir anlayışı yansıtır. Son aşama ise⁵⁹, üçüncü aşamaya tepki olarak, devlet müdahalesinin sivil toplumu yavaş yavaş boğacağından korkulmaya başladığı noktayı ifade eder.⁶⁰ Tüm bu tanımlardan da anlaşılacağı gibi sivil toplum farklı siyasi düşünce geleneği olan ve farklı tarihsel tecrübe yaşayan ülkelerde farklı farklı algılanmış ve yorumlanmışlardır. Bizim bu tezde ele alacağımız sivil toplum kavramı ise, devletin dışında gelişen ve toplumun özne olarak, onun tarafından şekillendirilen alanı ifade etmektedir.

---

olarak sivil topluma; üçüncüsü de devletin çözülüşü ve sönümlenişinin koşulu olarak sivil topluma gönderme yapar.

⁵⁵ Ali Yaşar Sarıbay, **Siyaset, Demokrasi ve Kimlik**, Bursa, Asa Kitabevi, 1998, s.28

⁵⁶ İlk aşamada sivil toplum, bir devletin üyesi olmakla özdeşleşen anlamından kurtulmuş ve sivil toplum kavramı Hobbes ve Rousseau gibi sosyal sözleşmeciler tarafından doğa halinden çıkıp siyasi otorite etrafında bir araya gelmek biçiminde tasvir edilmiştir. Dolayısıyla bu evrede, sivil toplum, toplumsal yaşamın her alanını kapsamaktadır.

⁵⁷ İkinci aşama, sivil toplum içindeki bağımsız toplulukların kendilerini devlete karşı savunmalarının meşrutiyet kazanmasına tekabül eder. Bu evreyi temsilen Locke'da sivil toplum, bireylerin doğa durumundaki temel haklarını maksimum düzeyde koruyabilmek için sözleşme gerçekleştirdikleri bir alandır. Kısaca, doğa durumunun karşıtı olan sivil toplum geçici ve olumsuz bir alana değil, bireysel hakların bizzat yaşandığı ve korunduğu ve uygarlığın merkezini oluşturan bir alan olarak kabul edilir. (Mine Gözübüyük Tamer, "Tarihsel Süreçte Sivil Toplum", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C: 27, Sayı:1, Haziran 2010, s.103)

⁵⁸ Üçüncü aşamada en belirgin husus olarak devlete karşı düşünce zayıflamıştır. (Der. John Keane, **Sivil Toplum ve Devlet Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993, s.52) Bu aşamada ön plana çıkan ve sivil toplum kavramının gelişiminde çok önemli bir yere sahip olan isim Hegel'dir. Hegel sivil toplum ile siyasal toplum arasında bir ayrım yapmış, devlet ve toplum arasındaki çizgileri belirtmiştir. Hegel sivil toplumu, bütün bireysel menfaatlerin birbirleriyle çarpıştığı bir sivil alan olarak tanımlamış, devleti de bu alandaki çıkar çatışmalarını önlemek suretiyle sivil toplumu korumakla görevli kabul etmiştir.

⁵⁹ Dördüncü aşama ise üçüncü aşamaya bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Buna göre bu evrede, devlet müdahalesinin sivil toplumu yavaş yavaş boğacağı iddia edilir. Bu aşamanın en iyi temsilcisi ise Tocqueville'dir. Tocqueville'nin çözümlenmelerinde, sivil toplum, üyelik ve eylemlerin gönüllülük esasına dayandığı, aile ve devlet arasındaki tüm ilişkileri ve ağları (sivil toplum kuruluşları, dini grup ve kurumlar, mesleki örgütlenmeler, kendine yardım amaçlı kurumlar, sosyal hareketler, bağımsız medya.) içermektedir. Bu yaklaşımda, üç ana sektöre dayalı toplum modeli alınmakta ve devletin, piyasa ve kar amacı gütmeyen grupların birbirlerinden bağımsız ancak birbirleri ile karşılıklı olarak bağlantılı olduğu savunulmaktadır. (Mustafa Erdoğan, **Liberal Toplum, Liberal Siyaset**, s.221-222)

⁶⁰ Gülgün Erdoğan Tosun, **Demokratikleşme perspektifinden Devlet- Sivil Toplum İlişkisi Türkiye Örneği**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2001, s.29-36

Sivil toplum tartışmalarının, özellikle neoliberal politikaların ve “Yeni Sağ” programın Dünya’da ve Türkiye’de hakim olmasıyla beraber alevlenmesi tesadüfi bir durum değildir. Sivil toplum teorisi bu dönemlerde aslında, klasik liberalizmin bir takım teorilerine rakip bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır.⁶¹ Bu bağlamda sivil toplum, bireyciliğin birçok özelliğini de içinde barındırmakla beraber, kendisinin yeni ve üstün bir normatif hedefi temsil ettiği iddiasını haklı göstermek üzere bazı önemli noktalarda klasik liberalizmden ayrılmıştır. John Gray’e atıfla Norman Barry de sivil toplumun klasik liberalizmden bazı noktalarda ayrıştığını ifade etmektedir.⁶² Barry’e göre, her ne kadar, sivil toplum da klasik liberalizm gibi insani değerlerin özündeki çoğulculuğu kabul edip devletin kendisinin hukukla sınırlandırmasını kabul etse de, sivil toplum düşüncesi, yalnız başına piyasa güçlerinin düzenli işleyişinin toplumsal düzeni sağlayabileceğini kabul etmez. “*Bunun içindir ki, sosyal piyasa ekonomi teorisinde devlete, kendi haline bırakılan piyasanın tekel ve kartellerde dönüşmesini ve dolayısıyla özgürlüğün düzenini kendiliğinden bir biçimde tahrip etmesini engelleme sorumluluğu verilmektedir.*”⁶³ Buradan hareketle, sivil toplumun, devletin refah rolüne sahip olmasına karşı olmadığı da söylenebilir.

Bu tartışmalar bağlamında sivil toplumun Türkiye’de ortaya çıkması ve gelişimi de, Türkiye’nin kendine ait bir takım özellikleri çerçevesinde gerçekleşmiştir. Daha geriye gitmek gerekirse, Türkiye’de sivil toplumun gelişiminin izlerini kimileri Osmanlı döneminde ararken,⁶⁴ kimileri ise Osmanlı’da sivil toplumun izlerine rastlanılmadığını belirtir.⁶⁵ Bununla beraber, Türkiye’de sivil toplumun gelişimi genel olarak 1950’den sonra başlayan çok partili süreçle beraber başlatılır. Gönüllü üyeliğe dayalı girişimci dernekler ise 1960’lı yıllarla beraber kurulmaya başlamış ve bu tür derneklerin sayısında önemli artışlar gözlenmiştir.⁶⁶ Nitekim 1961 Anayasası

---

⁶¹ John Gray, **Post-Liberalism: Studies in Political Thought**, London, Routledge, 1996, s.202-253

⁶² Norman Barry, **Classical Liberalism in the Age of Post-Communism**, s.53-58

⁶³ **A.e.**, s. 55

⁶⁴ Gökhan Tuncel, “Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşlarının Tarihsel Gelişimi”, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat**, ed. Selahaddin Bakan, Adnan Küçük ve Ahmet Karadağ, s.709-739; Fatma Acun, “Osmanlı Şehirlerinde Devlet ve Sivil Toplum”, **Sivil Toplum Dergisi**, C: 3, S: 10, s.51-60.

⁶⁵ Zeki Duman, “İdris Küçükömer’in Sivil Toplum Anlayışı”, **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2004, C:2, S: 1, 47-52.

⁶⁶ İlyas Doğan, **Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2002, s.277-284

da, sivil toplumun örgütlenmesini olanaklı kılmıştır. Ama bu dönem,1971 askeri müdahalesi ve 1970'lerde ortaya çıkan toplumdaki kutuplaşma ile sekteye uğramıştır.

Sivil toplum kavramı, Türkiye'de asıl olarak 1980'lerin başında popüler olmaya başlamıştır. Bu noktada 1980 sonrası Türkiye'sinde ağırlıklı tartışma gündemine sokulan iki kavram sivil toplum ve liberalizm olmuştur diyebiliriz.⁶⁷ İlk olarak, 1980'li yıllarda Türkiye'de sivil toplumun dinamikleri biraz da dönemin şartları ile beraber şekillenmiştir. Bu yıllarda, Türkiye'de modernleşme, ulusal kimlik, ulusal dayanışma gibi "büyük" ve "kapsayıcı", diğer bir deyişle toplumun tümünü ilgilendiren makro-politik konulardan çok; hava kirliliği, sağlık, turizm, çevre, insan hakları, dini haklar, etnik haklar ve kadın hakları gibi mikro-politik konular üzerinde yoğunlaşmış ve sosyal platformlarda bu konularla ilgili talepler etrafında siyaset yapılmaya başlanmıştır. Yani bu kavramların çoğu, devlet katında değil, toplum katında ve toplumsal gruplar tarafından gündeme getirilmişler ancak bir şekilde sivil toplum aracılığıyla siyasetin de gündemini belirlemişlerdir. Öte yandan bu konuların her birini savunan bir sosyal grup gelişmiş ve kendi alanında devlet üzerinde etkin olmaya, devletten bir takım haklar koparmaya ve devlet politikalarını etkilemeye başlamıştır. 1980'li yılların Türkiye'sinde sivil toplumun temel dinamiklerini ise işte bu gruplar oluşturmuşlardır.⁶⁸ Diğer taraftan, 1980'li yıllarda neoliberal politikaların bir eleştirisi olarak ortaya çıkan sivil toplum tartışmaları bizim yukarıda izah ettiğimiz sivil toplum-klasik liberalizm ayrışmasını da yansıtmıştır. Özellikle tezin ileriki kısımlarında YDH-LDP ayrışmasının ve farklı liberal perspektiflere sahip olmasının nedenlerinden biri de bu tartışmanın içinde gizlidir.

---

⁶⁷ 1980'den sonra hâkim olan sivil toplum anlayışı aslında liberalizmle eşdeğer olarak tutulmuştur. Burada ortaya konulan "sivil toplum" aslında bir model olarak liberalizmin tarihine paralel gelişen, en az iki-üç yüzyıl öncesine giden bir dizi sosyo-ekonomik ve siyasi kurumun oluşturduğu ve bazı temel kültürel yönelimlerle iç içe gemiştir. Bu geleneğin kurumsal çekirdeği şu düzenlemelerin bir bileşiminden oluşmaktadır: Sınırlı, sorumlu ve hukukun üstünlüğü çerçevesinde işleyen bir devlet; özel mülkiyet rejimine dayanan bir piyasa ekonomisi; bir seri özgür, gönüllü dernek ve birlikler ve özgür bir tartışma alanı. Dikkat edilirse, bu model aşağı yukarı klasik liberalizmin sosyo-politik tasavvuruna denk düşmektedir. (Mustafa Erdoğan, **Sivil Toplum: Bir Kavramın Anatomisi**, Liberal Düşünce Dergisi, Bahar-Yaz 1998, Sayı 10-11, s.7) Nitekim Cohen ve Arato da Modern sivil toplumun klasik liberalizm temasını çağrıştırdığını belirtmektedir. (Jean Cohen and Andrew Arato, **Civil Society and Political Theory**, MIT Press, 1992, s.345)

⁶⁸ Ömer Çaha, "Türkiye'de Sivil Toplumun Sorunları", **Liberal Düşünce Dergisi**, Bahar-Yaz 1998, Sayı:10-11, s.26-27

1.3.2. Liberalizmin İç Çeşitliliği

Liberalizmin tarihsel süreç içerisinde farklılaşmasının yanında bir de kendi içinde bir farklılaşması vardır. Bu farklılaşma yukarıdaki ayrım gibi tarihsel süreç içinde liberalizmin gerçirdiği bir farklılaşmanın ürünü değil, liberalizmin temel unsurlarının politikada uygulanışı açısından ortaya çıkan bir farklılıktır. Nitekim mesela liberalizmin ilkelerinden birisi olan sınırlı devlet anlayışının siyasal liberalizmde ve iktisadi liberalizmde yansımaları farklı olmaktadır. Bu bağlamda liberalizmi iktisadi liberalizm ve siyasal liberalizm olmak üzere iki ana başlığa ayırmak mümkündür.⁶⁹

1.3.2.1. İktisadi Liberalizm

Günümüzde birçok düşünür tarafından liberalizm kavramı “iktisadi liberalizmi” ifade etmek için kullanılmaktadır.⁷⁰ Nitekim günümüz liberal düşünürlerin çoğunun iktisatçı olması da “liberalizm” denince akla genellikle ekonomik bir doktrin gelmesine neden olmuştur. Buradan hareketle iktisadi liberalizm liberalizmi anlamak için önemli bir işlev görmektedir. İktisadi liberalizmin serüveni ilk olarak Fizyokratlar ile başlamış; Adam Smith, Ricardo, Malthus ve J.S.Mill gibi isimler ise iktisadi liberalizmin önemli köşe taşları olmuşlardır. Bu düşünürlerin ortaya koyduğu düşünceler çerçevesinde iktisadi liberalizm, piyasanın egemenliğine ve çıkarların doğal uyumuna dayanmaktadır. Bunların gerçekleşmesi için ise iktisadi liberalizmin temel ilkesi rasyonel birey anlayışıdır.⁷¹ Bu varsayımdan hareketle rasyonel birey kendi çıkarını herkesten iyi bilecek ve toplumda ona göre davranacaktır. Klasik iktisatta piyasa egemenliğinin uzun vadede tüm toplumun çıkarına olacağı kanaati yaygındır. Ayrıca piyasa ekonomisi anlayışı devletin iyice sınırlı bir konuma itilmesinde önemli bir etkiye sahiptir.

---

⁶⁹ Liberalizm bu bağlamda genelde yukarıdaki gibi iktisadi ve siyasal olmak üzere iki ana başlık altında ele alınmıştır. Bununla beraber bu iki ana başlığa farklı alt başlıklar da eklemek mümkündür. Mesela Roy C. Macridis bu bağlamda liberalizmi üç ana başlığa ayırmış ve yukarıdaki iki alt başlığa ayrıca ahlaki liberalizmi de eklemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Roy C. Macridis, **Contemporary Political Ideologies**, Boston, Little, Brown and Company, 1986, s.23-38.

⁷⁰ Bu bağlamda mesela Türkiye’de liberalizm adlı bazı çalışmalara baktığımızda tamamen iktisadi temelli gelişmelerin ele alındığını görmek mümkündür. Bu çalışmalardan bir tanesi için bkz. Tevfik Çavdar, **Türkiye’de Liberalizm(1860-1990)**, Ankara, İmge Kitabevi, 1992

⁷¹ Ömer Çaha, **4 Akım 4 Siyaset**, s.34

Türkiye bağlamında baktığımız zaman ise, liberalizmin Türkiye’de uzun yıllardır sadece iktisadi bir alan olarak ele alındığını görürüz. Özellikle Cumhuriyet kurulduktan sonra liberalizmle ilgili yapılan tartışmaların çoğu iktisadi olarak yapılmış, liberalizmin siyasal yönünü ele alan liberal tartışmalar ise çok daha sonra ortaya çıkmaya başlamıştır.

1.3.2.2. Siyasal Liberalizm

Siyasal liberalizmden kastımız, liberal doktrinin iktisat sahası dışında söyleme getirdiği düşüncelerdir. Siyasal liberalizmi bir manada “liberal siyaset” olarak isimlendirmek de mümkündür. Buradan hareketle (siyasal) liberalizm basit bir biçimde anayasal devlet yoluyla; kişinin, siyasal özgürlüğünün ve kişi hak ve özgürlüklerinin hukuksal savunmasının uygulanması ve kuramı biçiminde tanımlanabilir.⁷² Siyasal liberalizmin merkeze aldığı temel problematik alan, birey ile devletin arasındaki ilişki biçimidir. Bu ilişkide bireyin devlete karşı haklarının savunulması ise siyasal liberalizmin ana gündemini belirlemektedir. Bu aşamada siyasal liberalizmin hedefini; “*devlet baskısından vatandaşı kurtarmak için özgürlük*” sağlanması olarak belirlemek de mümkündür.⁷³ Siyasal liberalizmin ortaya çıkışı ilk olarak Ortaçağ’da feodalizm ve kilise ile olan mücadeleler sonucu gerçekleşmiştir. Bu bağlamda siyasal liberalizmin gelişmesinde John Locke ve Montesquieu’nun çok önemli katkıları olmuştur.

Siyasal liberalizmin bazı temel ilkeleri vardır. Bunların başında rıza, temsiliyet, anayasal hükümet, kuvvetler ayrılığı, özgürlükler ve halk egemenliği gelmektedir.⁷⁴ Bu ilkelerin en önemlilerinden bir tanesi “rıza” kavramıdır “rıza” kavramı Locke’un düşünceleri etrafında şekillenmiştir.⁷⁵ Locke bu “rıza” kavramı ile aslında devlet ve birey arasındaki ilişkileri belirlemekte ve bireyin devleti rıza yoluyla yönetmek için yetkilendirildiğinin altını çizmektedir. Diğer taraftan devletin gücünü sınırlayıcı bir mekanizma olan “kuvvetler ayrılığı” ilkesi ise Montesquieu tarafından

⁷² Meltem Caniklioğlu, **Liberalizm**, İstanbul, BDS Yayınları, 1996, s.12

⁷³ Giovanni Sartori, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, çev. T.Karamustafaoğlu, Mehmet Turan, Ankara, Yetkin Yayınevi, 1996, s.411

⁷⁴ Roy C. Macridis, **Contemporary Political Ideologies**, s.32

⁷⁵ Ömer Çaha, **4 Akım 4 Siyaset**, s.44

geliştirilmiştir. Siyasal liberalizm bireyi devlete karşı korumak için onun bir takım doğal haklarına işaret etmektedir ve bu doğal hakların korunmasını gerekli görmektedir. Bu bağlamda söz, ifade, basın, din ve vicdan özgürlüğü gibi konular bireyin temel haklarıdır ve bunlar devlet tarafından engellenmemelidir. Ayrıca siyasal liberalizm bu hakların korunması ve garantiye alınması için belli başlı yazılı anayasalar istemektedir. Buradan hareketle liberal politikanın kalbinde “*devlet ile sivil toplum arasındaki net ayrımın*” yattığını söylemek mümkündür.⁷⁶

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi siyasal liberalizmin Türkiye’de uygulamaları görece daha geç tarihlerde başlamıştır. İleride daha ayrıntılı olarak ele alacağımız gibi ilk defa çok partili hayata geçişle birlikte siyasi yönetimde liberal unsurlardan bahsetmek mümkün olmuşken, daha genel manada siyasal liberalizmin tüm toplumsal aşamalarda görülmeye başlanması ise daha sonraki tarihlerde gerçekleşmiştir. Son olarak biz bu çalışmada 1990’lı yıllarda Türkiye’de ele alacağımız liberal oluşumları daha çok siyasal liberalizmin temel ilkeleri bağlamında ele alıp inceleyeceğiz.

1.3.2.2.1. Birey ve İnsan Hakları

Birey kavramı liberalizmin en önemli kavramlarından bir tanesidir. Başka bir deyişle birey vurgusu ve bireycilik liberalizmin olmazsa olmaz temel kavramlarından ve liberal ideolojinin merkezi ilkesidir. Bireycilik anlayışı, herhangi bir sosyal gruba veya kolektif bütüne karşı olarak, bireysel insanın en yüksek derecede öneme sahip olduğu inancı yansıtır.⁷⁷ Siyasal liberalizm bireyi, temel sivil hakların, sosyal düzenin ve siyasal yaşamın temel birimi olarak görmektedir. Siyasal liberalizmin merkezinde yer alan bireylerin hepsi eşit öneme sahiptir ve siyasal hayatta eşittirler.

Liberalizmdeki birey anlayışının gelişmesinde Kant’ın birey anlayışının büyük etkisi olmuştur. Kant’a göre birey, doğal ilişkilerin belirleyiciliği dışında ampirik, rasyonel, moral ve politik bakımdan üstün bir varlıktır. İnsan kendi başına bir son,

---

⁷⁶ Fatmagül Berktaş, “Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji”, **Modern Siyasal İdeolojiler**, s.65

⁷⁷ Andrew Heywood, **Siyaset**, s.61

bir amaçtır; asla bir araç değildir.⁷⁸ Liberalizmin bireye bu ontolojik yaklaşımını, Isaiah Berlin bir adım daha öne götürmüştür. Berlin'e göre birey: "*kendi doğrularının yaratıcısı, kendi vicdanının hamisi, kendi değerlerinin referansı ve kendi iyiliklerinin mihengi*" olarak kabul edilmektedir.⁷⁹ John Stuart Mill'e göre ise birey, kendi zihni ve bedeni üzerinde egemenlik sahibi olan kişidir.⁸⁰ Bireyi bu şekilde ontolojik ve epistemolojik bir değer olarak ele alan liberalizm; onu siyasal yaşamın da en temel aktörü olarak görür.

Siyasal liberalizmde kamu yararı, toplumun iyiliği, ortak iyilik gibi toplumsal bütünü ifade eden kavramlar ise kabul görmemektedir ve bu kavramların neticesinde bireyin yok sayılması kabul edilemez bir durumdur. Nitekim siyasal liberalizme göre bireyi toplumun iyiliği gibi müphem bir kavrama araç olarak kullanmak demek, onu araç durumuna düşürmek; onu, bir nesne gibi muamele ederek kişilikten uzaklaştırmak, "şey" yapmak ve onu başkalarına kurban etmek demektir.⁸¹ Bu açıdan baktığımız zaman siyasal liberalizm, bireylere belli bir hayat tarzının empoze edilmesine onun özgürlüğünü kısıtlayacağı sebebiyle karşı çıkmıştır.

Bu bağlamda, liberalizmde, bireyin temel haklarını kısıtlayan bireyüstü kurumlara çok iyi bakılmamaktadır. Değerlerin kişiden kişiye değişeceği noktasından hareketle bireyüstü bir kişi veya kurumun belli değerleri empoze etmesine karşı çıkılır. Gerçekten de devletin kişisel yaşam tarzları karşısında tarafsız kalması siyasal liberalizmdeki bireysel özgürlük anlayışı için elzemdir. Nitekim bu bağlamda liberalizmde bireyi, bazı gerçek veya hayali varlıkların amaçları için bir araç olarak kullanmak hiçbir şekilde hoş görülmemektedir.

Liberalizm, diğer taraftan bireyin hukuksal haklarını da bireyi esas alarak çözüme kavuşturur. Diğer bir deyişle, insan hakları teorisinin aslında liberalizmin bu birey anlayışından ortaya çıktığı da söylenebilir. Liberal düşüncenin önemli isimlerinden John Locke, bireyin ilahi bir fitrata sahip olduğunu ve onun doğuştan temel bir takım

---

⁷⁸ Immanuel Kant, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, Çev: İoanna Kuçuradi, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu, s.45

⁷⁹ Ömer Çaha, **4 Akım 4 Siyaset**, s.22

⁸⁰ John Stuart Mill, **On Liberty**, London, Penguin Books, 1985, s. 142

⁸¹ Atilla Yayla, **Liberal Bakışlar**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1993, s.153

haklara sahip olduğunu söyler. Bireyin sahip olduğu en temel üç hak ise yaşama hakkı, mülkiyet hakkı ve özgürlük hakkıdır. Bireyin insan olmaktan dolayı edindiği bu temel haklar, liberallere göre hiçbir şekilde ihlal edilemez ve hiçbir aşkın amaç uğruna feda edilemezler. İşte bu noktada siyasal liberalizm devlet, siyasal düzen ve hukuk düzeninin varlık sebebini ortaya koymaktadır. Tüm bu kurum ve düzenler de bireyin en temel hakları olan bu tabii hakları korumakla yükümlüdür. Öyleyse, siyasal liberalizmin önemli amaçlarından bir tanesi de devletin hareket alanının sınırlandırılması ve hukukun üstünlüğünün tesis edilmesidir.

Siyasal liberalizmin bu bağlamda devletle ilgili görüşlerinde geçmeden, liberalizmin bireycilik anlayışına karşı geliştirilen eleştirilere bakmak faydalı olacaktır. Bu bağlamda liberalizmin bireycilik anlayışı temel olarak iki noktadan eleştirilmektedir. Bunlardan ilki bireyciliğin bir hayal olduğu ve gerçekçi olmadığı yönündeki eleştiridir. Bu bağlamda bireyciliği gerçekçi olarak görmemenin sebebi ise bireyin toplumdaki değer ve özelliklerdir. Toplum olmadığı zaman bireyin varlığından da söz edilemez. Yani bireyi anlamak için önce toplumu anlamak gerekmektedir.⁸² Liberalizmin bu bireycilik anlayışına yönelik geliştirilen ikinci temel eleştiri ise, bireyciliğin insanın bencilliğini onayladığı ve teşvik ettiği eleştirisidir. Nitekim bireyciliği savunan liberaller bu eleştirileri savmak ve olumsuz çağrışımların önüne geçmek için yoğun çaba göstermişlerdir.⁸³

1.3.2.2.2. Yasaların Egemenliği ve Sınırlı Devlet

Liberallere göre zor kullanmak yoluyla insan haklarını ihlal etmeye iki aday vardır; bunlardan ilki bireyler, ikincisi ise devlettir.⁸⁴ Devlet, bireylerin özgürlüklerini kısıtlama yönünden, bireyin bireye vereceği zarardan daha fazlasını verme potansiyeline sahip bir yapıdır. Buradan hareketle siyasal liberalizm, iktidarın

⁸² Michael Sandel, "Introduction", **Liberalism and Its Critics**, ed. Michael Sandel, s. 5-6

⁸³ Mesela bu konuda bkz. F.A. Hayek, **Individualism and Economic Order**, Chicago, The University of Chicago Press, 1992, s. 1-33

⁸⁴ Ayn Rand, "İnsan Hakları", **Yeni Forum Dergisi**, C:11, S: 250, 1990, s.69

sınırlandırılmasını, özgürlüklerin ve temel hakların güvencesi olarak görmektedir. Bu bağlamda liberallere göre, devletin görevi belirli bir ahlak anlayışını insanlara zorla benimsetmek veya belirli bir mutluluk anlayışını takviye edip desteklemek değildir.⁸⁵ Diğer taraftan sınırlı devlet anlayışını öneren Kant'a göre, paternalist yönetim tarzı en büyük despotluktur ve Kant'a göre politikanın özü erdem ve mutluluk değildir. Kant'a göre, politikanın önde gelen ilkesi hak (right), yani her bireyin özgürlüğünün başkalarının özgürlüğüyle uyuşacak şekilde sınırlandırılmasıdır.⁸⁶

İktidarın veya devletin sınırlandırılması liberal gelenek açısından önemli bir aşamadır. Siyasal alanda liberalizme yön veren temel niteliğin yönetimin iktidarının sınırlandırılması ilkesinin oluşturduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. Birçok liberal düşünür bu konuda en iyi yönetimin sınırlandırılmış veya en az yöneten yönetim olduğunu söylemiştir. Liberal politikada yönetimin görevleri genel olarak şu üç husus üzerinde şekillenmiştir: a) dış güçlerden gelecek saldırılara veya tehditlere karşı toplumu korumak, b) toplumun üyelerinin birbirlerine zarar vermesini önlemek, c) bireyin yapamayacağı bazı kapsamlı girişimleri kamu lehine olmak üzere organize etmek.

Liberal siyaset, sınırlı devlet anlayışını sağlamak için hukuku önemli bir işlev olarak görmektedir. Devleti, bireye karşı sınırlandırmanın en temel aracı ise hukuk kurallarıdır. Bu yüzden siyasal liberalizmdeki sınırlı devlet anlayışı, daha doğru ve yerinde bir tespitle, hukuk devleti veya yasaların egemenliğinin hâkim olduğu devlet anlayışı şeklinde de adlandırılabilir. Liberal politikada devlet bireysel özgürleşmeye büyük önem vermektedir.

Diğer taraftan çoğulculuk anlayışı da , liberal devletin önemli bir unsurudur. Bu çoğulcu yapıda devlet, her türlü inançtan, görüşten ve ideolojiden arınmak, bunlara eşit ve yansız olmak zorundadır. Buradan hareketle siyasal liberalizmin devletin nötr bir devlet olduğunu söylemek de mümkündür. Yani siyasal liberalizmin devlet

---

⁸⁵ William Galston, "Defending Liberalism" *American Political Science Review*, C:76, 1982, s.622

⁸⁶ Atilla Yayla, *Liberal Bakışlar*, s.188

anlayışı, ideolojik bakımdan tarafsız ve özgürlükçü bir siyasi sistemdir ve bu sistem temel hakların anayasal ve fiili düzeyde güvence altına alındığı bir sistemdir.⁸⁷

Liberalizmde otorite ile bireyin arasındaki ilişkiyi belirleyen en önemli unsur rıza kavramıdır. Dolayısıyla devlet veya herhangi bir yönetim, bireyin rızasına dayanmalıdır. John Locke'un geliştirdiği bu rıza doktrini sayesinde liberaller temsilden ve demokrasiden yana tavır alırlar. Diğer bir ifadeyle siyasal liberalizmde demokrasi, rıza kavramından hareketle ön plana çıkmaktadır. Liberallerde bu durum sadece devlet için geçerli değildir. Aynı şekilde, sosyal organlar ve birlikler de (sivil toplum kurumları) kendi öz çıkarını izlemeyi amaçlayan bireylerin gönüllü olarak dahil oldukları sözleşmeler yoluyla ortaya çıkarlar. Bu anlamda da otorite aşağıdan yukarıya doğrudur ve daima meşruluk temeline dayanır.⁸⁸

Son olarak liberal siyasette, devletin toplumda tüm yetkileri elinde bulundurup, bireyi yok sayan ve birey aleyhine hareket eden bir kuruma dönüşmesinin önüne anayasalar yolu ile geçilir. Bu bağlamda siyasal liberalizm anayasaları ve dolaylı olarak da hukuk devletini önemsemektedir. Bu şekilde devletin sınırlandırılması hedefine ise, yönetim gücünün bölünmesi, çeşitli yönetim kurumları arasında bir denge ve kontrol yaratılması ve devletle birey arasındaki ilişkileri tanımlayan bir haklar beyanamesi içeren kodifiye edilmiş veya yazılı bir anayasanın oluşturulmasıyla ulaşılabilir.⁸⁹

1.3.2.2.3. Temel Siyasal Hak ve Özgürlükler

Siyasal liberalizmin temel ilkelerinden biri de özgürlüklerdir. Liberalizmdeki bu özgürlük vurgusu hemen hemen bütün liberallerin, bireycilikten daha fazla bir şekilde üzerinde durdukları bir konudur. Özgürlük aynı zamanda hoşgörü, müsamaha ve özel hayat gibi daha başka değerlerin ve anayasalcılık, kanun

---

⁸⁷ Mustafa Erdoğan, "Siyasal Sistemiz Kusursuz mu?", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, S:21, Kış 1992, s.19-21

⁸⁸ Andrew Heywood, *Siyaset*, s.62

⁸⁹ *A.e.*, s.62

hakimiyeti gibi kurumlaşmaların da kaynağıdır.⁹⁰ Bu bağlamda özgürlük ilkesi de aynı bireyin merkeze alınması gibi, liberalizmde birçok unsura temel teşkil eden bir işleve sahiptir. Aslında genel manada da liberalizmde temel amaç bireyin özgürlüklerini korumaktır.

Liberal gelenekte bireyin özgürlüklerinin sağlanması için, kendisinin korunacağı kurum ise devlettir. Bu yüzden devletin, bireylerin özgürlüklerini kısıtlayabilecek her türlü girişimi engellenmelidir. Burada da temel referans noktası; bireyin devlet için değil, devletin birey için var olduğu gerçeğidir. Liberal düşüncede devletin özgürlükleri kısıtlayacak hareketlerini engellemek için onun hareket alanını sınırlamak ve onu belirli, ihlal edilemez kurallara bağlamak gerekmektedir. Bu da ancak, bireylerin özgürlüğüne saygı duyan ve bu özgürlüklerin muhafazası için geniş bir bireysel haklar yelpazesi oluşturan ve bu yelpazeyi koruyan bir siyasi sistemin kurulması ile mümkündür. Bu özgürlükçü siyasal sistemde bireysel haklar ise, vatandaşların kendi mutluluklarını arayabilecekleri, dış müdahaleden masun bir alan oluşturur.

Siyasal liberalizmde özgürlük konusunda temel tartışma konularından bir tanesi de, özgürlüğün pozitif ve negatif karakteridir. Pozitif ve negatif özgürlük ayrımı sistematik olarak İngiliz filozofu T.H. Green ile başlamış ve günümüze kadar bu konudaki tartışmalar devam etmiştir. Bu aşamada klasik liberaller özgürlüğü negatif anlamda ele alırken, daha sonraları ortaya çıkan modern liberaller özgürlüğü pozitif özgürlük olarak ele almışlardır. Negatif özgürlüğü savunanların özgürlük anlayışları “bir şeyden özgürlük” (freedom from) iken; pozitif özgürlüğü savunanlarda bu durum “bir şeye özgürlük” (freedom to) şeklinde kendini göstermektedir.⁹¹ Buradan hareketle de negatif özgürlükte esas olan, bireye (mal, hizmet, para vs. şeklinde) bir şey sağlanması değil; bireyin dış baskı ve zorlamalara maruz bırakılmamasıdır. Pozitif özgürlüğü savunanlar ise devletin bazı girişimlerde ön ayak olması gerektiğini belirtirler. Bu amaçla da devlet, kamu sağlığı, konut yapımı, kamu eğitimi gibi bir takım hizmetleri gerçekleştirmelidir. Bu bağlamda pozitif özgürlüğü

---

⁹⁰ Atilla Yayla, **Liberal Bakışlar**, s.158

⁹¹ **A.e.**, s.159

savunanlar, fırsat eşitliğini sağlayan ve insanları işsizlik, yoksulluk, cehalet gibi toplumsal kötülüklerden koruyacak devlet müdahalelerini bu yaklaşım temelinde desteklemiş olurlar⁹².

---

⁹² Pozitif özgürlük anlayışını bazı klasik liberaller liberal gelenek içinde görmemektedirler. Nitekim diğer taraftan sosyalist gelenekten bazıları da pozitif özgürlük nosyonundan hareketle; sosyalizmi bireyciliğin mantıksal sonucu olarak görmekte ve sosyalist gelenekle liberal geleneği bağdaştırmaktadırlar. Bizim tezin ileriki sayfalarında ele alacağımız Yeni Demokrasi Hareketi ile ilgili bazı temel tartışma konuları da bu noktada ortaya çıkmaktadır.

2. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE LIBERALİZM

2.1. Siyasal Muhalefetin Çerçevesini Oluşturan Önemli Bir Politika Olarak Türkiye'de Liberalizm: 1808-1980

Liberalizm, yukarıdaki satırlarda ifade ettiğimiz üzere, ilk olarak Batı'da ortaya çıkmıştır ve Batı'nın özellikle o dönemde yaşadığı bir takım siyasi ve iktisadi meseleler liberalizmin ortaya çıkışında ve gelişmesinde büyük etkileri olmuştur. Batı'nın dışında diğer toplumlarda ise liberalizmin gelişimi doğal olarak farklı şekillerde gelişmiştir.

Türkiye ise modernleşme süreci ile beraber liberalizmle tanışmıştır. Nitekim çoğu zaman Türkiye'de liberalizmin gelişimi adeta modernleşme tarihi şeklinde bir izlek üzerinden ele alınmıştır.⁹³ Türkiye'de liberalizm ele alınırken genel eğilimlerden bir tanesi de liberalizmi salt bir iktisat doktrini olarak ele alan yaklaşımdır.⁹⁴ Hâlbuki Osmanlı son dönemine ve Cumhuriyet tarihine baktığımız zaman, Türkiye'de liberal siyasetin gelişimine işaret eden olayların çoğunluğu, siyasal liberalizm talepleri ile yakından alakalıdır. 19. yüzyılın ilk yarısıyla beraber başlayan bu gelişme sürecinde liberal politikaların temelini hep birey ve özgürlüklere ilişkin talepler olduğunu görmek çok zor olmayacaktır. Belki de farklı bir ifadeyle liberalizmin Türkiye'deki macerasının köklerini bu ülkedeki devlet algısı ve devlet- toplum ilişkilerinde aranması gerekir.⁹⁵ Bundan dolayıdır ki bu çalışmada, liberalizmin Türkiye'deki serüveni siyasal alan üzerinden ele alınacaktır ve siyasal bağlamda liberalizm talebinin aslında nasıl bir muhalefet argümanı olarak da kullanıldığı gösterilecektir. Diğer bir ifadeyle Türkiye'de siyasal liberalizm sürekli olarak, ya bütünüyle bir

---

⁹³ Bununla beraber Mustafa Erdoğan liberalizmin gelişimini modernleşme ile beraber okunmasının bir takım sıkıntıları da beraberinde getireceğine dikkat çekmiş ve bu tür okumaların yanlış olacağını belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Erdoğan, "Liberalizm ve Türkiye'deki Serüveni", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce; Liberalizm**, ed. Murat Yılmaz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.22-40

⁹⁴ Buna örnek olarak bkz. Tevfik Çavdar, **Türkiye'de Liberalizm(1860-1990)**, Ankara, İmge Kitabevi, 1992

⁹⁵ Soli Özel, Ali Sarıkaya, "Türkiye'de Liberalizmin Prangaları", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce; Liberalizm**, s.454

muhalefet olgusu olarak ortaya çıkmış ya da muhalefetin kullandığı bir argüman olmuştur.

2.1.1. Osmanlı Son Dönemi (1808-1920); Siyasal Liberalizmin İlk Ortaya Çıkışı

Türkiye'nin liberal fikirler ile ilk olarak tanışması, 19. yüzyılın ilk yarısı ile başlatılır. Bu yıllarda Osmanlı Devleti, çağa yön veren bu yeni liberal fikirlerle daha çok “tanzimat-ıslahat” kavramları aracılığıyla tanışır.⁹⁶ Tanzimat'tan önce yaşanan ve bazı yazarlarca Osmanlı'nın Magna Carta'sı olarak kabul edilen bu konudaki ilk önemli gelişme “Sened-i İttifak'tır”⁹⁷. Hukukî olarak olmasa bile fiili olarak, büyük mülk sahiplerinin saraya kabul ettirdiği 1808 tarihli bu belgeye göre, âyan ve merkezî hükümet karşılıklı güvenceler üzerinde anlaşıyorlardı. Belgede yer alan, âyanların merkezden gelecek haksız baskılara birlikte karşı koyma ve toprak üzerindeki haklarına ilişkin bazı maddeler devleti iktidarının sınırlanabileceği göstermekteydi.⁹⁸ Sened-i İttifak, Osmanlı tarihinde ilk kez hükümdarın yetkilerini kısıtlamaya dönük bir belge olarak dikkat çeker. Her ne kadar uygulanamamış olsa da, siyasi liberalizm, Sened-i İttifakı devlet mutlakiyetini sınırlama amacı gütmesi bakımından önemsemektedir.

Tanzimat Fermanı (Gülhane Hattı Hümayunu) ise yine aynı şekilde yönetim mutlakiyetliğini sınırlandırması açısından Türkiye'de siyasal liberalizmin gelişmesinde önemli bir köşe taşı olmuştur. Tanzimat Fermanı, 1838 tarihli Ticaret Sözleşmesi⁹⁹ sonrası ilan edilmiş bir fermandır. Tanzimat Fermanını bir anlamda

---

⁹⁶ Atilla Yayla, Mehmet Seyitdanlıoğlu: “Türkiye’de Liberalizm”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı: 10-11, Bahar-Yaz, 1998, s.54

⁹⁷ Senedi İttifakla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, **Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi Düzeni Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler**, İstanbul, 1996, s.343-359; Bülent Tanör, **Osmanlı İmparatorluğunda Anayasal Gelişmeler**, İstanbul, Der Yayınları, 1991

⁹⁸ İdris Küçükömer, **Batılılaşma Düzenin Yabancılaşması**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2002, s.51.

⁹⁹ 1838 yılında İngiltere ile imzalanan bu ticari anlaşma sayesinde İngilizler Osmanlı topraklarında daha rahat ve gümrüksüz ticaret yapma hakkı kazanmışlardır. İngilizler lehine birçok gelişme sağlayan bu anlaşma ile beraber Osmanlı ticareti dış ülkelere daha açık hale gelmiştir. Nitekim buna benzer anlaşmalar daha sonra Fransa, İspanya, Hollanda, Danimarka ve Portekiz gibi ülkelerle de

padişah ile üst bürokrasi arasında bir yetki paylaşımı olarak kabul etmek mümkündür.¹⁰⁰ Tanzimat Fermanı, Osmanlı'nın o dönem içinde bulunduğu toplumsal yapı açısından daha çok hukuki liberalizmin teminine yönelik olmuştur.¹⁰¹ Buna göre Tanzimat fermanı vatandaşlara, başta mal, can ve ırz dokunulmazlığı olmak üzere; siyasal liberalizm açısından da çok önemli olan hukuk devletini gerçekleştirme taahhüdünde bulunmuştur. Bu taahhütler daha sonraları 1856 yılında Islahat Fermanı ile daha da pekiştirilmiştir.

Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümayunu'nu izleyen döneme baktığımız zaman, liberalizm, esas olarak, dini yönetim ve değişimle ilgili bir konudur ve dini özgürlükler gereğinden hareket edilerek siyasal liberalizme varılmak istenmektedir. Diğer taraftan o dönemde hâkim bir siyasi düşünce olarak “Osmanlıcılık” fikri de siyasal liberalizmi gündemine almıştır. ‘Osmanlı Birliği’ (Osmanlıcılık) fikri ifade edilirken, bunun gerçekleşmesi için gerekli koşullardan birisi, belki en önemlisi olarak, siyasal liberalizme atıfta bulunmaktadır. Yönetimin dinsel tarafsızlığı teması, siyasal liberalizm yoluyla ‘Osmanlı Birliği’ni ayakta tutmak için gerekli görülmektedir¹⁰². Bunun yanında Tanzimat dönemiyle beraber uygulanmak istenen yeni politikalar zorla ve devlet eliyle uygulanmaya çalışılmıştır. Bu husus da, Batı’da liberalizmin uygulanması ile Türkiye’de uygulanması açısından ciddi bir fark doğurmuştur. Batı’da liberal fikirler devleti sınırlamak için uygulanırken; Osmanlı’da ise devleti güçlendirmek için tatbik edilmiştir¹⁰³. Bu durum da açık bir şekilde siyasal liberalizmin özüne aykırılık teşkil etmiştir. Tanzimat ve Islahat Fermanlarının bu zoraki uygulamaları bir süre sonra Yeni Osmanlılar diye isimlendirilen muhalefet hareketinin doğmasına yol açmıştır. Yeni Osmanlılar özgürlüğü merkeze alarak bir politika yürütmüşler ve bu konuda çalışmalarda bulunmuşlardır. Yeni Osmanlıların bu özgürlük talepli muhalefetleri 1876-1878

---

yapılmıştır. Bu anlaşmalar da Osmanlı’da kapitülasyon sistemini iyice yaygınlaştırmış, Osmanlı’nın diğer devletlere daha çok borçlanmasının önünü açarak mali olarak çöküntüsünü de hızlandırmıştır.

¹⁰⁰ Tefik Çavdar, **Türkiye’de Liberalizm**, Ankara, İmge Kitabevi, 1992, s.11

¹⁰¹ Yılmaz Karakoyunlu, **Liberalizmin Türkiye Prömonadı**, Ankara, İrmak Yayınları, 1997, s.63

¹⁰² Ahmet İnel, “Türkiye’de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce; Liberalizm**, s.43

¹⁰³ Soli Özel, Ali Sarıkaya, “Türkiye’de Liberalizmin Prangaları”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce; Liberalizm**, s.455

Meclisi Umumisinin kurulmasına, yani Birinci Meşrutiyetin doğuşuna da önemli bir zemin teşkil etmiştir.¹⁰⁴

İçte Yeni Osmanlıların dışta ise yabancı devletlerin baskısı ile beraber, İkinci Abdülhamit Meşrutiyet'i ilan etme şartı ile 1876'da tahta geçirilmiş ve aynı zamanda Kanun-i Esasi ile beraber meşrutiyet de ilan edilmiştir. Kanun-i Esasi'nin ilanıyla resmen bir anayasal rejime ve parlamenter bir siyasî yapılanmaya geçilmesine rağmen, bu anayasa, bir tür toplumsal sözleşmenin resmi ifadesi olmayıp sultan tarafından bahşedilen bir metin gibidir. Siyasal liberalizmde anayasaların görevi devleti sınırlamak olmasına rağmen Kanun-i Esasi'nin böyle bir niteliği yoktur. Kanun-ı Esasi daha çok sultanı sınırlamayı hedeflemiştir. Sultanın sınırlanan gücü ise bürokrasiye devredilmiş ve böylece devlet sınırlandırılmamış, devletin egemenlik kullanma yetkisi zamanla el değiştirmiştir¹⁰⁵. Kanun-i Esasi ilan edildikten çok kısa bir süre sonra, İkinci Abdülhamit tarafından, Osmanlı-Rus savaşı ve bunun yanında diğer farklı bazı gerekçeler sebep gösterilerek askıya alınmıştır. Daha sonra ise İkinci Abdulhamit'in devletin yönetimini çok daha yoğun ve fazla bir şekilde merkezileştirdiği bir dönem yaşanmıştır. Bu dönemde ise İkinci Abdülhamit'e karşı bir muhalefet hareketi olarak İttihat ve Terakki Partisi (İT) ortaya çıkmıştır. İttihat ve Terakki bir süre sonra kendi içinde bir bölünme yaşamıştır. Yaşanan bu bölünme, aslında, Türkiye'de liberalizmin nasıl bir mirasa sahip olduğunun ve siyasal yelpazede yerinin anlaşılması açısından da önem arz eden bir gelişmedir. Prens Sabahattin ve Ahmet Rıza bölünmenin iki kanadını temsil etmiştir. Prens Sabahattin bu bölünmeden sonra ilk olarak 1902 yılında "Osmanlı Hürriyetperveran Cemiyetini" daha sonra ise 1906 yılında "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyetini" kurmuştur.

İkinci Meşrutiyetin ilanından hemen sonra, 1908 yılında, yine Prens Sabahattin tarafından "Osmanlı Ahrar Fırkası" kurulmuştur. Prens Sabahattin ile beraber Osmanlı döneminde liberalizm tartışmaları daha yoğunluklu olarak siyasi ve toplumsal bir yön kazanmaya da başlamıştır. Diğer taraftan kurulan bu partilerin

---

¹⁰⁴ Vahit, Bıçak, **Liberalizmin İncelenmesi Friedrich Naumann Vakfı'nın Türkiye'de On Yıllık Siyasi Çalışması**: Uluslararası Konferans: Ed: Vahit Bıçak, Ankara, 4-6 Mayıs 2001, s:2-3

¹⁰⁵ Cemal Fedayi, "Liberalizm ve Türkiye'de Liberalizm", **Yeni Türkiye Dergisi**, s. 467.

isimlerinde liberal manasına karşılık gelecek ifadeler kullanmaları da siyasal liberalizmin gelişimi açısından önemli bir husustur. Prens Sabahattin ve kurduğu partilerle beraber, siyasal liberalizm alanında gündeme gelen ilk tartışma konularından bir tanesi; bir yönetim şekli olarak merkeziyet ve ademi merkeziyet üzerine şekillenmiştir. Bu partilerin programlarına göre adem-i merkeziyet ile beraber Osmanlı ülkesinde bir etnik eşitlik ve kozmopolitlik yaratılmak istenmiştir. Ayrıca bu sayede merkeziyetçi yönetimin karşısında bireyin hareket serbestliği ve devlete karşı bazı hakları da savunulmuştur.¹⁰⁶ Ahrar Fırkası'nın programında siyasal liberalizmin birçok unsurunu bulmak güç değildir; kanun önünde eşitlik, genel asayişe engel olmayacak şekilde serbest hareket imkânı, vicdan özgürlüğü, ifade özgürlüğü, seyahat özgürlüğü, eğitim özgürlüğü gibi hususların hepsi parti programında vurgulanmaktaydılar.¹⁰⁷ Ayrıca mevcut devletin, yetkisinin sınırsız olduğu ve bunun sınırlandırılması gerektiği de Ahrar Fırkası programında yer almıştır¹⁰⁸. Ahrar Fırkası, diğer taraftan, o dönemde İttihat ve Terakki ile de çatışma içindedir. İttihat ve Terakki, Ahrar Fırkası'nı devleti bölüp, parçalamak istediği nazarıyla eleştirmiştir. Nitekim Ahrar Fırkası 31 Mart ayaklanması bahane gösterilerek kapatılmıştır. Ahrar Fırkasının kapatılmasından sonra siyasal liberalizm geleneği Mutedil Hürriyetperveran Fırkası ile devam etmiştir. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, Ahrar Fırkası kapatıldıktan sonra kurulmuş ve bir süre sonra da Hürriyet ve İtilaf Fırkasına katılmıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise Balkan Savaşlarından hemen önce, 1911 yılında, İttihat ve Terakki'ye muhalefet için kurulan bir partidir.¹⁰⁹ Hürriyet ve İtilaf Fırkası da kendini tam olarak liberal ifade etmemekle beraber muhalif söyleminde liberal değerleri fazlasıyla kullanmıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı izleyen günlerde ve Birinci Dünya Savaşı sırasında

---

¹⁰⁶ Nezahat Nurettin Ege, "Teşebbüs-i Şahsi ve Tevsi-i Mezuniyet Hakkında Bir İzah", **Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlmî Müdafaaları**, ed. Nezahat Nurettin Ege, İstanbul: Güneş Neşriyatı, 1977, s.187.

¹⁰⁷ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s.155

¹⁰⁸ **A.e.**, s.156

¹⁰⁹ **A.e.**, s.262

liberal politikayı gündeme alan bazı başka ufak düzeyli partiler ve oluşumlar da var olmuştur ama bunların büyük etkileri olmamıştır.¹¹⁰

Sonuç olarak Osmanlı Devleti son dönemi, liberalizmin ilk çıkışının işaretlerinin görüldüğü bir dönem olmuştur. Lakin bu dönemde liberalizmi savunanlar onu Batı'da var kılan sebeplerin Osmanlı toplumu için var olmadığını görememiş veya anlayamamışlardır. Bu yüzden Batı'da liberalizm düşüncesini savunanlar bizzat toplumun kendisi ve bireyler olmuşken Osmanlı'da bu aktörler; tepeden inme, yeninden inşacı ve baskıcı eğilimler olarak ortaya çıkmıştır. Bununla beraber, Osmanlı döneminde dillendirilen siyasal liberalizm taleplerinin dönemin İttihat ve Terakki Partisi tarafından bastırılış argümanları ve yöntemleri daha sonraki dönemde ortaya çıkacak liberal politik hareketlerin yok sayılmasında veya kapatılmasında kullanılacak temel argümanlara kaynaklık etmiştir.¹¹¹ Son olarak dikkat çeken bir diğer husus ise yukarıda da belirttiğimiz gibi, muhalif hareketler arasında liberal politikaların iktisadi yönü değil daha çok siyasi yönü tartışılmıştır.

2.1.2. Tek Parti Dönemi (1920-1950); Liberalizmin İtibarını Kaybetmesi

Cumhuriyet daha kurulmadan, mecliste Mustafa Kemal ve arkadaşlarına karşı ilk muhalefet, resmi adı İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu olan ve kısaca İkinci Grup olarak da adlandırılan bir grup tarafından geliştirilmeye başlanmıştır. Kasım 1922'de teşekkül eden bu grubun programına baktığımızda siyasal liberalizmin klasik ilkelerinin yer aldığını görürüz: *“İdare-i hükümet milletin hâkimiyetini bilâvâsıta izhar eyleyebilmesi ve mukadderatını bilfil elinde bulundurabilmesi esasına müstebidir. Her ferdin hürriyet-i şahsiye ve medeniyesi her türlü taarruzdan masundur... Edyan, mezahib-i marufe fikri ve ameli serbesttir... Her fert kanun önünde eşittir... Hükümet her fert için hizmet götürme konusunda eşit*

---

¹¹⁰ Kazım Berzeg, **Liberalizm, Demokrasi, Kapıkulu Geleneği**, Ankara, Liberte Yayınları, 2000, s.16

¹¹¹ Bu konuda bkn. Ayşe Kadioğlu, “Laiklik ve Türkiye’de Liberalizmin Kökenleri”, **Cumhuriyet İdaresi Demokrasi Muhakemesi**, ed. Ayşe Kadioğlu, Semih Sökmen, İstanbul, Metis Yayınları, 1999, s.73-98

davranmalıdır.”¹¹² İkinci Grubun önde gelen isimleri Hüseyin Avni Ulaş, Ali Şükrü ve Selahattin Köseoğlu gibi isimlerdi. İkinci Grup Birinci Meclisin dağılması üzerine İkinci Meclis’te hiçbir üyesinin aday gösterilmemesi sonucunda dağılmıştır. Ayrıca grup üyelerine karşı da ciddi bir takibat başlatılmıştı. İkinci Grubun yayın organı Tan Gazetesinin¹¹³ de başında olan Ali Şükrü 1923’te öldürülmüş, Ali Şükrü’nün öldürülmesinden kısa bir süre sonra da Tan Gazetesi’nin yayımı durdurulmuştur. Hâlbuki İkinci Grup ve yayın organı olan Tan Gazetesi özgürlüklere ciddi vurgu yapıyordu. Nitekim gazetede “Yolumuz” başlıklı çıkış yazısında: “*Her Türkiyeli hürdür ve hürriyeti her türlü saldırıdan korunmalıdır*” denilmekte ve ayrıca bu hürriyeti koruyacak hükümetin önemine işaret edilmektedir.¹¹⁴

Cumhuriyet kurulduktan sonra siyasal liberalizmin tarihsel izleğinde ele alınabilecek ilk oluşum ise “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”dır.¹¹⁵ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) 1924 Kasım ayında kurulmuştur. Kurucuları genellikle Mustafa Kemal’in Milli Mücadele döneminden eski silah arkadaşlarıdır. TCF, Eric Jan Zürcher’e göre, Batı’ya has liberal nitelikte bir parti idi. Aslında çoğu parti gibi o da laik ve milliyetçi politikalardan yana idi, ancak TCF Cumhuriyet’in köktenci, merkeziyetçi ve otoriter eğilimlerine açıkça karşı çıkıyordu. Bunun yerine, adem-i merkeziyetçiliği, güçler ayrımını ve devrimci değişimden çok evrimci değişimi savunuyordu¹¹⁶. TCF, 03 Haziran 1925’te Şeyh Sait isyanı gerekçe gösterilerek kapatılmıştır. Parti kapatıldıktan sonra “İzmir Suikastı” olarak tarihe geçen suikast vuku bulmuştur. Bu olayın arkasında TCF’nin kurucularının ve mensuplarının olduğu iddia edilmiş ve TCF’nin yönetim kadrosundan 17 kişi idam edilmiştir.¹¹⁷ TCF kapatılırken ona yöneltilen asıl suçlama ise, dini fikirlere ve düşüncelere karşı müsamahakâr tavrı olarak gösterilmiştir. Böylece yukarıda da ifade ettiğimiz ve

¹¹² Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s.398-399

¹¹³ Tan Gazetesi için yapılmış bir çalışma için bkn. Ahmet Demirel, **Ahmet Şükrü Bey’in Tan Gazetesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996

¹¹⁴ A.e, s.404

¹¹⁵ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hakkında detaylı bilgi için bkn. Erik Jan Zürcher, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003; Nevin Yurdsever Ateş, **Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, Derin Yayınları, 1998; Ahmet Yeşil, **Türkiye Cumhuriyeti’nde İlk Teşkilâtli Muhalefet Hareketi Terakkiperver**, Cedit Neşriyat, 2002

¹¹⁶ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.246

¹¹⁷ M. Serhan Yücel, **Türkiye’nin Siyasal Partileri (1859-2005)**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2006, s.27

Osmanlı döneminde daha çok dini birlik için kullanılan siyasal liberalizm talepleri, TCF'nin kapatılmasıyla beraber tamamen gündemden çıkarılmıştır. Bu tarihten itibaren de, hâkim resmi söylemde siyasal liberalizm, muhafazakârlık hatta gericilikle itham edilecektir. Nitekim TCF'nin kapatılmasıyla beraber siyasal liberal olmak, otoriter reformculuk düşünüy için ancak gericilik anlamına gelmiştir.¹¹⁸

Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin kapatılmasından beş yıl sonra, 1930 yılında kurulan ve aynı yıl kapatılan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ise, programı bakımından liberal temalar içermekle beraber, gerçek bir muhalefet partisi özelliği kazanmaya vakit bulamadan kapanmıştır. Bu parti, Atatürk'ün isteğiyle, yakın arkadaşı Fethi Okyar tarafından kurulmuş, hatta hangi milletvekillerinin partiyeye geçeceğine de Atatürk'ün kendisi karar vermiştir. Bu kişiler arasında liberal milliyetçi fikirleriyle tanınan ve partinin ideologu sayılan Ahmet Ağaoğlu da vardır. Partinin yayınladığı 11 maddelik beyanname, 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın beyannamesini çağrıştırmaktadır. Beyanname, hem liberal ekonomi siyasetini hem de ifade özgürlüğünü ve tek dereceli seçimi savunmaktadır¹¹⁹. Parti her ne kadar güdümlü bir muhalefet¹²⁰ için kurulsun da çok kısa bir süre içinde birçok muhalif hareketi yanında bulmuştur. Nitekim parti başkanının İzmir gezisi sırasında yaşanan olaylar Cumhuriyet kadroları tarafından ciddi bir tehlike olarak görülmüş ve parti Fethi Okyar'ın bizzat kendisi tarafından feshedilmiştir. Böylece liberal argümanlarla geliştirilmeye çalışan muhalefet, çok kısa bir süre içinde tekrardan susturulmuştur. Aynı aylarda açılmış bulunan Ahali Cumhuriyet Fırkası ve Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi gibi partiler de, komünist görüldükleri için bizzat hükümet tarafından kapatılmışlardır.¹²¹

---

¹¹⁸ Soli Özel, Ali Sankaya, "Türkiye'de Liberalizmin Prangaları", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce; Liberalizm**, s.68

¹¹⁹ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s.261

¹²⁰ Bu konuda Erik Jan Zürcher bu partiyi "vesayet demokrasisine" bir örnek olarak göstermiştir. (Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s.260) Kemal Karpat ise Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın önceden tasarlanmış, ama halka gerçek bir muhalefet partisi gibi gösterildiğini ileri sürmüştür. (Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s.152) Bernard Lewis Türk modernleşmesine dair yaptığı önemli çalışmasında ise, bu partiyi Gazi'nin sadık muhalefeti olarak tanımlamaktadır. (Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Boğaç Babür Turna, İstanbul, Arkadaş Yayınları, 2008, s.377)

¹²¹ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s.153

SCF'nin kapanmasıyla beraber o dönem için Türkiye'de siyasal liberalizmin siyasal hayattan tasfiye edilmesi tamamlanmıştır. Artık siyasal alanda iki tane meşru kutup kalmıştır. Bunlardan birincisi, devletçiliği bir bütün olarak savunanlar; diğeri ise devletçiliği ekonomik kalkınma yolunda gerekli olan bir araç yol olarak savunanlardır.¹²² Her iki türde de, devletçilik hâkim zihniyeti oluşturmuştur. Nitekim 1930'dan sonra Türkiye'de yeni bir yol tutulmuş; bunun başlıca özelliği, tek parti idaresinin güçlendirilmesi ve laik-milliyetçi reformların derinleştirilerek genişletilmesi yolunda gösterilen topyekûn gayretlerdir. Gerçekten de 1930'dan sonra, 1923-1930 yılları arasında kabul edilen ilkeler, daha açıkça belirtilip genişletilerek, önce Cumhuriyet Halk Partisi programına (1931) daha sonra ise Anayasaya (1937) konulmuştur. Bu ilkeler ise: cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, laiklik, devletçilik ve devrimciliktir. Muhalefetin hiçbir türüsüne izin verilmediği bu yeni dönemde, tek parti, kendine sadece siyaseten rakip olabilecek oluşumları engellemekle kalmamış, örgütlü yapılarıyla muhalefet odağı olabileceği düşünülen bütün kurumları kapatmıştır. Siyasî, sosyal, entelektüel alanların hepsinde yürütülen bu girişim sonunda, meşruiyetin kaynağı olarak geriye sadece bir ideoloji ve sadece bir parti kalmıştır. Bu durum da, İkinci Dünya Harbinin getirdiği koşullar nedeniyle yaşanacak bir kırılmaya kadar devam edecek bir tek parti diktatörlüğü anlamına gelmektedir.¹²³

2.1.3. Çok Partili Dönem'e Geçiş (1950-1960); Siyasal Liberalizmin İtibar Kazanmaya Başlaması

1930'lu yıllar boyunca uygulanan politikalardan sonra Türk toplumunda yaygın bir hoşnutsuzluk hüküm sürmeye başlamıştır. Önü bu hoşnutsuzlukların farkına varmış ve Atatürk'ün 1930'daki Serbest Fırka deneyimini, hatırlayarak bir miktar siyasal liberalleşmeye ve bir emniyet supabı olarak siyasal bir muhalefetin oluşmasına

¹²² Ahmet İnsel, "Türkiye'de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi", s.73

¹²³ Ferooz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2006, s.66-68

müsaade etmeye karar vermiştir.¹²⁴ İnönü'nin ve hükümetinin bu kararı almasında uluslararası konjonktürün de büyük bir payı vardır.

İkinci Dünya Savaşı'nın son yılında, 1945 yılında, mihver güçlerinin yenilgisi neredeyse kesinleşmiş görünmekteydi. Amerika Birleşik Devletleri, savaşa olan katkısıyla, uluslararası ilişkilerde "Yeni Dünya" lideri olarak yükselmekteydi. Galip Batı demokrasileri yeni uluslararası sistemin kurucuları olacaktı. "*Yeniden şekillenecek olan dünyada demokrasi ve özgürlük yanlısı rejimlerin kurulması ise kaçınılmazdır.*"¹²⁵ Dışta yaşanan bu gelişmelerin Türkiye'de yansıması, ilk olarak kendini iç siyasette Demokrat Parti'nin kurulmasıyla göstermiştir.¹²⁶

Demokrat Parti'nin kurulması, İkinci Meşrutiyetten beri sürekli yenilerek varlığını devam ettirmeye çalışan siyasal liberalizmin yeniden sahne şansı yakalamasına yol açmıştır. Bu sahne şansında, liberal düşünün temel referansları hızla yeniden gündeme gelmeye başlamıştır. Demokrat Parti, ilk kurulduğu yıllarda iki ana eksen etrafında siyasetini şekillendirme gayreti içindeydi. Bunlardan bir tanesi iktisadi anlamda liberalizm diğeri ise demokrasidir. Demokrasi konusunda sağlanmaya çalışılan yenilikler İkinci Meşrutiyet'ten itibaren bu konuda yapılan girişimlerden bir nevi farklılıklar da arz etmekteydi. Demokrat Parti iktidarı ile beraber ilk defa, yukarıdan aşağıya değil de aşağıdan yukarıya bir reform çabası göze çarpmaktadır¹²⁷. Türk siyasal hayatının yapısal analizi açısından önemli bir kavramsallaştırma olan merkez-çevre ikileminde olayı ele aldığımızda ise, Demokrat

---

¹²⁴ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s.302

¹²⁵ Mustafa Çufalı, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)**, Ankara, Babil Yayıncılık, 2004, s.14

¹²⁶ Aslında çok partili hayata geçişte ilk kurulan parti 18 Temmuz 1945'de kurulan "Milli Kalkınma Partisi"dir. Lakin bu parti tabela partisi olmaktan öteye geçememiş ve Türk Siyasal hayatında belirgin bir iz bırakamamıştır. Bununla beraber "Demokrat Parti"nin kuruluşunun hemen ertesinde bir sene içinde 14 tane parti kurulmuştur. Bu partilere baktığımız zaman ağırlıklı olarak sol tandanslı partilere rastlamaktayız. "Sosyal Adalet Partisi", "Çiftçi ve Köylü Partisi", "Türk Sosyal Demokrat Partisi", "Türkiye Sosyalist Partisi", "Türkiye Sosyalist İşçi Partisi", "Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi", "Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi" buna örnek gösterilebilir. Bununla beraber yine aynı dönemde "Aritma Koruma Partisi" ve "İslam Koruma Partisi" gibi İslamcı partilerde kurulmuştur. Ayrıca genel kanının aksine adında liberal ifadesi geçen ilk parti 1994 yılında kurulan "Liberal Demokrat Parti" değil, 11 Mart 1946 yılında İstanbul'da Kazım Demirarslan ve arkadaşlarının kurduğu "Liberal Demokrat Partisi"dir. Tüm bunlardan çıkan sonuç İslamcılık, sol ve liberal akımın sürekli olarak Türkiye'de ana akım siyaset anlayışına bir muhalif unsur oldukları gerçeğidir. Nitekim tezimizin özellikle 90'lı yılları ele alan kısmında bu husus üzerinde durulacaktır.

¹²⁷ Cem Eroğlu, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, İmge Kitabevi, 1990, s.181

Parti bir nevi “çevreyi merkeze taşımıştır”¹²⁸ ve artık devlet ağırlıklı bir anlayıştan toplum-millet ağırlıklı bir anlayışa geçilmiştir.¹²⁹ Tüm bunlarla beraber 1950’lerin ikinci yarısından itibaren Demokrat Parti ilk dönem yaptığı bir takım liberal reformlardan hızlı bir şekilde uzaklaşmış ve “milli irade egemenliği” anlayışına dayalı tekçi ve baskıcı bir yönetim kurmaya yönelmiştir.¹³⁰

1954 seçimlerinin ardından DP’nin iktidardaki tavrı giderek sertleşirken arka arkaya birçok baskıcı uygulama birbirini takip etmiştir. Memurların siyasi haklarının kısıtlanmasının ardından, yargıçların ve profesörlerin erken emekli edilmesini ve memurların görev sürelerine bakılmaksızın işten çıkarılmasını sağlayan yasalar çıkartılmıştır. En ağır tedbirler ise bu uygulamaları eleştiren basına yönelik alınmıştır. 1954 yılının sonlarına doğru dönemin ünlü gazetecilerinden Hüseyin Cahit Yalçın, Bedii Faik, Cemal Sağlam, Fuat Arna gibi isimler tutuklanırken Nihat Erim ise para cezasına çarptırılmıştır. Bütün bu gelişmeler yaşanırken parti içinde de huzursuzluklar su yüzüne çıkmış, partiden istifa ve ihraçlar yoğun bir şekilde gündeme gelmiştir¹³¹. Bu noktada “On Dokuzlar” olarak bilinen bu muhaliflerden bir grup insan, Aralık 1955’te Hürriyet Partisi’ni¹³² kurmuşlardır.

Hürriyet Partisi (HP) kurulduğu ilk yıllarda liberal-demokratik rejime vurgu yapan bir programa sahiptir. Bu bağlamda HP, anayasayı, demokratik rejimin güvencesi olarak görmüştür. HP, anayasayı demokratikleştirecek siyasal kurumun, TBMM olduğunu savunmuştur. Ayrıca ülkenin yeni bir anayasaya sahip olması gerektiğini

¹²⁸ Zafer Özcan(haz.), **Nilüfer Göle ile Toplumun Merkezine Yolculuk**, İstanbul, Ufuk Kitapları, 2002; Zeki Duman, **Türkiye’de Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal**, Ankara, Kadim Yayınları, 2010, s.169

¹²⁹ İlkay Sunar, “Demokrat Parti ve Popülizm”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 8, İletişim Yayınları, 1986, s.2086

¹³⁰ Bu aşamada LDP’nin 3. dönem iktidarı liberal politikalarından uzaklaştığının en bariz görüldüğü dönemdir. Nitekim 1957 seçimlerinde buna bağlı olarak CHP oylarını ciddi oranda arttırmış ve Demokrat Parti’ye karşı tepkiler de yükselmiştir. Bu dönemle ilgili bkn. Sedef Bulut, “Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı”, **Akademik Bakış**, C: 2 Sayı: 4, Yaz 2009; Frank Tachau, “Turkish Political Parties and Elections: Half a Century of Multiparty Democracy”, **Turkish Studies**, C: 1, No:1 Bahar 2000

¹³¹ Sedef Bulut, **Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı**, s.127

¹³² Hürriyet Partisi, kurulacağıın ilan edilmesinden yaklaşık bir ay sonra, resmi olarak, 19 Aralık 1955 tarihinde kurulmuştur. Partinin genel başkanı F. Lütfi Karaosmanoğlu’dur. Partinin ikinci başkanı Enver Güreli ve genel sekreteri İbrahim Öktem’dir. Partinin genel idare kurulu üyelerini, E. Hayri Üstündağ, Turan Güneş, Safaeddin Karanakçı, İsmail Hakkı Akyüz, Şeref Kamil Mengü, Ekrem Alican, Zeyyad Ebüziyya, Feridun Ergin, Mustafa Ekinci, Şekip İnal, Muhlis Ete, İhsan Hamit Tiğrel ve Raif Aybar oluşturmuştur.

sıklıkla dillendirilmiş, diğer taraftan, ülkenin ihtiyaçları bakımından, Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Seçim Kurulu gibi yeni kurumların kurulması ve devletin organlarının uyum içinde çalışması için, siyasilerin şahsi istibdada ilerlemelerine karşı bir tedbir olarak, fren mekanizmalarının anayasada yer alması gerekliliğini de HP tarafından önerilmiştir.¹³³ HP, DP'ye karşı savunduğu bu demokratik-liberal ilkelere bir süre sonra oportünizme kaymış ve 1958 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'ne katılmıştır.

Özetle çok partili hayata geçişle başlayan ve 1960 darbesi ile son bulan Demokrat Parti döneminde liberal demokrat temalar sıkça islenmesine rağmen, sözü edilen liberal argümanlar ancak kısmen ve şeklen hayata geçirilmiştir. DP esas itibariyle devletçi bir siyasi ve iktisadi bir yapıya son vermemiş; fakat bu mevcut yapıyı millet adına devralmıştır. Nitekim Mahçupyan'a göre, "Demokrat Parti, popülist bir politika izleyerek vaat ettiği reformları gerçekleştiremeyince arkasını devlete dayamış, devletçi bir parti oluvermiştir."¹³⁴ Bu kısaca şu anlama gelmektedir; devlet, devletçi-elitist jakoben bir partinin (CHP) elinden halka daha yakın ve halkın isteklerine duyarlı bir partinin (DP) eline geçmiştir ancak kısa bir süre sonra bu süreç tersine işlemiştir. Bu açıdan DP'nin icraatları liberal demokrat icraatlardan çok demokratizme kaçan uygulamalar olmuştur. Cumhuriyet dönemindeki liberal demokrasinin bu sefer muhafazakârlık partneriyle popülist bir tarzda sahne alışı da 27 Mayıs İhtilaliyle beraber sonlandırılmıştır.

2.1.4. Siyasetin Tıkanması (1960-1980); Siyasal Liberalizmin Belirginsizleşmesi

1960-80 arası tarihsel sürece baktığımız zaman ise muhafazakârlıkla beraber bir miktar da olsa sahnede yer alan siyasal liberalizmin tekrar sahneden çekilmeye başladığını ve hem siyasi hem de iktisadi manada ciddi bir devletçiliğe doğru kayıldığını görmekteyiz. Liberalizmin sahneden çekilmesi sadece Türkiye'de değil, aslında tüm Dünya'da gelişmekte olan bir süreçtir.

¹³³ Diren Çakmak, "Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958)", *Akademik Bakış*, C: 2 Sayı: 3, Kış 2008, s.164

¹³⁴ Etyen Mahçupyan, *Osmanlı'dan Post-Moderniteye*, İstanbul, Patika Yayıncılık, 2000, s.93-94

Türkiye’de de mevcut konjonktüre paralel olarak gerek sol gerek sağ siyasette liberal ilkelere hâkim bir oluşumun olmaması buna örnektir. Her ne kadar Adalet Partisi bürokratik “merkeze” karşı “çevre” güçlerini temsil eden özelliği dolayısıyla sistem içindeki genel rolü bakımından liberal bir parti olarak algılanmışsa da, o da kendinden önceki Demokrat Parti gibi, kalkınmacı ve popülist bir parti olarak tanımlanabilir.¹³⁵ Bu yüzden Adalet Partisi’nin, kimi yazarlar tarafından, siyasal liberalizmin Türkiye’deki soy çizgisine yerleştirilmesi pek doğru değildir. 1960’dan sonra Türkiye’de liberalizme canlılık katan veya onun varlığını sürdürmesinde en büyük katkı şüphesiz 1961 Anayasası olmuştur. Öncelikle 1961 Anayasası hem sol hem de sağ siyaset için bir önceki anayasaya nazaran daha geniş bir siyasal faaliyet yelpazesine izin vermiş olması bakımından çok daha fazla liberaldir.¹³⁶ Diğer taraftan 1961 Anayasası, özgürlükçü bir görüntünün ardında esas itibarıyla devletçi seçkinci bir siyasi yapı kurduğu gerekçesiyle de eleştirilmiştir. Bu eleştiriye savunanlar ise bu iddialarını yeni anayasanın ekonomik alanda tam bir devletçi ekonomi öngörmesi; entelektüel alanda ise sosyalist düşüncelere zemin hazırlaması yönüyle eleştirmişlerdir.¹³⁷ Böylece 1961 Anayasası, bir yandan ülkede köktenci dönüşümleri yapabilecek iktidarları sınırladığı gibi, bir yandan da klasik hak ve özgürlüklere o güne kadar tanınmayan bazı güvenceler sağlamıştır. Bu durum, toplumda o döneme kadar baskı altında tutulan birçok demokratik isteğin de yükselmesine sebep olmuştur.

---

¹³⁵ Ahmet İnsel, “Türkiye’de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi”, s.34

¹³⁶ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, s.359; bu fikri destekleyen diğer görüşler için bkn. İlber Ortaylı, **Türkiye’nin Yakın Tarihi**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s.37

¹³⁷ Bu bağlamda mesela Türkiye’de liberal düşüncenin önde gelen isimlerinde Atilla Yayla 1961 Anayasası özgürlükçü bir görüntünün ardında esas itibarıyla devletçi-seçkinci bir siyasi yapı kurmuştur der ve devam eder: “*İnşa edilen yeni siyasal sistemde atanmışlar seçilmişlerin üstündedir ve son söz seçilmişlerindir. Entelektüel alanda ise yeni anayasa sosyalist düşüncelere zemin teşkil edecek şekilde dizayn edilmiştir. Bu anayasanın da tesiriyle 1960-80 dönemi Türkiye için “Sosyalizm Dönemi” denilecek kadar sosyalizmin egemen olduğu bir dönemdir... Bu dönemde az ya da çok herkes sosyalizmin etkisi altında kalmıştır... Aydın olmakla sosyalist olmak özdeşleşmiştir... Bu dönemde sosyalizme amansızca düşman olduğunu zanneden kişi ve partiler bileçeşitli sosyalist görüşleri benimsemiş ve seslendirmişlerdir. Örneğin liberal olması beklenen ve olduğu zannedilen Demirelin sosyal demokrat bir lider portresi çizdiği görülür...*” (Cemal Fedayi, “Liberalizm ve Türkiye’de Liberalizm”, **Yeni Türkiye Dergisi**, s. 469)

1960'larla beraber Kemalizm, ülkenin tek yasal doktrinini oluşturmaya devam etse bile, buna rakip olan başka ideolojiler, başka sosyal projeler de yok değildir. Bu yıllar, siyasi yelpazede, radikal sağ ve solu, İslamcı bir hareketi ve yeni bir Kürt muhalefetini belirgin hale getirmiştir.¹³⁸ Tüm bu durumlar 1970'lı yılların Türkiye siyasetinin önceki yıllara göre çok daha farklı bir durum arz ettiğini bize göstermektedir. Öncelikle toplum çok fazla siyasallaşmıştır ve radikal unsurlar liberalizmin toplumda gelişmesinin önünde en büyük engeldir. Bu duruma sebep olan ise, paradoksal bir biçimde, liberal bir anayasa niteliği taşıyan 1961 Anayasası'nın yol açtığı durumdur. 1961 Anayasası'nın siyasette yol açtığı bu durum bir süre sonra bu anayasaya karşı olan tepkileri çoğaltmıştır. Bu tepkilerin büyük bir kısmı ise o dönemin sağ siyasetinden ve özellikle de Adalet Partisinden gelmektedir. Nitekim o dönemlerde Süleyman Demirel sık sık bu kadar liberal ve gevşek bir anayasayla ülkeyi yönetmenin imkânsızlığından şikâyet etmektedir.¹³⁹ Diğer taraftan Türk siyasal hayatında ilk kez halkın siyasete katılmasına bu kadar izin veren haklar ve özgürlükler, “devletin bütünlüğünü ve ulusu, cumhuriyeti ulusal güvenliği ve kamu düzenini koruyabilmek”¹⁴⁰ için engellenecektir. Nitekim bu durum 1971'de askeri muhtıraya giden yolu da açmıştır. Böylece özgürlüklerin fazlalığından şikâyetçi olanlar için özgürlüklerin kısıtlandığı bir döneme doğru gidış başlamıştır.

Muhtıradan sonraki yıllar ise, Türkiye'nin yönünü bulamayan zayıf ve kararsız hükümetler tarafından yönetildiği en kötü dönemlerden biridir.¹⁴¹ Muhtıradan sonra 12 Eylül Darbesi'ne kadar onbir tane hükümet kurulmuştur. Bunlardan en uzun süreni sadece 2 yıl 3 ay kadar hükümette kalmıştır. Bu dönemde Türk siyasal hayatında ortaya çıkan ve 1970'li yılların politik hayatında önemli bir yeri olan diğer bir husus ise Milliyetçi Cephe Hükümetleri'dir. Özellikle Adalet Partisi'nin başını

---

¹³⁸ Jacob M. Landau, **Radical Politics in Modern Turkey**, Leiden, E.J. Brill, 1974, s.21-29

¹³⁹ Ferooz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s.115

¹⁴⁰ Bu ifadeler 1971 muhtırasından sonra hükümetin başına gelen Nihat Erim'e aittir. Bununla beraber Erim ve askeri Yüksek Komuta Kademesi, liberal anayasanın Türkiye için, gelişmekte olan ve kapitalizm yolunda hızla ilerlemek isteyen bir toplumun, katlanamayacağı bir lüks olduğu kanaatine varmışlardır. Diğer taraftan bireysel özgürlükler, devletin otoritesinin sınırlanması veya hukuk sistemini özgürlükleri engelleyen istisnalardan arındırmak dönemin sağını pek ilgilendirmiyordu. Hatta tam tersine daha kısıtlayıcı bir anayasa aslında onlar tarafından daha tercih ediliyordu.

¹⁴¹ Ferooz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s.208

çektığı ve sağ partilerden oluşan bu hükümetler anti-komünizm karşıtlığı üzerinden bir politika yürütmüşlerdir. Sağ partilerin bu şekilde daha milliyetçi temelli politikaları ve siyasal liberalizme uzak durmaları, o dönemin CHP'sinin 1980'e kadar, sağa nispetle, siyasal liberalizme daha yakın algılanmasını mümkün kılmıştır. 1980'lere yaklaşırken siyaset artık iyice kilitlenmiştir. Erik Jan Zürcher o dönemin temel problemlerini; asayiş sorunları, Kürt ayrılıkçılığı, harap olmuş bir ekonomi ve siyasal sistemin parçalanmışlığı olarak belirtmektedir. Nitekim o dönemde Alevi ve Kürt temelli etnik bir takım sorunlar göze çarpmaktadır. Bununla beraber siyasette tam bir parçalanmışlık ve istikrarsızlık hâkimdir. Ayrıca ilk defa İslami argümanları referans alan MNP ve ardılı MSP siyaset sahnesinde yerini almıştır ve MSP 1973'te hükümet ortağı olmuştur. Diğer taraftan özellikle 1970'li yılların sonunda faili meçhul cinayetler de siyasetin gündemini fazlasıyla meşgul etmektedir. Tüm bu yönleriyle baktığımız zaman, 1970'li yılların siyasi sahadaki problemlerinin, bizim tezin ileriki kısımlarında ayrıntılı ele alacağımız 1990'lı yılların siyasi problemleri ile büyük benzerlikler arz ettiğini görmekteyiz.¹⁴² Ayrıca yine aynı sorunların, siyasal liberalizmin gelişmesi önünde önemli bir engel olabilmeleri de bu aşamada gözden kaçmamalıdır.

2.2. Neoliberal Bir Politika Olarak Türkiye'de Liberalizm: (1980-1991)

2.2.1. Dönemin Özellikleri

Türk siyasal hayatı, özellikle 1960'larla beraber önceki dönemlerden farklı olarak toplumsal ve siyasi meselelerin daha da çeşitlendiği ve karmaşıklaştığı bir döneme girmiştir. Bu dönemde uygulanan planlı ekonomi modelinde belli alanlarda başarı yakalanmasına rağmen, nihai olarak ekonomide istenen olumlu sonuçlara ulaşamamıştır. Ekonomideki bu nihai başarısızlık ve paralelinde, dünyadaki genel ekonomik bunalım, Türkiye'yi ekonomik olarak ciddi manada olumsuz etkilemiştir. Özellikle 1977-79 Bülent Ecevit hükümeti döneminde ülke, üretim düşüklükleri, mal

---

¹⁴² Ergun Özbudun, *Contemporary Turkish Politics Challenges to Democratic Consolidation*, London, Lynne Rienner, 2000, s.79

yoklukları ve karaborsanın hâkim olduğu bir dönem yaşamıştır. Öyle ki, yoklukların doruğa çıktığı 1979 yılının Mayıs-Haziran aylarında TÜSİAD, bütün büyük gazetelere tam sayfa ilanlar vererek liberal ekonominin havariliğini yapmakta ve liberal ekonomiye geçerek alınması gereken tedbirleri sıralamaktadır. Bu ilanları, ileride özel kesimin (burjuvazinin) iç politikada etkili bir duruma gelme sinyalleri olarak okumak da mümkündür.¹⁴³ İktisadi sorunların dışında, 1970'li yıllarla beraber Türk siyasal hayatında merkez-kenar karşıtlığında ciddi manada kırılmalar başlamıştır. Özellikle 1970'li yıllarla beraber, İslamcılık ve Kürtçülük gibi hareketlerinin ortaya çıkması, siyasi sahaya daha farklı unsurların da taleplerini taşımış ve bu durum beraberinde kurucu ideoloji açısından meşruiyet sorununu da ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, 1980 öncesi yaşanan sosyo-ekonomik sıkıntılar ve toplum içi farklı unsurların birbirleriyle çatışmaları artmış, bu da bir taraftan toplumu fazlasıyla politize ederken diğer taraftan toplumun politik katılım noktasında geri planda kalmasına yol açmıştır.¹⁴⁴ Son olarak 1980'li yılların hemen başında gerçekleştirilen 12 Eylül darbesinin ve darbe sonrası yaşanan olayların¹⁴⁵ ve yine ayrıca bu darbeden sonra kaleme alınan 12 Eylül Anayasa'sının, 1980'lerin siyasetine ve bu dönemde yaşanan liberalleşme üzerine çok büyük etkisi vardır.¹⁴⁶

¹⁴³ Tevfik Çavdar, **Türkiye'de Liberalizm(1860-1990)**, s.227

¹⁴⁴ İlkay Sunar, **State and Society in the Politics of Turkey's Development**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1974, s.77

¹⁴⁵ Çeşitli kaynaklara göre 12 Eylül darbesinden sonra 10000 kişi gözaltına alınmış, 1 milyon 683 bin kişi fislenmiştir. Açılan 210 bin davada 230 bin kişi yargılanmış, 7 bin kişi için idam cezası istenmiştir ve 517 kişiye idam cezası verilmiştir. Haklarında idam cezası verilenlerden 50'si ise asılmıştır (26 siyasi suçlu, 23 adli suçlu, 1 Asala militanı). Yargılamaları baktığımız zaman ise rakamlar çok daha korkunç düzeydedir. 71 bin kişi TCK'nin 141, 142 ve 163. Maddelerinden, 98 bin 404 kişi "örgüt üyesi olmak" suçundan yargılanmıştır. 388 bin kişiye pasaport verilmemiş, 30 bin kişi ise "sakıncalı" olduğu için isten atılmıştır. 14 bin kişi yurttaslıktan çıkarılırken, 30 bin kişi "siyasi mülteci" olarak yurtdışına gitmiştir. 300 kişi kuskulu bir şekilde ölürken, 171 kişinin "iskenceden öldüğü" belgelenmiştir. 23 bin 677 derneğin faaliyeti durdurulmuş, 3 bin 854 öğretmen, üniversitede görevli 120 öğretim üyesi ve 47 hâkimin ise isine son verilmiştir. 400 gazeteci için toplam 4 bin yıl hapis cezası istenmiş ve gazetecilere 3 bin 315 yıl 6 ay hapis cezası verilmiştir. 300 gazeteci silahlı saldırıya uğrarken bunlardan üç tanesi öldürülmüştür. Gazeteler 300 gün boyunca yayın yapamamış, 13 tane gazete için 303 tane dava açılmıştır. Ayrıca 39 ton gazete ve dergi de imha edilmiştir. Cezaevlerinde de durum çok vahimdir. Cezaevlerinde toplam 299 kişi yaşamını yitirmiştir. Bunlardan 144 tanesi kuşkuyla bir şekilde ölürken, 43 tanesinin intihar ettiği bildirilmiştir. Bunun dışında cezaevinde ölüp doğal ölüm raporu verilenlerin sayısı 73 kişidir. Bu konuyla ilgili olarak bk. Ergun Sönmez, **Kapitalist Süreç ve Türkiye'de Temel Sorunlar Demokrasi, Kürtler ve AB**, Peri Yayınları, 2009, s.47; **Helsinki Watch, Human Rights in Turkey's Transition to Democracy**, New York, Kasım 1983; Clement Dodd, **The Revival of Turkish Democracy**, **RAAF**, C:23, No:3, s.306-308

¹⁴⁶ 1980'lerde yaşanacak olan insan hakları ve temel özgürlükler konusundaki bir takım iyileştirmelerde ve Türkiye'nin demokratikleşmesi ve Avrupa Birliği ile olan ilişkilerin

Diğer taraftan 1980’li yıllar sadece Türkiye’de değil tüm Dünya’da liberal yönde bir hareketliliğin olduğu yıllardır. Bu aşamada 1980 sonrası Türkiye, daha önceki dönemlerine nazaran baş döndürücü bir değişim ve dönüşüm yaşamıştır. 1980 askeri darbenin hemen ardından hazırlanan 1982 Anayasası, toplum ve devlet ilişkileri bağlamında devleti ön plana çıkararak ve bireysel hak ve özgürlükleri kısıtlayan bir içeriğe sahip olmasına rağmen yine de toplumda ve siyasal yapıda devlet ve toplum ilişkilerinin daha demokratik bir çerçevede düzenlenmesi konusunda liberal bir takım argümanlar öne sürülmeye başlanmıştır. Bu liberal argümanların gündeme gelmesinde, dış etmenlerin hiç şüphesiz önemli bir etkisi vardır. 1970’lerin ortasından başlayarak gelişen bu dış etmenler çok sayıdadır. Fakat aralarında özellikle Latin Amerika’da ortaya çıkan siyasal konjonktürün, soğuk savaşın sonuna doğru yaklaşılan bir dönemde Sovyetler Birliği-ABD arasındaki ilişkilerin, gene Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgal etmesinin ve Amerika’nın ona gösterdiği tepkinin, İran’da çıkan Humeyni rejiminin etkisi bunlardan bazılarıdır.¹⁴⁷ Bunların hepsi 1980’lerde Türkiye’deki siyasetin belirlenmesinde etkin hususlar olmuştur. Bu açıdan, 1980 sonrası Türkiye’sinin, toplumsal ve siyasi koşullarında bir çıkış noktası ve umudu olarak gündeme getirilen neoliberal canlanma, dünya sisteminin konjonktürel dalgalanmaları ve dayatmaları karşısında, biraz da doğal olarak, Türkiye’de de yansımaları bulmuştur. Bu dış konjonktürle beraber özellikle zikredilmesi gereken bir diğer husus ise, o dönem için özellikle İngiltere’de ve Amerika’da etkili olan “Yeni Sağ” programıdır. Nitekim bu “Yeni Sağ”, ANAP’ın Türkiye’de uygulamaya koyduğu politikaların temel referans kaynaklarını oluşturmuştur.

2.2.2. ANAP ve Turgut Özal

---

genişlemesinde 12 Eylül sürecinin büyük etkisi vardır. Çünkü Türkiye, 12 Eylül ara rejimi ile gerek siyasi ve demokratik özgürlükler, gerekse insan hakları, düşünce ve ifade özgürlüğü konusunda kötü bir yönetim sergilemiş, askeri iradenin yasaklayıcı zihniyeti, ülkenin demokratik gelişimini durdurmuştur. (Zeki Duman, *Türkiye’de Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal*, s.348-349)

¹⁴⁷ Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi -1-*, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2010, s.224

12 Eylül 1980 Darbesi'nden sonra kurulan cuntanın, çok gönüllü olmasa da, iktidarı devrettiği Turgut Özal ve partisi ANAP, 1980'li yıllarda yukarıda kısaca aktarmaya çalıştığımız konjonktürün en önemli aktörlerinden biri olmuştur. Burada öncelikle vurgulamamız gereken nokta, Özal'ın düşüncelerinin adeta ANAP politikaları ile iç içe olduğu gerçeğidir. Diğer bir deyişle ANAP Turgut Özal'ın fikirlerinin büyük oranda uygulamaya geçirildiği bir partidir. Nitekim o dönemle alakalı yapılan çalışmaların birçoğunun ANAP üzerine değil de Turgut Özal üzerine yapılmış olması bu görüşümüzü desteklemektedir. Buradan sonraki satırlarda 1980'li yıllarda Türkiye'de liberalizmin gelişimini Yeni Sağ perspektifinden neoliberal bir süreç olarak, Özal veya partisi ANAP'ın üzerinden ele alacağız. Bu aşamada, çokça tartışıldığı üzere Özal'ın iktisadi ve siyasal politikalarını ayrı ayrı ele alıp nasıl bir liberalizm uygulandığını da görmüş olacağız.

Öncelikle ANAP, tıpkı Adalet Partisi gibi muhafazakâr, Milli Selamet Partisi gibi geleneklere bağlı, Milliyetçi Hareket Partisi gibi milliyetçi ve hatta sosyal demokratlar gibi adalete inanmış bir partidir.¹⁴⁸ Bir taraftan da ciddi bir şekilde liberalizmi gündemine almıştır. Bu açıdan iktisadi anlamda liberalizmi, kültürel anlamda muhafazakârlığı, siyasi açıdan da milliyetçiliği ve sosyal demokrasiyi öne çıkaran ANAP, gerek teknolojik transformasyona dayanan bir modernleşme modelini benimsemesi, gerekse devlete karşı insan hakları, demokrasi ve sivil toplum gibi kavramları ön plana çıkarma çabası ile kendine özgü bir siyasal çizgi izlemiştir.¹⁴⁹

Nitekim Özal, 1983'de partisini kurarken partisini şöyle tarif etmiştir: *“Anavatan Partisi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, İnsan Hakları Beyannamesi, Siyasi Partiler Kanunu ve diğer kanunların esas ve sınırları içerisinde faaliyet gösteren bir siyasi teşekküldür. Partinin sembolü, bal petekleriyle donatılmış Türkiye haritası ve bal arısıdır. Arı, çalışkanlığı; petek, aziz vatanımızın en ücra köşesine kadar mamur hale getirilmesini ifade etmektedir. Milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan bir partiyiz. Bundan önceki*

¹⁴⁸ Ferooz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s.227

¹⁴⁹ Zeki Duman, **Türkiye'de Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal**, s.175

eğilimleri ne olursa olsun, programımıza inananları birliğe, beraberliğe davet ediyoruz.”¹⁵⁰ ANAP, bu özgün ve farklı kimliğiyle kendinden önceki partilerden bazı noktalarda farklılıklar arz etmektedir. Nitekim ANAP’ın bu özgün kimliği, özellikle 1970’lerle beraber kutuplaşmış olan siyaset ve toplumun merkezde konumlanması için büyük bir önem teşkil etmiştir. 1980’lerle beraber ANAP, bu kimliği ile gerçekten siyaseti daha merkeze çekmeyi başarabilmiş ve böylece 1980 sonrası Türk siyasetinde önemli bir değişime öncülük etmiştir. Başka bir açıdan baktığımızda ise, ANAP’ın, liberal yönüyle de, dönemin “Yeni Sağ” siyasi akımına tam olarak uyduğunu görmekteyiz. ANAP’ın önemli isimlerinden biri olan Mehmet Keçeciler, dönemin önemli dergilerinden biri olan Yeni Gündem Dergisine verdiği bir röportajda, “*Evet, Prens Sabahaddin’in varisleriyiz*” demiştir. Bu beyanat, partinin ideolojisi ve siyasal konumlanması hakkında önemli ipuçları vermektedir.¹⁵¹ Bu bağlamda bir siyasal parti olarak ANAP’ı, serbest piyasa ekonomisini ve teşebbüs özgürlüğünü savunan, yabancı sermaye girişini özendiren, kısacası devletin ekonomik alandan çekilmesini talep eden ama aynı zamanda din, aile, devlet ve toplum konularında tutucu politika izleyen bir “liberal-muhafazakâr”¹⁵² parti olarak tanımlamak mümkündür.¹⁵³

Son olarak ANAP hakkında söylenmesi gereken husus, onun bir konjunktür partisi olduğu gerçeğidir. ANAP, 12 Eylül sonrası, 12 Eylül’ün bir ürünü olarak adeta tepeden oluşturulmuş bir partidir. ANAP, bu anlamda, genellikle halefleri olarak görülen DP ve AP’den büyük ölçüde ayrılmaktadır. Nitekim 1980’lerde DP-AP

---

¹⁵⁰ Ercüment Konukman, **Çağ Atlayan Türkiye**, 1991, Ankara, s.56

¹⁵¹ Soli Özel, Ali Sarıkaya, “Türkiye’de Liberalizmin Prangaları”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce; Liberalizm**, s.465

¹⁵² Cumhuriyet Türkiye’sinin siyaset yelpazesinde merkez sağı temsil eden partiler, genellikle kendilerini demokrat ve milliyetçi olarak tanımlamışlardır. Bu partiler TCF-SCF-DP-AP- liberal ve muhafazakâr bir seçmen kitlesinden oy almalarına, parti programlarında özel teşebbüse ve halkın dinsel değerlerine özel bir vurgu yapmış olmalarına rağmen, kendilerini bu sıfatlarla tanımlamaktan özellikle kaçınmışlardır. Böyle bir tutum alışı arka planında hiç şüphesiz ki, Cumhuriyet rejiminin laiklik ve devletçilik ilkelerine karşı beslediği özel hassasiyet etkili olmuştur. Nitekim TCF ve SCF, laiklik ilkesinin ihlal edilmesi gerekçe gösterilerek kapatılmışlardır. ANAP ise bu anlamda ilk kez Türk siyasetinde merkez sağ bir parti olarak gerek parti tüzüğünde gerekse siyaset söyleminde liberal ve muhafazakâr olduğunu ilan etmiştir. Özal partisini tanıtırken, yukarıda da izah edildiği gibi, “liberal, muhafazakâr, milliyetçi ve sosyal adaletçi” olduğunu sık sık vurgulamıştır. Bu açıdan ANAP, Türkiye’de “liberal-muhafazakâr” siyasal geleneğini ismen de parti tüzüğünde kullanan ilk parti olmuştur.

¹⁵³ Zeki Duman, **Türkiye’de Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal**, s.179

çizgisi, Süleyman Demirel ve partisi tarafından yürütülmüş ve DYP, “demokratikleşme”, “sivilleşme” kavramlarıyla 12 Eylül’e sert tenkitlerde bulunmuştur. DYP, DP-AP çizgisinin devamı olduğunu belirtirken 1946 ruhuna vurgu yapmış, ANAP lideri Turgut Özal ise, “ANAP’ın 1980 sonrasında yeni partisi olduğunu söylemiştir.”¹⁵⁴ DP ve AP halka dayalı, halk tarafından örgütlenmiş hareketler olmakla beraber, ANAP’ta böyle bir durum söz konusu değildir. ANAP’ın önemli isimlerinden Hasan Korkmazcan’a göre, ANAP, 1980 sonrasında siyasi boşluktan yararlanarak yukarıdan inşa edilmiş bir partidir. ANAP, kitlelere mal olmuş bir parti hüviyetini hiçbir zaman kazanamamış ve partiye halkın katılımı da sınırlı olmuştur. Çavuşoğlu’nun Korkmazcan’dan aktardığına göre: “yoksa tek başına iki dönem iktidara gelen bir partinin, sonraki iki dönemde yok olup gitmesi söz konusu olamazdı.”¹⁵⁵

2.2.2.1. ANAP ve İktisadi Liberalizm

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde 1980’lere kadar liberal söylemlere rastlanılsa da, iktisadi anlamda liberal politikalar ve uygulamalar ilk defa, bütüncül bir şekilde, ANAP ile beraber ortaya çıkmıştır. Özal’ın liberal iktisadi politikalara yönelmesinde, gerek dış gerekse de iç koşulların büyük etkisi olmuştur. Özal’ın iktisadi liberalleşme konusunda ilk adımı, hiç şüphesiz, daha iktidarda değilken ortaya koyduğu 24 Ocak Kararları¹⁵⁶ olmuştur. 24 Ocak 1980’de alınan iktisadi kararlar, Türkiye ekonomisi

¹⁵⁴ Turgut Özal ile yapılan söyleşi, **Nokta Dergisi**, 8 Haziran 1986, Sayı:22

¹⁵⁵ Hüseyin Çavuşoğlu, “Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C:19, Sayı:2, s.272

¹⁵⁶ 24 Ocak kararları ile esas olarak serbest piyasa ekonomisi sağlanmaya çalışılmıştır. Kararların geneline bakıldığında, yüksek seviyede seyreden enflasyon denetim altına alınmak, içeride arz-talep dengesi dışarıda ise ödemeler dengesi sağlanmak istenmiştir. İşte 24 Ocak kararları da bu hedefler için alınan kararlardır. Bu kararlardan bazıları şunlardır: İç pazara dönük ithal ikamesi modeli yerine ihracata yönelik sanayileşme modelinin benimsenmesi, aşırı değerlenmiş döviz kuru yerine gerçekçi kur politikasının benimsenmesi ve bunu sağlamak için radikal devalüasyonlardan kaçınılması, faiz hadlerinin devletin değil, piyasada ki fon arz ve talebinin belirlemesi, yüksek faizin yanı sıra sınırlı para-kredi politikasının da iç talebi, dolayısıyla enflasyonu denetleyici bir araç olarak kullanılması, fiyat denetimlerinin mümkün mertebe kaldırılması ve fiyatların arz-talebe göre piyasada belirlenmesinin sağlanması, kamu kesimince üretilen temel mallarda sübvansiyonların kaldırılması ya da azaltılması, böylece bu mallarda hatırı sayılır zamların çekinmeden yapılması, KİT reformu yapılarak bu kuruluşların karsız istihdam depoları olmaktan kurtarılması, bir yandan kamu harcamaları kısımlırken, diğer yandan kapsamlı bir vergi reformuyla bütçe denkleğinin sağlanması, yabancı sermayeyi özendirmek için yeni önlemler alınması, bu arada devlet tekelindeki kimi üretim

için önemli bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu kararların ana gayesi, Türkiye ekonomisini tamamen liberalleştirmektir.

ANAP iktidara geldikten sonra da 24 Ocak Kararlarına bağlı kalmış ve iktisadi liberalizmin önünü açacak ve onu daha işlevsel hale getirecek birçok reformları işleme sokmuştur. ANAP'ın iktisadi alandaki liberalizasyonu sağlayan bu reformlarını; kambiyo rejiminin yeniden düzenlenerek liberalleştirilmesi, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, mal ve hizmet piyasalarının liberalleşmesi, mali sektörün liberalleştirilmesi, ihracatın liberalizasyonu, ithalatın liberalizasyonu ve özelleştirmenin bir hedef olarak ele alınması şeklinde kısaca özetlemek mümkündür. İktisadi alanda yapılan bu yenilikler, Ergun Özbudun tarafından “sessiz devrim” olarak nitelendirilmiştir.¹⁵⁷ Bununla beraber ANAP'ın iktisadi politikaları birçok alanda eleştiriye de tabi tutulmuştur. Nitekim bizim ileride ayrıntılı olarak ele alacağımız gibi, bu dönemde iktisadi alanda uygulanan politikalar sonucu, 1990'lı yıllarda Türkiye iktisadi anlamda ciddi sıkıntılarla yüzleşmek zorunda kalmıştır.

Özal, ANAP liderliğinde, iktisat alanında bu politikaları uygularken o yıllarda dünyada ciddi bir etkiye sahip “Yeni Sağ” programdan da büyük oranda etkilenmiştir. “Yeni Sağ”, bilindiği gibi liberalizm-demokrasi sentezine karşılık liberalizm-muhafazakârlık formunu geliştirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen refah devleti, sosyal adalet, sosyal güvenlik, sosyal eşitlik gibi sosyal devlet politikaları yerini, yeni sağla birlikte liberalizmin serbest piyasa, bireysel çıkarıya dayanan rekabetçi yapısı ve muhafazakârlığın disiplin, otorite ve düzen gibi kavramlarına bırakmıştır. ANAP döneminde uygulanan iktisat politikalarının, serbest faiz düşük ücret, KİT'lere yaptığı zamlar, kamu harcamalarını kısıması, özelleştirmeyi ön plana çıkararak devletin sosyal ve sosyal güvenlik yanlarını

---

alanlarının da yerli ve yabancı özel sermayeye açılması. (Osman Ulugay, **24 Ocak Deneyimi Üzerine**, Hil Yayınları, İstanbul, 1984, s:21)

¹⁵⁷ Ergun Özbudun, “Özal ve Demokratikleşme”, **Devlet ve Siyaset Adamı Turgut Özal**, ed. İ.Sezal, İstanbul, 1996, 20 Mayıs Eğitim, Kültür ve Sosyal Dayanışma Vakfı Yayınları

budaması ve ekonomiyi dünyada gelişen ulus ötesi şirketlere açması, söz konusu “Yeni Sağ” programın “Özalizm” felsefesini temsil etmesi açısından önemlidir.¹⁵⁸

Tüm bunlarla beraber ANAP’ın, Özal liderliğinde uyguladığı iktisadi alandaki liberalleşme politikaları, Türkiye’deki önde gelen liberal düşünürler tarafından bile kaygıyla takip edilmiştir. Atilla Yayla, ekonomik reform anlamında Özal’ın performansının, liberal açıdan daha tartışmalı olduğunu belirtmiş ve bu hususa şu şekilde dikkat çekmiştir: “Özal, ekonomik yapılanmada bazı yenilikler yapmıştır. Bunların en başında, 24 Ocak 1980’de başlattığı gerçekçi iktisat politikaları ve ithal ikameci modelinden ihracata dayalı ekonomi modeline geçiş gelmektedir. Ancak, Özal bir liberalin pek hoşnut olmayacağı şekilde vergileri arttırmış, yeni vergiler (KDV) getirmiştir. Keza, Özal zamanında, gayri safi milli hâsılanın devletçe el konulan kısmı azalmamış, artmıştır. Özal bir taraftan özel sektör aracılığıyla kalkınmayı benimsemiş, öte taraftan kamuyu yatırımcı olarak kullanmaya devam etmiştir.”¹⁵⁹ demiştir. Yine Coşkun Can Aktan da liberal düşünce geleneğinden gelen bir isim olmasına rağmen, Özal döneminde liberalleşme yönünde Türkiye’nin kötü bir deneyim yaşadığını belirtmektedir. Aktan’a göre: “Serbest piyasa ekonomisi ile bağdaşamayacak uygulamalar yapılmıştır. Yeni devlet yapımı zenginler türemiş ve siyasal iktidar ile iş dünyası arasındaki ilişkiler dejenere olmuştur. Özal döneminde devlet küçülmemiş, bilakis büyümüştür. Ayrıca sayıları 100’ü geçen bütçe dışı fonlar oluşturulmuş ve bu uygulamalar maalesef şeffaflık içerisinde yürütülmemiştir.”¹⁶⁰

2.2.2.2. ANAP ve Siyasal Liberalizm

ANAP’ı liberal olarak nitelermeyi gerektirecek asıl politikalar, siyasi alanda değil de daha çok iktisadi alanda uygulanan politikalarıdır. Nitekim ANAP lideri Turgut Özal

---

¹⁵⁸ Alev Özkazanç, “Türkiye’de Yeni Sağ”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 15, İletişim Yayınları, 1995, s.1222

¹⁵⁹ Atilla Yayla, “Özal Reformları ve Liberalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce; Liberalizm**, s.587

¹⁶⁰ Coşkun Can Aktan, “Turgut Özal: Liberal Reformist miydi?”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı:25, 1999, s.460-461

sık sık, uyguladıkları politikalarla, liberal bir ekonomi modelini Türkiye'nin koşullarına uydurmaya çalıştıklarını, bu amaçla müdahaleci bir komuta ekonomisini çağdaş bir piyasa ekonomisine dönüştürmek çabasında olduklarını vurgulamıştır. Özal, bu anlayışıyla liberalizmi, siyasi ve ahlaki bir teori olmaktan çok, birey merkezli ekonomik bir düzen olarak algılamıştır.¹⁶¹ Levent Köker'e göre ise Özal, "liberalizmin daha çok iktisadi ilkelerine önem vermiştir." Oysa liberal gelenek bir bütün olarak sosyal, politik ve kültürel boyutları olan geniş bir düşünce sistemidir. Özal, kendisinden önceki hükümetlerde olduğu gibi, liberalizmi serbest rekabet, özel girişim ve piyasa ekonomisi olarak algılamıştır.¹⁶² Buradan hareketle o dönemde ANAP'ın siyaset alanında liberal politikalarından çok milliyetçi muhafazakâr politikaları uyguladığını ve temsil ettiğini söylemek mümkündür. ANAP'ın iktisadi anlamda liberalleşmeye önem verip siyasal alandaki liberalleşmeyi önemsememesi, aslında, belli bir mantık çerçevesinin bir sonucu meydana gelmiştir. Bu konuda ANAP lideri Özal, iktisadi liberalleşmenin siyasi liberalleşmeye yol açacağına inanmış ve aralarındaki ilişkilerde bir öncelik sonralık gözetmiştir.¹⁶³

Siyasal liberalizmin iktisadi anlamda tam bir liberallik sağlandıktan sonra gerçekleştirileceği fikri, aslında Özal'ın kendi ürettiği bir düşünce değildir. En genel manasıyla iktisadi liberalizmi siyasi liberalizme öncelikle o dönemdeki "Yeni Sağ'ın" ve neo-liberalizmin bir kabulüdür. Özellikle, yirminci yüzyılın son çeyreğinde öne çıkan bazı neo-liberal iktisatçılar, liberal demokrasinin ancak orta sınıflar üzerine inşa edilebilecek bir siyasi sistem olduğunu ve orta sınıfın da ancak otoriter sistemlerin kollaması sonucunda palazlanabileceğini uzun yıllar savunmuşlardır. Mesela bu iktisatçılardan biri olan Robert Kaplan; "...orta sınıflı demokrasiler değil, monarşiler de dâhil otoriter sistemler meydana getirir."

¹⁶¹ Zeki Duman, **Türkiye'de Liberal-Muhafazakâr Siyaset Ve Turgut Özal**, S.254

¹⁶² Levent Köker, **Demokrasi Üzerine Yazılar**, İmge Yayınları, Ankara 1992, s.115-116

¹⁶³ Bu noktada, Veysel Bozkurt, Özal'ı, liberalizmin ekonomik boyutu karşısında siyasal ve toplumsal boyutunu ihmal eden total bir devrimci olarak niteler. Ayrıca ondan, bir mühendisin yaklaşımıyla, ekonomik olguların toplumsal sonuçları kendiliğinden doğuracağını ummuştur diye bahseder. (Veysel Bozkurt, "Geleceğin Toplumu Dönüşümcü Liderlik ve Turgut Özal", **Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet**, ed. İ.Sezal ve İ.Dağı, İstanbul, Boyut Kitapları, 2003, s.169-197) Mehmet Altan ise bu konuda: "ANAP, ekonomik konulardaki devrimci atılımını hiçbir zaman sosyal ve hukuksal olaylarda gösterememiştir. Hiç bir zaman tam devre liberal olamamıştır" der. (Mehmet Altan, **Hiçbir Şey Değişmiyorsa On Yıl Önce On Yıl Sonra 1991 Yazıları**, İstanbul, Can Yayınları, 2004) Ferooz Ahmad ise Özal'ın bu konudaki felsefesini şu şekilde özetlemiştir: "Önce ekonomi, sonra demokrasi" (Ferooz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s.232)

demektedir.¹⁶⁴ Buradan hareketle de orta sınıfı (burjuvaziyi) oluşturmak için siyasal liberalizmden öte iktisadi liberalizm öncelenmelidir. Gencay Şeylan ise bu burjuvazinin oluşması için “*demokrasinin ciddi bir biçimde sınırlanması gerektiğini*” söylemiş ve ANAP’ın da bu süreci işlettiğini ileri sürmüştür.¹⁶⁵ Dönemin etkin ideolojisi olan neo-liberalizminin ve bunun Türkiye’de uygulayıcısı olan ANAP’ın, bu orta sınıfı yaratma istemi ise, Batı toplumlarındaki gibi sivil toplum yaratma amacı taşımamaktadır. Hasan Bülent Kahraman’a göre, ANAP bu burjuvaziyi kendisini ayakta tutabilecek bir sınıf olarak düşünmüş ve onun için bu burjuvaziyi yaratmak istemiştir.¹⁶⁶ Tüm bunlarla beraber, ANAP lideri Özal, din, vicdan, düşünce, ifade ve girişim özgürlükleri gibi özgürlüklerin sağlanmasına da sık sık vurgu yapmıştır. Bu aşamada Özal’ın siyasal liberalizme dair talepleri ve icraatleri kendisinin de ifade ettiği gibi görece daha sonraki dönemlerde gündeme gelip, politikada işlerlik kazanmaya başlamıştır. Hatta Özal’a yakın bazı aydınlar, onun ölmeden önce “*ekonomik liberalizm tamamlanmadan, siyasal liberalizm olmaz*” görüşünü değiştirdiğini, liberal siyasi reformlara öncülük etmek üzere bir siyasi parti kurma hazırlığı yaptıklarını da vurgulamaktadırlar.¹⁶⁷

Siyasal liberalizm alanında, ANAP’ın yaptığı önemli değişimlerde¹⁶⁸ ve ANAP’ın özgürlüklere dair politikalarında, Özal’ın pozitivist yaklaşımını görmek mümkündür. Bu aslında o dönemde Özal ve ekibiyle beraber siyasetteki mühendis kadrosunun güçlenmesiyle de alakalı bir durumdur. Nilüfer Göle¹⁶⁹ o dönemi, “*geçmişin retorikte uzman politikacıları, bugün, yerlerini sosyal mühendislikte uzman teknokrat kadrolara bırakmaktadır*” şeklinde tanımlamaktadır.¹⁷⁰ Oysa toplumsal ve

---

¹⁶⁴ Robert D. Kaplan, “Was Democracy Just a Moment?” *Atlantic Monthly*, Aralık 1997, s.61, aktaran Mario Vargas Llosa, “Yeni Bin Yılda Liberalizm”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı: 28

¹⁶⁵ Gencay Şeylan, *Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, s.141

¹⁶⁶ Hasan Bülent Kahraman, *Sağ Türkiye ve Partileri*, Ankara, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s.181

¹⁶⁷ Alper Görmüş, “1990’ların başındaki Liberal Kıvılcım: YDH”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce; Liberalizm*, s.604

¹⁶⁸ Özal’ın siyasi liberalizm alanında yaptığı bazı değişimler şunlardır: Türk Ceza Kanununun fikir özgürlüğünü kısıtlayan 141,142 ve 163. Maddeleri kaldırılmıştır, İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerini koruma Sözleşmesi uyarınca Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komisyonuna kişisel başvuru hakkı tanınmıştır, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin yargı yetkisi tanınmıştır, İşkencenin ve diğer gayri insani muamelelerin önlenmesine dair Avrupa Konvansiyonu onaylanmıştır, TBMM’de İnsan Hakları Komisyonu kurulmuştur, 12 Eylül darbesinden sonra getirilen sıkıyönetim, İstanbul dahil 58 ilde kaldırılmıştır, kamu kurumlarında resmi dil dışında farklı bir dille konuşma yasağı kaldırılmıştır.

¹⁶⁹ Bu konuyla ilgili bkz. Nilüfer Göle, *Mühendisler ve İdeoloji*, İstanbul, Metis Yayınları, 2008

¹⁷⁰ Nilüfer Göle, “80 Sonrası Politik Kültür”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı:21, Kış 1992, s.49-55

siyasi sorunlar, toplumsal mühendislik bağlamında, tıpkı fiziksel sorunlar gibi belli yasaları olan ve bu yasalar, doğa bilimsel yöntemlerle keşfedildiğinde çözümlenebilecek sorunlar değildir.¹⁷¹

2.2.2.2.1. ANAP ve Özgürlükler

Tezin en başında da ifade ettiğimiz gibi, siyasal liberalizmin en önemli unsurlarından bir tanesi de özgürlük vurgusudur. Özgürlüklere yaklaşım ve özgürlük anlayışı, liberalizmin düşünsel yapısı içinde bir turnusol kâğıdı işlevi görmektedir. 1980'li yıllarda, 12 Eylül darbesinden hemen sonra, özgürlüklere yaklaşım konusu ciddi bir önem taşımaktaydı.¹⁷² Bu aşamada Turgut Özal'ın özgürlüklere dair düşünceleri ve ANAP'ın bu konuda uyguladıkları politikalar dönemin siyasal liberalizmini anlamak için önemli bir işlev görmektedir.

İlk etapta söylenmesi gereken husus, ANAP'ın uyguladığı politikaların siyasal liberalizmin ilkelerine pek çok konuda uygun olmadığı gerçeğidir. Bununla beraber, Özal döneminde yapılan bazı demokratik açılımları da, bu noktada zikretmek gerekmektedir. ANAP döneminde, Türk Ceza Kanununun (TCK) 141, 142 ve 163. maddelerini kaldırılmış ve kişilerin kendi düşünce ve ifade etme özgürlüklerinden korkulmaması gerektiği vurgulanmıştır.¹⁷³ Bununla beraber ANAP, dinsel özgürlükler konusunda da, o ana kadar görev yapan hükümetlerden farklı bir söylem

---

¹⁷¹ Bu yaklaşımı göstermesi için Özal'ın fikir özgürlüğü hakkındaki şu görüşleri iyi bir örnek olacaktır: *"...bir fikri beğenmeyebiliriz, ama o fikrin ortadan kalkabilmesi, gene o fikir pazarına gelip, münakaşa edilmesine bağlıdır. Aynen serbest pazar gibi, mallar, nasıl geliyor, en iyisi nasıl bulunuyorsa, fikirler de öyle bir pazara gelecek, o fikir pazarında biz en iyisini bulacağız."* (Zeki Duman, **Türkiye'de Liberal-Muhafazakâr Siyaset Ve Turgut Özal**, s.369)

¹⁷² 12 Eylül sonrası dönem özgürlükler açısından çok sıkıntılı bir dönem olmuştur. 12 Eylül rejimi görünüşte geçici olmuştur, Ancak bu dönemde yapılan Anayasa ve yasalar, sonraki çok partili hayatın ve özgürlüklerin sınırını da çizmiştir. Bu nedenle askeri rejim, 1983 sonrası sivil rejimi insan hakları, demokrasi ve bir takım hak ve özgürlükler için sürekli etkilemeye devam etmiştir. 1983 sonrası dönemde kişi özgürlüğü ve güvenliği açısından sorunlu bir dönem yaşanmıştır. Bu alandaki başlıca ihlaller yakalama ve gözaltına alma işlemlerine çok kolay ve sık bir şekilde başvurulabilmesi yanında, yasaların yetersizliğinden dolayı, gözaltı sürelerinin uzunluğu, tutuklama önlemine kolayca başvurulması, haksız tutuklama tazminatlarının yetersizliği, tutuklama sürelerinin sınırının belli olmayışındır.

¹⁷³ Bununla beraber yeni yasa, "bölücü propaganda" suçunu (Madde 8) getirmekle yeni bir "düşünce suçu" kategorisi de yaratmıştır. O tarihten sonraki uygulamalar bu maddenin bu işlevini ortaya koymuştur (Bülent Tanör, "Siyasal Tarih (1980-1995)", **Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980-2003**, ed. Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınevi, 2008, s.94)

geliştirmiştir. Herkesin, dinini rahatça ve istediği gibi yaşaması gerektiğini belirten ANAP lideri Özal, bu konuda, özellikle üniversitelerde baş gösteren kılık kıyafet uygulamasını, türban yasağını ve YÖK'ün bu konudaki tavrını eleştirmiştir. Siyasal liberalizm açısından ANAP'ın gündeminde olan önemli konularından bir diğeri ise, Avrupa Topluluğu ile olan ilişkileri genişletme çabasıdır. Bu aşamada ANAP döneminde, 1987 yılında, Türk vatandaşlarına Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine bireysel başvuru imkânı tanınmış ve kısa bir süre sonra da Avrupa Topluluğu'na (AT) tam üyelik için başvuru yapılmıştır. Aslında AT ile olan ilişkiler, siyasal özgürlükler ve demokratik açılımlar konusunda ANAP için iyi bir dayanak da teşkil etmiştir. Bununla beraber bu durum, ANAP'ın demokratikleşme için yaptığı bazı girişimleri, Avrupa'ya dönük mesajlar olarak okunmayı da mümkün kılmıştır. Öte yandan Özal, cumhurbaşkanlığı döneminde, siyasal liberalizmi daha açık olarak savunmaya başlamıştır. Yine Özal bu dönemde, “Kürt Sorunu” ile ilgili olarak da bir takım açılımlar yapmaya niyetlenmiştir. Sonuçta, Özal'a göre, özgürlükler alanında fikir hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti ile teşebbüs hürriyeti birbirini tamamlayan üç temel hürriyet alanı olarak Türkiye'nin özgürlükler konusunda izlemesi gereken rotayı belirlemelidir.

Siyasal liberalizm alanında bu olumlu gelişmelere rağmen, ANAP döneminde uygulanan bazı politikalar, özgürlükleri kısıtlayıcı olması sebebiyle büyük tepkiler de toplamıştır. Bunların başında, ANAP'ın, özellikle basına ve gazetecilere karşı tutumu gelmektedir. Ara seçimlerin yapıldığı 1989 yılına kadar, ANAP iktidarı döneminde 3000'e yakın gazeteci, yazar ve çevirmen yargılanmış olup, 500'e yakın yayın organı için toplatma kararı verilmiş, 39 ton yayın imha edilmiş, 40 ton yayın imhayı bekler hale getirilmiş, gazetecilere toplam 2000 yıl dolayında hapis cezası verilmiş, birçok gazete hakkında da soruşturma başlatılıp cezalar verilmiştir.¹⁷⁴ Nitekim Adnan Menderes de özellikle son dönemlerinde, basın eleştirilerine hiçbir şekilde dayanamayıp, basına çok ağır ithamlarda bulunmuş ve ağır cezalar getirmiştir. Özal'ın siyasal özgürlükler konusunda eleştirildiği noktalardan bir diğeri de, yasaklı siyasetçiler için yapılacak olan referandumda sergilediği tavidir. Eski

---

¹⁷⁴ Hasan Cemal, **Özal Hikâyesi**, Ankara, Bilgi Yayınları, 1990, s.313; Orhan Tokatlı, **Kırmızı Plakalar Türkiye'nin Özal'lı Yılları**, İstanbul, Doğan Kitap, 1999, s.111

siyasetçilerin tekrardan siyasete dönmesine yol açacak referandumda, açıkça hayır kampanyası yürütmüş ama başarılı olmamıştır. Bununla beraber 1987 genel seçimleri öncesi, muhalefeti meclisten uzak tutmak için seçim kanununda değişiklikler yapılmış ve bu değişiklikle beraber ANAP, aldığı oyun çok üstünde bir oranda mecliste temsiliyet hakkı kazanmıştır.

2.2.2.2.2. ANAP’ın Devlet ve Birey Anlayışı

Liberalizmin sınırlı devlet anlayışı ve devlete karşı bireyi ön plana çıkaran tutumu, 1980’li yıllarda, ANAP iktidarıyla beraber çokça tartışılan konulardan birisi olmuştur. Bu yıllarda, ANAP geliştirdiği politikalarla, bireyi devlete karşı önceleyen bir anlayış geliştirmek istemiştir. Bunu yaparken de devletin görevlerini sınırlamakta ve devleti bireyin hizmetçisi bir araç kuruma dönüştürmek istemiştir. Buradan hareketle de, ANAP lideri Özal, devleti “baba” olarak gören düşünceyi eleştirmiştir. O bir konuşmasında devleti, esas itibarıyla, milletin kurduğu ve milletin hizmetinde olan bir müessese olarak tanımlamış ve bunun böyle olmasında, gelecek ve demokrasi için büyük faydalar olduğunu da belirtmiştir. Özal başka bir konuşmasında ise bu konuyla alakalı olarak: *“eğer devleti baba olarak görürseniz, bazen devletin sizi dövebileceğini de kabul etmeniz icap eder ki, bu demokrasi ile çelişir”* sözleriyle görüşünü ortaya koymuştur.¹⁷⁵

Teorik olarak baktığımız zaman, Özal’ın devletle ilgili görüşleri ve bireyi devlete karşı yükseltmesi, klasik liberalizm ilkeleriyle paralellik arz etmektedir. Ama Özal’ın devletle ilgili bu görüşleri, büyük oranda teoride kalmış pratiğe dökülenleri ise, beklenenlerden farklı sonuçlar doğurmuştur. Nitekim bu farklılık, Özal’ın İzmir’de yaptığı bir konuşmada kendini belli etmiştir. Özal, İzmir’de, İzmir Ticaret Odası Meclis Salonu’nda yaptığı konuşmada, devletçilikle ilgili görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir: *“Ekonomik kalkınmada devletin esas rolü, tanzim edici ve gelişmeyi teşvik edici olması, fertlerin ve kuruluşların ekonomik münasebetlerini*

---

¹⁷⁵ Özal, muhtelif konuşmalarında, yurtiçi seyahatlerinde ve basına yaptığı açıklamalarda devletin işlevi ve rolüne ilişkin benzer bir söylemi tekrarlamıştır. Bu söylem, temelde devletin; milletin emrinde ve hizmetinde olduğu, görevinin vatandaşın can ve mal güvenliğini sağlamak olduğu, devletin “baba” olarak veya bir istihdam kapısı olarak görülemeyeceği söylemlerinden oluşmaktadır.

*düzenleyici, ihtilafların halli, ekonominin rahat çalışması için sık sık değişmeyen kaideler koyması ve engellerin kaldırılarak randımanın yükseltilmesidir. Devleti küçültmek mecburiyetindeyiz. Devletin küçülmesi demek, devletin bir şey yapmaması değil, tam tersine devlet küçük ama güçlü olmalıdır."*¹⁷⁶ Özal'a göre devletin bu şekilde güçlü olma zorunluluğu, devletin gücünün sınırlandırılmasını veya bireyi ön plana çıkarıcı özelliğini yok etmiştir. Nitekim pratiğe baktığımız zaman, 1980'li yıllarda Türkiye'de devlet, küçülmemiş; bilakis daha merkezi ve güçlü bir konuma gelmiştir. Nitekim bu da o dönem siyasi düşüncede etkin olan "Yeni Sağ"ın ve neoliberalizmin piyasada daha etkin olması için güçlü devlet anlayışına paralel olarak gelişmiştir.

ANAP lideri Özal, siyasi olarak bir taraftan devleti daha güçlü ve merkezi kılarken; iktisadi olarak ise devletin kamudaki gücü, özelleştirmeler yoluyla özel sektöre devredilmiş ve böylece kamusal faaliyetlerin tasfiyesi sağlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda yerel yönetim maliye sistemi ile yerel yönetim yapısı üzerinde köklü değişiklikler yapılmıştır. Yerel yönetim maliyesinde yerel yönetimlerin merkezi kamu kaynakları ile ilişkisi mümkün olduğunca en aza indirilirken, yerli-yabancı özel sermaye kaynakları ile ilişkilendirilmesi sağlanmıştır. "Yeni Sağ" yaklaşımda öngörülen bu modelde; iktisadi olarak yerel yönetimler ile merkezi yönetim ilişkilerinin en aza indirilmesi gerekmektedir. Yerel yönetimin merkezi yönetim ile kesilen bağlarının yerini mali piyasalar ile özel sektörle kurulan bağlar almaktadır. Bunun sonucunda yerel yönetimlerin sermaye birikimine katkı işlevi genişlemiştir.¹⁷⁷

Bireyin durumuna baktığımızda ise, her ne kadar bu dönemde siyasette birey kavramı daha bir önemle ortaya çıkmışsa da, bu birey, büyük oranda, siyasi özgürlüklerin muhatabı olan birey değildir. Burada ön plana çıkan birey, serbest piyasa ekonomisinin rekabetçi ve teşebbüsçü bireyidir. Diğer bir deyişle, dönemin neoliberal düşüncesi, bireyi tipik olarak bir girişimci gibi tahayyül eder ve bu girişimcilik bireyin tüm davranışlarını yönlendiren bir haslet olarak lanse edilir. Buradan hareketle bu dönemdeki bireycilik vurgusunun bu şekilde ön plana

¹⁷⁶ Turgut Özal, '8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın İzmir Ticaret Odasındaki Konuşmaları', İzmir Ticaret Odası, 1992, s.15-17.

¹⁷⁷ Birgül Ayman Güler, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, Ankara, İmge Kitabevi, 2005, s. 272.

çıkmasının, biraz da dönemin siyasal ve iktisadi koşulları ile alakalı olduğunu da söylemek mümkündür.

2.2.3. Sivil Toplumcu İdeoloji; Sol Liberalizm

1980’li yıllarla beraber Türkiye’de, merkez sağ ve onu temsil eden ANAP, “Yeni Sağ” programı çerçevesinde bir liberalleşme sürecine girmiştir. Yukarıda da ayrıntılı bir şekilde gördüğümüz gibi bu liberalleşme daha çok 1970’lerle beraber ortaya çıkan neoliberal politikalar çerçevesinde gelişmiştir. Buna göre ANAP, önce iktisadi liberalizme önem vermiş ve serbest piyasa ekonomisini uygulamak için büyük çaplı liberal değişikliklere gitmiştir. Diğer taraftan aynı yıllarda, dönemin sol akımını temsil eden siyasal ve toplumsal gruplarda da bir liberalleşme temayülü ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu liberalleşme sürecinde sağ siyasetle sol siyasetin ortak programları olduğu gibi, birbirlerinden farklılaştıkları noktalar da mevcuttur. Çalışmanın bu bölümünde, dönemin sol siyasal akımının, özellikle sivil toplumu gündemine alarak nasıl bir liberalleşme sürecine girdiği anlatılacaktır. Böylece 1980’li yıllarda Türk siyasal yaşamında görülen liberalleşmenin sadece ANAP’ın özelinde gelişmediği görülecektir. Hatta 1980’li yıllarda ve daha sonrasında asıl siyasal liberalleşme taleplerinin daha çok sivil toplumcu kanat tarafından ortaya konulduğu da bir gerçektir.

1980’li yıllarla beraber tüm ana siyasal akımlar, devletin toplumdaki yerinin ne olması gerektiğini yoğun bir şekilde tartışmaya başlamışlardır. Bu tartışmaların ortak vurgusu ise, devletin topluma müdahalesinin geriletilmesi noktasında belirginleşmiştir.¹⁷⁸ Devlete karşı bu ortak tavır alışı sağ siyaset, piyasayı merkeze alarak devleti küçültmek yoluna giderken sol siyaset ise bunu daha çok sivil toplum kanalıyla yapmıştır. Türkiye sosyalist solunun sivil toplumculuğa razı olmasında ve bunu içselleştirmesinde şüphesiz en önemli etken, 12 Eylül Askeri Darbe’si olmuştur. Diğer taraftan soldaki bu sivil toplumcu anlayışın yükselmesinin temelinde ise, 12 Eylül’ün yol açtığı yenilgi döneminin yarattığı çöküntü de belirleyici olmuştur. Yani soldaki sivil toplumculuk, biraz da umutsuzluğun, özgüven

---

¹⁷⁸ Ali Yaşar Sarıbay, **Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s.15

eksikliğinin, demoralizasyonun ve yıkıntının üzerinde doğmuş, yükselmiş ve yaygınlaşmıştır.¹⁷⁹ Aslında o dönemde sol, bir manada eski devrimci karakterini bir tarafa bırakarak mevcut yeni konjontüre ayak uydurma çabası içine girmiştir. O dönem için solun kendisi içinde yaşadığı bu değişim ve dönüşüm birçok alanda kendini göstermiştir. Bu dönüşümde dış konjontürün de şüphesiz katkısı olmuştur. Ancak bu değişimde Türkiye'nin iç siyasetinin ve yaşanan gerginliklerin de etkisi büyüktür.

12 Eylül'ün özellikle solu hedef alarak yarattığı otoriter ortam, solun kendi geçmişiyle, “peki sol ne kadar demokrattı ki?” diyerek, kendi otoriter yönleriyle yüzlesmesine yol açmıştır. Darbenin sol üzerinde yarattığı çöküntü, 1980'lerden başlayarak “Elveda Başkaldırı”ların, “Elveda Devrim”lerin, “Elveda Proletarya”ların, vb. entelektüel iklime hâkim olduğu bir dönemin oluşmasında en belirleyici etken olmuştur. “Anti-devrim” vurgusunun 1980'lerin entelektüel ikliminde hâkim bir tema olarak oluşturulmasının ideolojik-entelektüel önderliğini de sivil toplumcu solcular yapmıştır. Sivil toplumcu solcular, yayın evi politikalarında olsun (Örneğin, AFA Yayınlarının yayın hayatına “elveda” kelimesiyle başlayan kitap dizisi çıkarması, İletişim Yayınlarının Marxist teori ve pratiği hedef alan yayın politikası, vb.) kendi eserlerinde işledikleri konularda olsun, bir anlamda devrim karsıtlığının “teorisini” yapmışlardır. Yine bu süreçte eskiden solla ilişkisi olanların bir kısmı da Koç, Sabancı gibi büyük sermayenin önde gelen şirketlerinde, işveren sendikalarında, astronomik ücretlerle yöneticilik danışmanlık yapmaya başlamışlardır. Böylece yeni sol liberaller artık bu şirketlerin tekelleşen ekonomilerini örgütlemeye başlamışlardır. Ayrıca büyük basında, reklâmcılık, dergicilik, ansiklopedicilik gibi alanlarında iş bulan eski solcuların bir kısmı da kendi yayınevlerini kurmaya başlamıştır.

Gerçekten de 1980'li yıllarda, bir dönem solla ilişkisi olmuş olanların bir kısmı hızla çoğalan yeni yayınevlerinin kurucuları arasında yer almaya başlamış, bunlardan bazıları da holdingleşmeye başlayarak piyasa ekonomisinin işleyiş mantığına

---

¹⁷⁹ Aydın Girilti, “Türkiye’de Sivil Toplumculuk (1981-86)”, **Gelenek Dergisi**, Sayı:3, Ocak 1987, s. 55-69

eklemlenip; kapitalist sistemle bütünleşme sürecine girmişlerdir. Diğer taraftan, darbenin en yoğun acılarını çeken, ezilmişliğin ve yenilmişliğin psikolojisini yaşayan sola, psikiyatrik yöntemlerle bakmak, ödüllendirilmiş, özendirilmiş ve moda haline getirilmiştir. Bu edebi metinlerde 1970’li yılların devrimci yaşam kültürü hep unutturulmak istenen bir cinnet hali olarak tasvir edilirken, bunun tam karsısına da 1980’li yılların birey merkezli, apolitik insan modeli ve insan ilişkilerinin yücelttiği bir yaşam kültürü çıkarılmıştır.¹⁸⁰

Solun o dönem için sivil toplumu ön plana çıkararak mevcut konjonktüre ayak uydurması, iki kanaldan gerçekleşmiştir. Bunlardan bir tanesi, demokrasi vurgusunun iyice ön plana çıkarılması, diğeri ise piyasa kapitalizminin onaylanmasıdır. Piyasa kapitalizminin kabul edilmesi ve hatta aynı ANAP gibi düşünülerek, serbest piyasanın demokrasiye geçiş için bir aşama olduğu söylemi, dönemin sol liberalizminin¹⁸¹ de paylaştığı bir düşüncedir. Hatta bu konuda sol liberaller, ANAP iktidarını bile, serbest piyasa konusunda istenileni yapamadığı konusunda eleştirmişlerdir. Farklı bir ifadelendimeler ile sol liberaller, ANAP iktidarına yönelik eleştirilerinde, liberalizmle demokrasi arasında kurulan bu neden - sonuç ilişkisine dayanarak, “ANAP’ı liberal olduğu için değil, tam tersine liberal olmadığı için eleştirmişlerdir.”¹⁸² Bu eleşiriye göre, eğer ANAP, iktisadi liberalizmi, 24 Ocak kararlarının öngördüğü yeni liberal ekonomik politikalara dayalı piyasa ekonomisini ve özelleştirmeleri tam anlamıyla gerçekleştirebilseydi bu sürecin doğal bir sonucu olan siyasal liberalizm ya da demokrasiye geçiş süreci de kendiliğinden gerçekleşebilecekti.

---

¹⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkn. Mehmet Özgüden, “Türkiye’de Sivil Toplum İdeolojisi: Yeni Sağ, Sol Liberalizm ve Siyasal İslamcılık Üzerine Bir İnceleme”, Basılmamış Doktora Tezi, **Ankara Üniversitesi**, 2007, s.83-99

¹⁸¹ Sungur Savran 1980’lerde dünyada solun piyasayı savunarak, piyasaya eklemlenmesi ile ortaya çıkan bu akıma “sol liberalizm” diyerek, bu kavramı kullanmasının nedenini şöyle açıklar: “*Liberalizmin prizmasından ve burjuva sosyal bilimin açık kategorileriyle analiz yapan bu akım, sosyalist hareketin içinden kaynaklandığı, sosyalistlere hitap ettiği ve kendini sol olarak nitelediği ölçüde bir sol liberalizm (ya da daha popüler adıyla sivil toplumculuk) ile karşı karşıyayız.*” (Sungur Sarvan, “Sol Liberalizm: Maddeci Bir Elestiriye Doğru”, **11.Tez Kitap Dergisi**, Sayı:2, 1986, s.10-40)

¹⁸² Seyfettin Gürsel, “ANAP ya da Hayal Olan Liberal Dönüşüm”, **Yeni Gündem Dergisi**, Sayı:19, 14-20 Temmuz, 1986, s.10-11; İdris Küçükömer, **Sivil Toplum Yazıları**, s.165-176

Demokrasi konusuna baktığımız zaman ise, o dönem Türkiye’de solun bir kesimi (sivil toplumcu sol), 1980 darbesi sonrasında ANAP’ın iktidara gelmesinin hemen ardından demokrasinin bir an önce kurulabilmesinin ön koşulunu, birey ve devlet arasında bir dolayım alanı olarak gördüğü sivil toplumun (sendikalar, dernekler, vb.) yaratılmasına ve güçlendirilmesine bağlamıştır. Bu aşamada sol liberaller, sivil toplum kavramını tarihsel, toplumsal ve siyasal gerçekliği anlamada ve açıklamada sihirli bir araç olarak görmüşlerdir.

Yeni Gündem Dergisi

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Türkiye’de sivil toplumcu sol, 12 Eylül Darbesi’nin sonrasında “Yeni Sağ” programın etki alanında kalarak, “devlete karşı sivil toplumu yücelten” bir siyasal strateji hattını savunmuştur. Bu strateji beraberinde radikal bir demokrasi anlayışını da beraberinde getirmiştir. 1980’li yıllarla beraber “yeni solun” vurguladığı bu strateji, aslında, 1968 öğrenci olaylarıyla başlayan ve giderek çevrecilik, feminizm, vb. refah devletine karşı bir dizi reformist kültürel tepki ile biçimlenen “yeni toplumsal hareketler”e dayalı kimlik siyasetleri ya da sivil toplum hareketlerine dayalı bir “radikal demokrasi” projesidir.¹⁸³ Bu proje, Türkiye’de o dönem için farklı kişi, kurum ve yayınlarda takip edilmekle beraber, bunların arasında Murat Belge ve onun çıkardığı Yeni Gündem Dergisi¹⁸⁴ önemli bir yer tutmaktadır. Yeni Gündem Dergisi o dönem “yeni solun” gündemini vermesi ve 1980’lerin siyasetine nasıl bir bakış geliştirildiğini anlamak açısından önemlidir.

Yeni Gündem Dergisi, özellikle 12 Eylül darbesinden sonra, bir kısım liberal değerleri sol siyasi görüş içinde özümseyen solcuların düşünsel planda ortaya koydukları bir dergidir. Derginin çıkış amaçlarının anlatıldığı çıkış yazısına

---

¹⁸³ Mehmet Özgüden, “Türkiye’de Sivil Toplum İdeolojisi: Yeni Sağ, Sol Liberalizm ve Siyasal İslamcılık Üzerine Bir İnceleme”, s.146

¹⁸⁴ 15 günlük tabloid boyda çıkan düşünce dergisi Yeni Gündem, 1 Mayıs 1984’te yani 1 Mayıs İşçi Bayramı’nda yayın hayatına başlamıştır. Dergi, bu tarihten 15 Ekim 1984’e kadar 12 sayı yayımlandıktan sonra kapatılma nedeniyle yayınına ara vermek durumunda kalmış, bu kapatılmadan sonra derginin tekrardan açılması 3 Ocak 1985’i bulmuştur. Bu tarihte 13. sayı ile yayın hayatına tekrardan başlayan dergi 21 Şubat 1986’ya kadar düzenli olarak 15 günlük periyotlarla yayınlanmıştır. Daha sonra dergi “düşünce dergisi”nden haftalık bir haber dergisine dönüşmüştür. 10 Mart 1986’da çıkan haftalık haber dergisinin ilk sayısı, 1 Mayıs 1984 yılında yayına başlayan düşünce dergisinin 41 dizilik serüveninin sonu olmuştur.

baktığımız zaman, Yeni Gündem dergisinin temel sorunsallarının kamuoyunun sağlıklı oluşması ve demokrasinin kökleşmesi olduğu görülmektedir. Nitekim bu da derginin gündem edindiği konulara yansımaktadır.¹⁸⁵ Derginin çıkış metninde ortaya konan tespite göre halen demokratikleşemeyen bir Türkiye toplumu manzarası vardır ve bu manzaranın çözümlenmesi için sağlıklı bir kamuoyuna gerek vardır.¹⁸⁶ Murat Belge, Yeni Gündem dergisini çıkarırken kendisini ardından sürükleyen motivasyonları şöyle açıklamıştır: *"Solla demokrasi arasındaki belki yalnız Türkiye'ye özgü olmayan, ama Türkiye'de başka yerlerden daha fazla hissedilen temassızlığı gidermek gibi bir derdimiz hep vardı. (...) Türkiye'de durmadan kesintiye uğrayan bir siyasi hayat var ve bu siyasi hayat gene aynı darbelerden ötürü öncelikle kendi içinden bir dinamik çalıştıramıyor. Solun Türkiye'ye yapabileceği yardımın bu ülkedeki demokrasiye katkı olduğunu düşünüyorum."*¹⁸⁷ Belge, yeni bir sol arayışını savunurken kendisine biçtiği misyon, demokrasiyi savunma adına sağa açılmaktır. Çünkü Belge'ye göre, Türkiye'de solun bir güç haline gelebilmesinin ön koşulu, geleneksel olarak güçlü olan sağ ile ittifak yapmasına bağlıdır. Nitekim Belge, Yeni Gündem Dergisi'nin misyonunu, *"solun solla değil, bir kısım solun toplumla konuşmaya çalıştığı bir yayın organı olarak, bir demokrasi platformu"* biçiminde nitelemiştir.¹⁸⁸ Buradan hareketle de dergide artık sol fikirler sınıf analizi olmadan savunulmaya başlanmış ve "sağ" ile "sol"un birbirlerini yanlış tanıdıkları

---

¹⁸⁵ Derginin dosya konuları sırayla şunlardır: 1) Orwell'i unutturmayanlar, Sağda ANAP tartışması, 2) Sol tarifini arıyor, 3) Prens Sabahattin'den Turgut Özal'a, 4) Tek bir kral olmalı, 5) SODEP kimlik kartını dolduruyor, 6) Doğramacı'nın soruşturmacı dekanları, 7) Nazlı Ilıcak'la demokrasi üzerine, 8) Kürtaj yasası, erkeğin sorumsuzluğuna devlet primi, 9) Türk-Yunan ilişkileri: Devletler değil halklar düşman, 10) Ve Allah B.B'yi yarattı, 11) Dış politikaya politika karıştırmayın, 12) Karman İnan'ın beklenen sonu geldi mi? Çetin Altan: Teknolojinin öne açıldığı zaman, 13) Gündemde yine demokrasi, 14) DSP: Bitmeyen tablo, 15) 12 Mart'tan DYP'ye Baki Tuğ, 16) Stres, 17) Karar kimin? Ötenazi hakkı, 18) Kalan sağlar kimindir?, 19) ANAP'ta neler oluyor?, 20) Silahsızlanma, 21) Misyon mu iktidar mı? DYP, 22) Meclislerin anatomisi, 23) Sol sağ vicdan muhasebesine zorlamalıdır. Uğur Mumcu röportajı, 24) Gençlik emin ellerde, 25) Hoşgörülü teknokrattan sinirli siyasetçiye: Özal, 26) 33 yıl önce Ankara'da Türk-iş vardı, 27) 12 Eylül'den 12 Mart'a bakışlar, 28) Süleyman Demirel: Anayasalar semavi, gökten inen kitaplar değildir, 29) Şili'de darbenin 12. Yılı, 30) 12 Eylül'ün yıldönümünde tartışma konuları, 31) Zincirli hürriyet, 32) DSP nasıl örgütleniyor?, 33) Laiklik tartışması, 34) Cunta dosyası: Cuntacıların ağzından 27 Mayıs, 35) 12 Eylül'den bu yana Ülkücüler, 36) SHP-DSP rekabetinin kozları, 37) Cezaevler, Sıkıyönetim sonrası DİSK, 38) İş dünyasında yeni yönetici tipi, 39) Seçilmiş Meclis'le yeni anayasa, 40) Cezaevinde işkence iddiası, 41) Doğuda siyaset yapma

¹⁸⁶ Selçuk Oktay, "12 Eylül Sonrası Solun Teorik Kurgusu İçinde Yeni Gündem Dergisinin Yeri", Basılmamış Y.Lisans Tezi, **Yıldız Teknik Üniversitesi**, 2009, s.38

¹⁸⁷ A.g.t., s.41

¹⁸⁸ Murat Belge, **12 Yıl Sonra 12 Eylül**, İstanbul, Birikim Yayınları, 1992, s.49-50

vurgulanmıştır. Ayrıca Belge, derginin sadece sol marxistlere değil tüm topluma hitap ettiğini söylemiş ve bunun için Marxist sınıf analizinden vazgeçildiğini bildirmiştir.¹⁸⁹ Sağ siyasete açılma politikası gereği, dergide Özal ve Demirel hakkında bazı olumlu haberler de yapılmıştır. Dönemin sağ siyasetine açılma özellikle demokrasi vurgusu ile gerçekleştirilmiştir.¹⁹⁰ Bu açıdan demokrasi vurgusu dergide sık sık işlenmiştir.

Derginin demokrasi ile ilgili temel problematiklerinin başında, genel hatları ile söylemek gerekirse; düşünce ve örgütlenme özgürlüğü, sivil toplum ve anayasa tartışmaları gelmektedir. Derginin her sayısında bu konularla ilgili yazılara rastlamak mümkündür. Derginin, Türkiye demokrasisi için problematik olarak ele aldığı ve daha geniş inceleme gereği duyduğu konuları, derginin “Demokrasilerde...” isimli eklerinden de daha sağlıklı bir şekilde takip etmek mümkündür.¹⁹¹ Derginin Türkiye’deki demokrasi alanında önem verdiği bir diğer konu ise sivil toplum anlayışıdır. Buna göre dergi, 1980 sonrası Türkiye’inde sivil toplumcu anlayışı öne çıkaran bir düşünce platformu görüntüsü çizmiştir. Dergi bünyesinde yazıları yayınlanan, Türkiye’nin önemli düşünce adamlarından İdris Küçükömer, sivil topluma ilişkin belli başlı bazı yazılarını Yeni Gündem’de kaleme almıştır.¹⁹² Derginin demokrasi konusunda problem olarak ele aldığı en temel konulardan bir diğeri ise, 1982 Anayasası ve onun getirdiği devlet-vatandaş ilişkisidir.

Dergi günün siyasetine de ilgisiz kalmamıştır. Dönemin ANAP ve DYP’sinin daha liberal partiler olması gerektiğinin altının çizildiği dergide; ANAP’a karşı başarılı olacak partinin ANAP’tan daha liberal olmasıyla bunu başarabileceği belirtilir. Dergi yine, solda siyasi birlik çabaları içinde önemli bir yer tutar. SODEP ile HP’nin SHP çatısı altında birleşme önerileri, dergi tarafından önemli ölçüde ilgi görmüştür. Tüm

---

¹⁸⁹ Selçuk Oktay, “12 Eylül Sonrası Solun Teorik Kurgusu İçinde Yeni Gündem Dergisinin Yeri”, s.70

¹⁹⁰ A.g.t., s.77-80

¹⁹¹Yeni Gündem dergisi bu eklerden sekiz adet çıkarmıştır. Her biri alanında uzman akademisyen, politikacı ve düşünürlerce kaleme alınmış yazılardan oluşan ekler Türkiye’nin içinde bulunduğu siyasi ve toplumsal koşulların ayrı ayrı değerlendirmelerinden oluşur. Bu eklerin konuları çıkış sırasıyla şunlardır: Parlamento, hükümet ve bürokrasi; siyasal, özgürlükler ve yargı; özgürlükler ve yasalar; siyasal partiler; dernekler, sendikalar, meslek kuruluşları; yerel yönetimler; basın yayın iletişim ve anayasaların yapılması, değiştirilmesi ve 1982 Anayasası.

¹⁹² Bu yazılar için bkn. İdris Küçükömer, **Sivil Toplum Yazıları**, İstanbul, Profil Yayıncılık, 2009,

bunlardan sonra özetle ifade etmek gerekirse; Yeni Gündem Dergisi'nin demokrasi söyleminde iki unsurun etkisi güçlü biçimde hissedilmektedir. Bunlardan ilki, devletin herhangi bir toplumsal alana müdahalesinin mutlak suretle özgürlükler alanına saldırı anlamına geleceği varsayımından hareketle, devletten bağımsız ve özerk bir varoluş alanı yaratma çabasıdır. Bu alandaki varsayımlardan bir diğeri ise, devletin el çekmesi gerektiğine inanılan söz konusu varoluş alanının, sivil toplum unsurları tarafından işgal edilmesi gerekliliğine ilişkin temel önermedir.¹⁹³

2.2.4. 1980'li Yılların 1990'lı Yıllara Mirası

2.2.4.1. İç Siyasetin Gündemi ve Mirası

Türkiye, 1980'li yıllarda toplumsal ve siyasi konularda önemli değişim ve dönüşüm taleplerine muhatap olmuştur. Bu değişim ve dönüşüm taleplerinde en önemli etken ise hiç şüphesiz 1980'li yılların sosyo-ekonomik ve politik durumudur. Yukarıda daha ayrıntılı bir şekilde ele aldığımız neoliberalizm ve “Yeni Sağ” program ile sivil toplumcu siyasetin 1980'lerde ortaya çıkması ve bunların geliştirilerek siyasette uygulanma çabaları, bu değişim ve dönüşümün en önemli iki genel tetikleyicisi olmuştur. 1980'li yıllardan itibaren gündeme gelen neoliberal politikaların sonucunda, Türkiye’de kapitalizm dünya ekonomisiyle giderek daha derinden eklemlenmiştir.

Neoliberal politikalar, özellikle devletin iktisadi anlamda kendisini tekrar konumlandırmasına yol açmış; iktisadi anlamda yaşanan bu değişim ve dönüşümler ise, ister istemez, diğer alanlara da etki etmiştir. Neoliberal ve sivil toplumcu siyasetin büyük bir etken olarak rol oynadığı bu dönemler, 1990'lı yıllara farklı alanlarda zorlu bir birikim miras bırakmıştır. Bu mirasın ilki, özellikle neoliberal politikalar çerçevesinde iktisadi anlamda yaşanan değişimler ve gelişmeler, bunun da uzantısı olarak 1990'lı yıllarda ekonominin düştüğü sıkıntılı durum olmuştur. İkincisi ise, özellikle 1980'lerle beraber gerek iç gerek dış konjonktürün bir sonucu

---

¹⁹³ Selçuk Oktay, “12 Eylül Sonrası Solun Teorik Kurgusu İçinde Yeni Gündem Dergisinin Yeri”, s.84

olarak ortaya çıkan kimlik ve kültür siyasetinin canlanmasıdır. Buna paralel olarak Kürtlerin, Alevilerin, kadınların ve İslamcılarının taleplerinden yola çıkan toplumsal hareketler, toplumda ve siyasette etkilerini iyice arttırmışlardır.¹⁹⁴ Üçüncü birikim alanı ise, özellikle sivil toplum tartışmalarından hareketle birey lehine değişen devlet-toplum ve birey ilişkileri ve bu bağlamda ortaya konan siyaset pratikleri olmuştur. Son olarak zikredeceğimiz husus ise Türkiye siyasetinin temel yapısında meydana gelen değişim ve dönüşümdür. Buna göre, Türkiye siyasetinde 1990'lı yıllarla beraber merkez-çevre ilişkilerinde önemli bir değişim ve dönüşüm yaşanmış, merkez partiler ciddi destek kaybına uğrarken daha radikal talepleri dillendiren siyasi oluşumlar da önemli bir ivme yakalamışlardır. Bu değişim ise paralelinde, siyasette parçalanmış bir yapıyı da beraberinde getirmiştir.

1980'lerde uygulanan neoliberal iktisadi politikalar, Türkiye ekonomisinde iyileştirmelere ve gelişmelere yol açacak beklentisiyle işlerliğe sokulmuştur. Ancak 1990'lı yıllara gelindiğinde, uygulanan bu neoliberal politikalarla beraber Türkiye ekonomisi çok daha kötü bir duruma düşmüş; enflasyon çok büyük oranda artmış, Türk lirasının değeri büyük oranda gerilemiş, gelir dağılımı ise ciddi oranda bozulmuştur.¹⁹⁵ Gelir dağılımında farkın iyice açılması ile beraber özellikle bölgesel dengesizlikler derinleşmiş, artan yoksulluk, beraberinde ciddi moral çöküntülerini ve toplumsal parçalanmaları da beraberinde getirmiştir. Bununla beraber neo-liberal politikalara da uygun olarak 1980'lerle beraber, ihracat burjuvazisi, yerini küresel iktisadi sistemle bütünleşmiş yeni bir burjuva sınıfına bırakmış ve toplumda bir kısım kişiler daha zengin olurken diğer bir kısım daha da fakirleşmiştir.¹⁹⁶ Ferooz Ahmad toplumda iktisadi anlamda yaşanan bu farkın açılmasını, John Rentol'un sözleriyle açıklayarak Türkiye toplumunun, bir "zenginler, yoksullar ve çok zenginler" toplumu haline geldiğini belirtmiştir.¹⁹⁷ Son olarak ise, uygulanan neoliberal politikalar sonucu, piyasa dengelerinde ve bunun toplumsal ilişkilerine bakan kısımlarında değişimler yaşanmıştır. Piyasa dinamiklerinde 1980'lerle beraber

---

¹⁹⁴ Bu konuyla ilgili bkn. Sefa Şimşek, "New Social Movements in Turkey Since 1980's", **Turkish Studies**, C:5, No:2, Yaz 2004, s.111-139

¹⁹⁵ Cemal Fedayi, "Liberalizm ve Türkiye'de Liberalizm", s.458

¹⁹⁶ Ümit Cizre-Sakallıoğlu ve Erinç Yeldan, "Politics, Society and Financial Liberalization: Turkey in 1990's", **Development and Change**, C: 31, No:2, Mart 2000, s.493

¹⁹⁷ Ferooz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s.244,

tam bir kuralsızlık hâkim olmuş; bu durum da bir süre sonra yolsuzluk ve mafya ekonomisine doğru gidişi hızlandırmıştır. Bu durum ise beraberinde piyasada daha fazla baskıcı ve yasadışı ilişkilerin fazlalaşmasına yol açmıştır. Böylece de devlet bir yağma aracı, kamusal servet de bir yağma nesnesi haline dönüştürülmüştür.¹⁹⁸

Türkiye’de, 1980 sonrası siyasetin şekillenmesinde en önemli etkenlerden bir tanesi de hiç şüphesiz 12 Eylül Darbesi olmuştur. Darbeyle beraber Türkiye’de siyaseti ve toplumsal gelişmeleri kendi güdüleriyle şekillendirmek isteyen cunta yönetimi, paralelinde hazırlanan 1982 Anayasası ile beraber; devlet toplumun tüm katmanlarında en belirgin kurum haline gelmiştir. Türkiye’de bu şekilde devletçi zihniyetin iyice hâkim olması ve paralelinde politik alanla sivil alanın yok sayılması, yukarıdaki satırlarda da gördüğümüz gibi sivil toplum tartışmalarını gündeme taşımış ve yeni arayışları da beraberinde getirmiştir. Ama yine de buna rağmen 1980’lerin etkisiyle beraber 1990’lara kalan miras, Türkiye toplumunda devlet ve toplum arasındaki ilişkinin zayıflamasına ve kopmasına yol açmıştır.¹⁹⁹ Bu sonuçtaki en büyük etkenlerden biri ise, sivil toplum projelerinin devlet ve toplum arasında ayrı bir alan olarak üretilmemiş olması; bilakis o dönemlerde uygulanan mevcut politikaları meşrulaştıran bir amaç içinde yürütülmüş olması gelmektedir. Devletin toplumda kendini daha güçlü bir şekilde konumlandırması ve topluma tahakkümü, sivil toplum taleplerinin ise farklı şekillerde dillendirilmesi, 1990’lı yıllarda devletin çok daha belirgin ve hâkim bir unsur olarak ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Böylece 1990’lı yıllarda, halk iradesi her zaman olduğundan daha açık bir şekilde yok sayılmıştır.²⁰⁰

1990’lı yıllar, 1980’lerin etkisiyle, Türkiye’de siyasal yapının da çok büyük değişimlere uğramaya başladığı bir dönem olmuştur.²⁰¹ Turgut Özal, ANAP üzerinden farklı siyasi eğilimleri merkezde toparlamak istemiş, ancak bu çabası

---

¹⁹⁸ Alev Özkazanç, “Türkiye’nin Neo-Liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce; Liberalizm**, s.642

¹⁹⁹ Ümit Cizre-Sakallıoğlu ve Erinç Yeldan, “Politics, Society and Financial Liberalization: Turkey in 1990’s”, s.494

²⁰⁰ Âdem Çaylak, “1980 Sonrası Türkiye’inde Neo-Liberal Canlanma”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 25, s.489

²⁰¹ Ersin Kalaycıoğlu, “Türkiyede Siyasal Değişim”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı:9, 1996, s.57

sonuçsuz kalmıştır. Siyasi yelpazede 1980’lerde başlayan merkez-çevre arasındaki dönüşüm, 1990’larda da varlığını sürdürmüş hatta yeni boyutlar kazanmıştır. Böylece “merkez” giderek daha fazla oranda radikal sağa kaymaya başlamıştır. Artık klasik manada, merkez-çevre ikilemi son bulmuş veya muhtevası değişmiştir. 1980’lerle beraber artan kültürel ve kimlik temelli talepler, siyasetin çevre güçler arasında çeşitlenmesine yol açmış; böylece yeni oluşumlar çevreyi kendi içinde parçalamış, her parçayı da ayrı bir siyaset üretmeye zorlamıştır. Doğal olarak her siyaset, kendi örgütlenmesini ve partisini beraberinde getirmiştir.²⁰² Bu bağlamda da İslamcılık sorunu, “Kürt Sorunu”, Alevi sorunu gibi kültürel ve kimlik temelli sorunlar siyasetin gündemini daha fazla bir şekilde meşgul etmeye başlamıştır.

2.2.4.2. Dış Siyasetin Gündemi ve Mirası

Türkiye’nin siyasal hayatında ilk etapta dikkatimizi çeken önemli kırılmalar ve dönüşümler, dünya konjonktüründen bağımsız düşünüldüğünde pek bir şey ifade etmeyecektir. Diğer bir deyişle, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması ile beraber, Türkiye siyasetinde etkili olan söylemler ve politikalar, dış konjonktürün etkileri ve tesirleri bağlamında çok daha iyi anlaşılabilir. İkinci Dünya Savaşı’ndan hemen sonra, 1946 yılında, Batı tarzı demokrasilerin önemli bir unsuru olan çok partili sisteme geçilmesine, 1960’lı yıllarda Türkiye’de artan sol akımlar ve öğrenci hareketlerine veya 1970’li yılların sonlarıyla beraber uygulanmaya başlayan neo-liberal politikalara baktığımızda hep bu bağımlı ve mecburi ilişki biçimini görürüz. Bu açıdan Türk siyasal hayatının yapısını anlamak için “karşılaştırmalı siyaset” bilgisi ve altyapısı önemli bir anahtar işlevi görmektedir.²⁰³

Bu gerçekten hareketle, 1990’lı yıllarda Türkiye’de siyasetin gündeminde o dönem için yaşanan değişim ve dönüşümlerde, iç konjonktür kadar dış konjonktürün hâkim unsurlarının da büyük bir etkisi olmuştur. Bu etkilerden en büyüğü, şüphesiz, Sovyetler Birliği’nin çökmesidir. Sovyetler Birliği’nin çökmesiyle beraber özellikle

---

²⁰² Hasan Bülent Kahraman, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-1- Kavramlar, Kuramlar, Kurumlar**, s.226

²⁰³ Ali Çarkoğlu, The Turkish Party System in Transition: Party Performance and Agenda Change, **Political Studies**, No:46, 1998, s.545

liberal söylem ve paralelinde gelişen “liberal demokrasi” vurgusu dünyada hâkim bir söylem olarak dillendirilmeye başlanmıştır. Bir manada Sovyetler Birliği’nin çöküşü, paralelinde ortaya çıkan “liberal demokrasi” söylemini, “medeniyetin evrensel değeri” haline getirmiştir. Liberal demokrasiye bu anlamı yükleyen ve onu yücelten birçok çalışmaya da o dönemde rastlamak mümkündür. O yıllarda Francis Fukuyama ilk etapta makale²⁰⁴ olarak yazdığı ve daha sonra içeriğini genişleterek kitaplaştırdığı ve büyük ses getiren “The End of History and The Last Man” (Tarihin Sonu ve Son İnsan) başlıklı çalışmasında “liberal demokrasilerin” dünyada ulaşılacak son aşama olduğunu ve bütün devletlerin buna ulaşmasının kaçınılmaz olduğunu haber vermiştir.²⁰⁵ Diğer taraftan Samuel Huntington 1991’de kaleme aldığı makalesinde²⁰⁶ 1980’lerle beraber dünyada üçüncü bir demokrasi dalgalanmasından bahsetmiş ve 1990’lı yılların başıyla beraber zirveye ulaşan bu dalgalanmanın sürekliliğini tartışmıştır. Bunlarla beraber ayrıca, o dönemlerde iyice etkin olan Avusturya Ekolü, Chicago Ekolü ve Kamu Tercihi Ekolü gibi topluluklar da liberalizmin canlanışının Dünya’daki tezahürleri olarak değerlendirilmiştir.²⁰⁷ Dünyadaki “demokrasi” ve “liberalizm” lehindeki bu dalgalanma ve canlılık, Türkiye’de de yansımaları bulmuş ve o dönemlerde Türkiye’de liberalizmi savunanlar, yukarıdaki gelişmelere ve söylemlere sık sık vurgular yaparak liberalizmin Türkiye’de de o dönem itibarıyla hâkim bir ideoloji olacağını ve 1990’lı yılların Türkiye’de hâkim ideolojisinin “liberalizm” olacağını savunmuşlardır.

---

²⁰⁴ Francis Fukuyama, “The End of History?”, **The National Interest**, No:16, Yaz 1989

²⁰⁵ Francis Fukuyama, **The End of History and the Last Man**, London: Macmillan, 1992. Fukuyama bu çalışmasında özetle, Marxizmin de içinde yer aldığı teleolojik ve determinist tarih felsefelerinin sona erdiğini, bu tarihi sürecin olgun bir aşaması olarak öngörülen sosyalist projenin de iflas ettiğini beyan ediyordu. Bunun yerine ise tarihin global biçimde yayılmakta olan kapitalizmin ve bu ekonomik sistemin ürünü olan siyasal değerlerin, liberal demokrasi gibi, zaferiyle noktalandığını ileri sürmektedir.

²⁰⁶ Samuel Huntington, “Democracy’s Third Wave”, **Journal of Democracy**, C:2, No:2, Bahar 1991, s.12-34. Bu makalesinde Huntington Dünya’daki son on yıldaki gelişimleri demokratizasyonun üçüncü dalgası olarak adlandırmaktadır. Ona göre, ilk “uzun süreli” demokratizasyon dalgası 1820’lerde Amerika Birleşik Devletlerinde erkek nüfusun büyük bir oranına oy hakkı verilmesiyle başlamış ve hemen bir yüzyıl boyunca, 1926’ya kadar, 29 demokrasi ortaya çıkararak devam etmiştir. Bununla beraber 1922’de Mussoli’nin İtalya’da iktidara gelmesi, dünyadaki demokratik devletlerin sayısının 1942 yılına kadar 12’ye indiren bir “ters yönde dalga”nın başlangıcı olmuştur.2. Dünya Savaşında Müttefiklerin elde ettiği zafer, 1962 yılında 36 ülkenin demokratik olarak yönetilmesiyle doruğa ulaşan, ikinci bir demokrasi dalgasını başlatmıştır. Fakat bunu, demokrasilerin sayısını tekrar 30’a indiren, ikinci bir ters yönde dalga (1960-1975) takip etmiştir.

²⁰⁷ Nuri Yurdusev, “Liberalizmin Türkiye Atağı”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı:22, Bahar 1993, s.105

Diğer önemli mesele ise, Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan gelişmelerdir. 1980'li yıllarla beraber, Türkiye-AB ilişkilerinde önemli aşamalar katedilmiştir. 1987'de Turgut Özal AB'ye tam üyelik için başvuruda bulunmuş, bu da AB ile olan ilişkilere önemli bir ivme kazandırmıştır. Bu noktada Türkiye-AB ilişkileri bağlamında bu dönemlerde ve özellikle 1990'lı yılların hemen başında Türkiye'de bir takım liberal reform çabaları görülmeye başlanmıştır. Kürtçe konuşma yasağının kaldırılması, özel televizyonların kurulmasına müsaade eden yasal düzenlemeler, akademisyenlerin ve öğrencilerin siyasi dernek ve partilere üye olabilmelerinin sağlanması ve ayrıca İnsan Hakları Bakanlığı'nın kurulması bunlara örnek olarak verilebilir.²⁰⁸ Tüm bunlar bize, 1990'lı yıllara miras kalan dış konjonktür birikiminin, Türkiye'de liberalizmin ve demokrasinin gelişmesi için iyi bir imkan sunduğunu göstermektedir. Lakin, hem 1980'lerin getirdiği, yukarıda bahsettiğimiz, iç birikim hem de ileride ayrıntılı olarak ele alacağımız 1990'lı yılların kendi dış konjonktürü, bu liberal dalgaya ters yönde etki yapmış, liberalizmin gelişiminin önünde büyük engel teşkil etmiştir.

2.3. Çeşitlenen ve Canlanan Bir Politika Olarak Türkiye'de Liberalizm: (1991-1999)

Yukarıda gerek Türkiye'de gerekse de dış dünyada yaşanan gelişmeler bağlamında ele aldığımız bu hususlar normal şartlar altında Türkiye'ye 1990'lı yıllarda liberal anlamda iyi bir canlılık kazandırması gerekirken, bu beklenti tam olarak gerçekleşmemiştir. Bu durumun en büyük sebebi ise, 1990'lı yıllarda Türkiye'nin içinde bulunduğu toplumsal ve siyasi gelişmelerdir. 1980'lerin getirdiği bu birikimin 1990'larda nasıl bir atmosferle karşılaştığını anlamak için ise yüzeysel de olsa 1990'ların Türk siyasal hayatına ve bu siyasal hayat içinde ön plana çıkan ana gündem maddelerine bakmak konunun daha iyi anlaşılması için faydalı olacaktır.

2.3.1. 1990'lı Yıllarda Türkiye'de Siyasetin Gündemi

---

²⁰⁸ H. Ayla Kılıç, "Democratization, Human Rights and Ethnic Policies in Turkey," *Journal of Muslim Minority Affairs*, C:18, No:1, Nisan 1998, s.91-110

2.3.1.1. Parçalanmış Siyaset

Türkiye’de 1990’lı yıllarda siyaset, bir önceki döneme nazaran çok farklı bir süreç içine girmiştir. Bu dönemde, özellikle merkez sağ partiler olmak üzere, merkez partilerde ciddi bir zayıflama söz konusu olmuştur. 1991, 1995 ve 1999 parlamento seçimlerinde, merkez partiler ciddi oy kaybına uğramışlardır.²⁰⁹ Bununla beraber Cumhuriyet tarihinde ilk defa İslamcı bir parti (RP) seçimlerin galip partisi olmuş, böylece RP, 1996-1997 yıllarında kurulan koalisyonun büyük ortağı olmuştur. Yine 1990’lı yıllarda gerçekleştirilen genel seçimler İslamcı ve milliyetçi taleplerin siyasette yükseldiğini ortaya koymuştur.²¹⁰ Diğer taraftan %10’luk seçim barajı birçok parti tarafından aşılmış, bu da seçimlerden sonra birçok partiye parlamentoda temsil hakkı kazandırmıştır. Tüm bu sonuçlar bize, 1990’lı yıllarda Türkiye’de siyasetin parçalanmışlığını ve 1980’li yılların tek parti iktidarlarından sonra tekrar koalisyon hükümetleri döneminin başladığını göstermektedir. Seçim barajı olmasına rağmen, her üç seçimde de beş parti %10’luk seçim barajını aşmış; işin daha da ilginç, 1995 yılında kimileri çok az sandalyeye olmakla beraber 11 tane parti parlamentoda kendine yer bulmuştur. Bu dönemde seçmenlerin ağırlıklı bir tercihlerinin oluşmaması ve parlamentodaki dağınıklık ve parçalanmışlık, 1990’lı yıllar boyunca etkili, istikrarlı ve uzun süreli yönetimlerin oluşmasını engellemiştir.

1990’lı yıllarda siyasetteki bu parçalanmışlığın en büyük sebeplerinden birisi, 1980’lerle beraber uygulamaya konulan neoliberal politikalar ve siyasal geleneklerdeki radikal değişimlerdir. Diğer bir faktör ise, ANAP gibi merkez partilerin hükümet etmedeki başarısızlıkları ve bu başarısızlıkların seçmen üzerinde

---

²⁰⁹ Merkez sağ partilerden ANAP+DYP’nin oyları 1987 seçimlerinde % 55.4 oranında iken bu oran 1991 seçimlerinde % 51’e, 1995 seçimlerinde %32.8’e 1999 seçimlerinde ise %25.2’ye düşmüştür. Diğer taraftan merkez sol, merkez sağa göre biraz daha az değişkenlik arz etmiştir. Buna göre 1987 seçimlerinde merkez solun iki partisi SHP+DSP %33.2 oy alırken 1991 yılında aynı partiler %31.5 oranında oy almışlardır. SHP’nin CHP ile birleşmesinden sonra 1995 yılında CHP+DSP’nin temsil ettiği merkez solun oy oranı ise %25 düzeyinde kalmış, 1999 yılında ise %30.8 düzeyine çıkmıştır. 1999 seçimlerinde DSP’nin milliyetçi söylemi ve Abdullah Öcalan’ın yakalanması DSP’nin seçimlerde 1. parti olmasında önemli bir faktör oynadığı bu aşamada gözlerden kaçmamalıdır.

²¹⁰ RP+MHP’nin oyları 1987 seçimlerinde %10.1 oranında iken bu oran 1991 seçimlerinde %16.3’e, 1995 seçimlerinde %29.5, 1999 seçimlerinde ise %33.3’e çıkmıştır.

yarattığı hayal kırıklığıdır. Bu hayal kırıklığı ise seçmenin merkez partileri dışında diğer partilere yönelmesine yol açmıştır. Üçüncü bir faktör ise ilk iki faktörün bir uzantısı olarak ortaya çıkan, merkez sağ ve merkez solun, 1987 seçimlerinden itibaren ikişer “etkin parti” aracılığıyla temsil edilmeye başlanmış olmasıdır.²¹¹ Özellikle bu sonuncu faktör, partiler arasındaki trafiği kolaylaştırıp seçmen tercihlerinin anlamsızlaşmasına yol açarak, kısa bir süre içerisinde parlamenter hükümetin meşruluğu sorununu gündeme getirmiştir. Diğer taraftan bu durum, merkez sağdaki ve merkez soldaki liderlik mücadelesini kızıştırarak, siyasal rekabetin benzer programa sahip partiler arasında yoğunlaşmasına sebep olmuş ve çoğu zaman gereksiz parti liderleri çekişmelerine neden olmuştur.²¹²

Merkezdeki parçalanmışlığa daha ayrıntılı olarak baktığımızda, 1990’larda merkez sağın ve merkez solun parçalanmalarının kendi içlerinde de bir takım sebepleri mevcuttur. Özellikle merkez sağın o dönemdeki parçalanmışlığına dair birçok çalışma kaleme alınmıştır. Merkez sağın parçalanmışlığını ifade eden bu çalışmalara baktığımız zaman, merkez sağdaki çökmeyi açıklayan birkaç tane farklı gerekçelendirme ile karşılaşmaktayız. Bunlardan bir tanesi, o dönemde merkez sağın parçalanışını ve buna paralel olarak da siyasette daha radikal uçların ortaya çıkmasını demografik etmenlerle açıklayan söylemdir.²¹³ Bu söyleme göre 1960’lı yıllardan beri köyden kente göç olgusu, toplumsal yaşamı değiştirmiş ve toplumsal talepler buna göre farklılaşmış ve değişime uğramıştır. Böylece özellikle kentlerde yaşamaya başlayan bu toplumsal sınıf siyasette farklı taleplere temel teşkil etmiştir. 1990’larda merkez sağ siyasetin çöküşünü ele alan bir diğer açıklama şekli ise özellikle Ersin Kalaycıoğlu’nun çalışmalarında görülmektedir. Buna göre Soğuk Savaşın ortaya çıkardığı düzen ve bu düzenin yıkılması ile beraber kimliklerin daha fazla ön plana çıkması Türkiye’de de yansımaları bulmuş ve bu durum 1990’larda merkez siyasetin çökerek, dini ve kültürel kimlik taleplerini ön plana çıkaran siyasi

---

²¹¹ Tanju Tosun, **Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma**, İstanbul, Boyut Kitapları, 1999, s.333-348

²¹² Sabri Sayarı, “The Changing Party System”, **Politics, Parties and Elections in Turkey**, ed. Sabri Sayarı ve Yılmaz Esmer, Lynne Rienner Publishers, 2002, s.19

²¹³ Cengiz Çandar, “Redefining Turkey’s Political Center”, **Journal of Democracy**, C:10, No:4, Ekim 1999, s.129-141

oluşumların yükselişine yol açmıştır.²¹⁴ 1990'lı yıllarda merkez sağ siyasetin çöküşünü daha iç bir çerçevede ele alan yaklaşımlardan bir tanesi de, 1980'li yıllarla beraber özellikle 1990'lı yıllarda merkez sağ partilerin yönetimdeki başarısızlıklarının merkez sağda çökmeye yol açtığı şeklindedir.²¹⁵ Yani bu söyleme göre merkez sağ partilerin özellikle 1990'larda adlarının birçok yolsuzluk, ihale, rüşvet gibi siyasi yozlaşmalara karışmış olması, merkez sağın çöküşündeki en büyük etkidir. Buna yakın başka bir açıklama biçiminde ise merkez sağın çöküşünün sebebi, 1980'lerde uygulanmaya başlayan ve 1990'larda da devam eden neo-liberal iktisadi politikaların 1990'larda da merkez sağ partiler tarafından uygulanıyor oluşudur.²¹⁶ Buna göre, uygulanan neo-liberal iktisadi politikalar, toplumda ciddi bir rahatsızlığa yol açmış ve bu rahatsızlık da seçmenleri farklı arayışlara yönlendirmiştir.

1990'lı yıllarda, merkez solun çöküşüne baktığımız zaman ise, bunun açıklaması biraz daha kolay gibi görünmektedir. Öncelikli olarak merkez solun ve genel olarak da solun gerilemesinde en büyük etkenlerden biri, 1980'lerle beraber başlayan ve 1990'ların başında tamamen netleşen Sovyetler'in çöküşü sürecidir. Sovyetler Birliği'nin parçalanması ve sosyalizmin ideolojik olarak pratik bir buhrana düşmesi, bütün Dünya'da solu sıkıntıya soktuğu gibi Türkiye'de de bu sıkıntı belirgin bir şekilde yaşanmıştır. Türkiye'de merkez siyasetin 1990'larda içine düştüğü bu durum, en fazla İslamcı ve milliyetçi partilerin işine yaramıştır. Nitekim aşağıda daha ayrıntılı olarak da göreceğimiz gibi 1990'lı yıllarda bu durum RP'nin ve MHP'nin oylarında ciddi artışlara yol açmıştır.

2.3.1.2. Yükselen İslamcı Dalga

---

²¹⁴ Ersin Kalaycıoğlu, "Elections and Party Preferences in Turkey: Changes and Continuities in the 1990's", **Comparative Political Studies**, C:27, No:3, Ekim 1994, s.402-424; Ersin Kalaycıoğlu, "The Shaping of Party Preferences in Turkey: Coping with the Post-cold War Era" **New Perspectives on Turkey**, C:20, Bahar 1999, s.47-76

²¹⁵ Hakan Yavuz, "The Politics of Fear: The Rise of Nationalist Action Party", **The Middle East Journal**, C:56, No:2, Bahar 2002, s.200-221

²¹⁶ Ziya Öniş, "Neo-Liberal Globalization and the Democracy Paradox: the Turkish General Elections of 1999", **Journal of International Affairs**, C: 54, No: 1, Eylül 2000, s. 283-306

1990'lı yıllarda Türkiye'de siyasetin parçalanmışlığını yukarıda biraz da olsa göstermeye çalıştık. Siyasi yapıdaki bu parçalanmışlık sonrası, 1990'lı yıllarda, Türk ve Kürt milliyetçiliğinin artmış, buna ilaveten İslamcılık bağlamında sekülerlik ve dindarlık tartışmaları çoğalmış, ayrıca Alevilik tartışmaları da siyasetin temel gündemini teşkil etmiştir. Bu bağlamda, 1990'lı yıllarda İslamcılık tartışmalarının bir tarafı ve yürütücüsü olan RP, siyasetin temel aktörlerinden birisini oluşturmuştur.

“Siyasal İslam”ın ve paralelinde RP'nin bu dönemde ciddi bir yükseliş yakalamasının birçok farklı sebebi mevcuttur. Bunlara kısaca bakmak gerekirse, öncelikli olarak siyasetin parçalanmışlığının ve merkez sağ partilerin çözülmesinin, etnik ve dini temelli siyasetin yükselişine yol açtığını söylemek mümkündür. Bununla beraber siyasetteki yozlaşma ve seçmenlerin siyasi partilere ve siyasete olan güvensizliği de seçmenlerin farklı arayışlarını beraberinde getirmiş, bu bağlamda seçmenler RP'ye yönelmişlerdir.²¹⁷ Diğer taraftan 1990'lı yıllarda, bölgesel talepler daha fazla oranda siyasetin gündemine taşınmaya başlamıştır. Bu aşamada bölgesel talepleri gündeme getiren siyasi taleplerin artması, etnik ve dini temelli argümanlarla siyaset yapan partilerin yükselişinde büyük bir rol oynamıştır.²¹⁸ Dönemin “Siyasal İslam”ının en büyük yürütücüsü olan RP'nin yükselişe geçmesinde, 1990'lı yılların iktisadi ortamının yol açtığı sıkıntılar ve buna karşılık RP'nin iktisadi alanda dillendirdiği alternatif söylem de etkili bir unsur olmuştur. RP, o dönemde ekonomideki batı kaynaklı yöntemleri ve çözümleri eleştirmiş, IMF ve Dünya

---

²¹⁷ Bu anlamda RP'nin hızlı yükselişi, küreselleşmenin kültürel etkileriyle de ilişkili görünmektedir. Bu etkiler arasında aşırı milliyetçi ve köktenci partilerin güçlenmesi, kültürel farklılıklarının tanınması yönünde artan talepler, küreselleşmenin kültürel bakımdan türdeşleştirici etkilerine tepki olarak kimlik politikalarının yükselişi sayılabilir. Bütün bu eğilimler, küreselleşmenin evrenselleştirici ve yöreselleştirici etkilerinden kaynaklanan iki cepheli saldırısı sonucunda, milli devletin ve özellikle refah devletinin zayıflamasıyla ilişkilidir. Başka ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de küreselleşmeyle ilişkili ekonomik süreçler, kazananlar ve kaybedenler yaratmıştır. RP, her ikisinin bazı unsurlarını, yani kazananlar olarak İslami burjuvaziyi, kaybedenler olarak da beden işçilerini, esnaf ve zanaatkarları ve kırsal nüfusun önemli bir kesimini bir araya getirmiş görünmektedir. Refah devletinin gerilemesi ve sosyal hakların aşınmasıyla birlikte Türk sol partileri bu grupları korumayı başaramamışlardır; RP, onların bıraktığı bu boşluğu başarıyla doldurmuş görünmektedir. Gerçekten 1970'lerde büyük çoğunlukla sosyal demokrat CHP'ye oy veren düşük gelirli kentsel mahalleler, 1990'ların ortasında RP'nin kaleleri haline gelmiştir. (Ergun Özbudun, William Hale, **Türkiye'de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm AKP Olayı**, İstanbul, Doğan Kitap, s.46; Sabri Sayarı, “Political Parties, Party Systems, and Economic Reforms: The Turkish Case”, **Studies in Comparative International Development**, C:31 No: 4, Kış, 1996/97, s.41)

²¹⁸ Ayşe Güneş Ayata ve Sencer Ayata, “Ethnic and Religious Bases of Voting”, **Politics, Parties and Elections in Turkey**, ed. Sabri Sayarı, Yılmaz Esmer, Lynne Rienner Publishers, 2002, s.152

Bankası özelinde yürütülen iktisadi politikalara da tepki göstermiştir.²¹⁹ Son olarak o dönemde dış dünyada yaşanan gelişmeler Türkiye’de özellikle İslami ve milliyetçi duyguları kabartmış, bu da zorunlu olarak seçmenlerin tercihlerini etkilemiştir.

RP, 1995 seçimlerinde ulaşabildiği en yüksek oy oranına ulaşmıştır. Seçimlerde aldığı %21.4’lük oy oranı ile hem 1991’de aldığı oy oranını arttırmış hem de söyleminin toplumda daha fazla insanda karşılık bulduğunu tecrübe etmek imkanına sahip olmuştur. Daha geriden alıp baktığımızda RP’nin öncüleri olan Milli Nizam Partisi (MNP) ve Milli Selamet Partisi (MSP) gibi İslamcı partiler, Türkiye siyasetinde 1970’li yıllardan beri etkin olmaya başlamışlardır. Özellikle bu partiler 1970’li yıllarda, birkaç kere koalisyon hükümetleri içinde de bulunmuşlardır. RP’nin 1990’lardaki yükselişin ilk işaretleri ise 1994 yerel seçimleri ile beraber ortaya çıkmıştır. Bu seçimlerde RP %19 oranında bir oya ulaşmış, bununla beraber metropol şehirler de dahil olmak üzere, RP, Türkiye genelinde dört yüze yakın başkanlık kazanmıştır. Bunun yanında, 1994 seçimlerine baktığımızda RP’nin İç, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki kuvvetli desteğiyle beraber sanayileşmiş şehirlerde de ciddi bir oy potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. Nitekim 1995 seçimlerinde RP İstanbul’da oyların 1/4’ ünü alırken Sakarya, Kocaeli gibi şehirlerde bu oran 1/3’e kadar çıkmıştır. Aslında tüm bu veriler bize RP’nin farklı toplumsal kesimlerden oy aldığını göstermektedir.²²⁰ 1995 seçimlerinden sonra RP’nin kurduğu koalisyon hükümeti “28 Şubat post-modern darbesi” ile istifaya zorlanmış, bir sene sonra da RP, anayasaya aykırı davranmak suçlamasıyla kapatılmıştır. Tüm bunların gölgesinde yapılan 1999 seçimlerinde ise RP’den sonra kurulan FP, oyların % 15.4’ünü alarak üçüncü parti olmuştur.

Türkiye’de “Siyasal İslam”ın bu kısa tarihçesinden sonra, özellikle RP’nin nasıl bir parti olduğundan ve onu diğer partilerden ayıran bazı hususlara dikkat çektikten sonra biraz da onun toplum tarafından nasıl algılandığına bakmak faydalı olacaktır. Öncelikli olarak Refah Partisi, Türkiye’de kitle partisi ya da sosyal bütünleşme

²¹⁹ Ziya Öniş, “The Political Economy Of Islamic Resurgence in Turkey: The Rise of Welfare Party in Perspective” **Third World Quarterly**, C:18, No: 4, 1997, s. 743-766

²²⁰ Ayşe Güneş Ayata ve Sencer Ayata, “Ethnic and Religious Bases of Voting”, **Politics, Parties and Elections in Turkey**, ed. Sabri Sayarı, Yılmaz Esmer, Lynne Rienner Publishers, 2002, s.148

partisi modeline yaklaşan tek Türk partisidir.²²¹ Bununla beraber Ziya Öniş, RP'nin diğer partilerden farklı kılan 5 tane temel özelliğe işaret etmektedir.²²² Bunlardan ilki, RP'nin gelenek ve modernliği birlikte temsil etmesidir. RP'nin ikinci özelliği, onun "Üçüncü Dünyacı" bir söyleme sahip olmasıdır. Üçüncü özelliği, ekonomik anlamda dillendirdiği anti-emperyalist ve alternatif söylemden kaynaklanmaktadır. RP'nin dördüncü özelliği, onun laikliğe ve sekülerliğe karşı cephe alışı ve bu manada Cumhuriyetin temel direklerini ciddi manada sorguluyor oluşudur. Son olarak ise RP'yi farklı kılan özellik, onun dış politikasından ileri gelmektedir. RP, dış politika konusunda diğer partilerden farklı bir şekilde, politikasını Batı karşıtlığı üzerine kurmuştur.

RP, 1990'lı yıllar boyunca Türk siyasetinde ve Türk toplumunda kimi kesimler için ciddi kaygılar doğurmuştur. Özellikle RP'nin İslamcı söylemi 1990'lı yıllarda farklı nedenlerle parçalanmış olan Türk siyasetinde farklı bir gerginlik alanı oluşturmuştur.²²³ Bu aşamada en önemli noktalardan birisi ise, bu çalışmanın da ana

---

²²¹ Ergun Özbudun, William Hale, **Türkiye'de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm AKP Olayı**, İstanbul, Doğan Kitap, s.51

²²² Ziya Öniş, "The Political Economy Of Islamic Resurgence in Turkey: The Rise of Welfare Party in Perspective" **Third World Quarterly**, s.753-754

²²³ O dönemlerde RP'nin seçmenleri üzerinde çok sayıda araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmaların temel amacı, bir taraftan RP'nin İslamcılığını ölçmek, diğer taraftan da bu bulgular ışığında "Siyasal İslam'ın" toplumdaki tabanını ve bu muhtemel durumun geleceğiyle ilgili öngörülerde bulunmaktır. Bu bağlamda 1995 tarihinde yapılan bir araştırmaya göre RP taraftarlarının % 61.3'ü şeriata dayanan bir düzene taraftardır. Öte yandan, RP taraftarlarının %23.7'si İslami bir siyasal düzenden yana olmadıklarını belirtmişlerdir. (Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, **Türkiye'de Siyasal Parti Seçmenlerinin Nitelikleri, Kimlikleri ve Eğilimleri**, İstanbul, TÜSES, 1996, s. 67-76, 118-119. Benzer şekilde 1996 tarihinde yapılan farklı bir araştırma, RP seçmenlerinin %60.6'sının, bazı İslami ilkelerin anayasaya konulmasına taraftar olduğunu göstermiştir. Bununla beraber, seçmenlere niçin RP'ye oy verdikleri sorulduğunda, %50'si RP'nin dini değerleri savunması gibi bir fikirden dolayı RP'ye oy verdiklerini belirtmiştir. Aynı soruya %29.6'lık bir kesim ise RP'nin dürüst ve güvenilir bir parti olduğuna inandıkları için oy verdiklerini belirtmişlerdir. Diğer taraftan RP seçmenin birçok konuda da taleplerinin dini temelli olarak şekillendiği görülmüştür. Mesela, RP'lilerin %56'sı kadınların başlarını örtmesinin zorunlu kılınması veya hükümetçe teşvik edilmesi gerektiğine; %49'u kadın ve erkeklerin ayrı okullarda eğitim görmelerine; %45'i kamu ulaşım araçlarında ayrı seyahat etmelerine taraftardır. Yine RP seçmenlerinin yarısından fazlası Türkiye'nin menfaatlerine en çok hizmet eden milletlerarası örgütün 'İslam Konferansı Örgütü' olduğunu düşünmektedirler. (Piyasa Araştırmaları Merkez, **Siyasal İslam'ın Ayak Sesleri**, PİAR, s.4, 14, 16, 19, 31) Son olarak ise görece daha geç ve siyasal İslam'ın düşüşte olduğu bir dönemde –bu husus kaygıların azalması açısından önemli- yapılan başka bir araştırmada bu sefer toplumun RP algısı ele alınmıştır. Buna göre yapılan araştırmada soru yöneltilen kişilerin % 49.8'i RP'nin imkan bulsaydı din devleti kuracaktı görüşünü belirtmiştir. Ayrıca % 40 gibi bir oran ise RP'nin Türkiye'yi İslam Dünyası'na yaklaştırmak gibi bir amacının olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber RP'nin demokrasiye inanıp inanmadığı konusunda ise sadece % 28.6 gibi bir oran, RP'nin demokrasiye

bağlamı olan, o dönem yükselen “Siyasal İslam”ın ve RP’nin liberal demokrat düzen açısından Türkiye’yi nasıl etkileyeceği veya bu etkinin ne yönde olacağı meselesidir. Bu açıdan RP bir yönüyle liberal demokrat sistemin bir parçası ve bu kümede hareket eden bir oluşum olarak görülmüş, aynı zamanda bu kümenin bazen dışına çıksa da içinde kaldığı zamanlarda da farklı bir elemanı olarak algılanmıştır.²²⁴ Bu aşamada “Siyasal İslam’ın” bu şekilde bir canlanma yaşaması, yukarıda da ele aldığımız gibi, 1990’lı yılların küreselleşme sürecinin getirdiği kültürel, etnik ve dini temelli taleplerinin de bir uzantısıdır.²²⁵

Türkiye’de de post-modern süreçte, “Siyasal İslam”, benzer argümanlarla siyasette etkin olmuş, ayrıca kendini demokrasi kümesi içinde konumlandırarak, çoğulcu toplumun önemine vurgu yapmış ve diğerleri ile ortak yaşama alanının gerekliliğine ve kültürel zenginlik ve görecelik gibi vurgularla İslamcılığa toplum içinde meşru bir zemin arayışı içinde olmuştur.²²⁶ İslamcılığın bu arayışı ise, paralelinde, post-modern sürecin de katkısıyla, “İslamcı Sivil Toplum” kuruluşlarının çoğalmasına ve etkinliklerinin artmasını beraberinde getirmiştir.²²⁷ Bundan dolayıdır ki Refah Partisi sadece bir parti olarak kalmamış toplumun hemen hemen bütün farklı katmanlarını ve unsurlarını içerecek şekilde farklı sivil toplum kuruluşları ile çok daha geniş kitlelere ulaşmıştır. Tüm bunlar hangi niyetlerle yapılıyor olursa olsun, 1990’lı yıllarda “Siyasal İslam”ın ve RP’nin yükselişi, o dönemin önemli bir olgusu olarak dikkat çekmektedir. Toplumsal ve siyasal anlamda yaşanan bu önemli süreç ise 1990’lı yıllarda yaşanan liberal hareketlilik ile elbette belli ilişki biçimleri kurmuş ve onun gidişatı ile ilgili belirleyici bir rol oynamıştır. Nitekim biz 1990’lı yıllarda İslamcılığın bu yükselişinin ve taleplerinin liberal oluşumlar tarafından nasıl

---

inandığı noktasında bir görüş belirtmiştir. (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı, **Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset**, İstanbul, TESEV, 2000, s.62-64)

²²⁴ Bu noktada bkn: Ruşen Çakır, **Ne Şeriat Ne Demokrasi**, İstanbul, Metis Yayınları, 1994; Ruşen Çakır, **Ayet ve Slogan**, İstanbul, Metis Yayınları, 1990)

²²⁵ Ziya Öniş, “The Political Economy Of Islamic Resurgence in Turkey: The Rise of Welfare Party in Perspective” **Third World Quarterly**, s.762

²²⁶ Bu konuda bkz. Yılmaz Çolak, “Ottomanism vs. Kemalism: Collective Memory and Cultural Pluralism in 1990’s Turkey”, **Middle Eastern Studies**, C: 42, No:4, 2006, s. 587-602

²²⁷ Bu konuyla ilgili bkz. “Ali Yaşar Sarıbay, **Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995

karşılandığını ve onlara ne tür etkiler yaptığını daha sonraki satırlarda ayrıntılı olarak ele alacağız.

2.3.1.3. Kürt Meselesi ve PKK Sorunu

1990'lı yıllarda Türkiye'de siyasetin ana gündem maddelerinden bir tanesi de, hiç şüphesiz ki, "Kürt Sorunu" ve o dönem için bu sorunun daha farklı bir boyutu olan PKK ile mücadele oluşturmaktaydı. Bu noktada öncelikli olarak belirtilmesi gereken husus, Türkiye'de "Kürt Sorunu"nun yakın bir dönemde ortaya çıkmadığı, aksine sorunun çok daha eski tarihlere kadar uzandığı gerçeğidir.²²⁸ Lakin 1980'lerle

---

²²⁸ "Kürt Sorunu" aslında 1800'li yıllardan itibaren Osmanlı ve Cumhuriyet yönetimlerinin gündeminde daima ve giderek ağırlığı artan bir sorun olarak var olagelmıştır. İlk olarak ayaklanmalarla kendisini duyuran bu sorunun ilk halkası 1806 yılındaki "Babanzade Abdurrahman Paşa İsyanı"dır". Daha sonra çeşitli ayaklanmalar 19. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. 1800'lü yıllar boyunca süregelen Kürt isyanlarında daha çok aşiret ilişkileri ön planda çıkarken 1900'lü yıllara doğru Kürt hareketlerin milliyetçi bir tonun ortaya çıktığı görülmüştür. Bu aşamada 1880'de ortaya çıkan Şeyh Ubeydullah İsyanı daha milli kimlikli bir isyan olması açısından önemlidir. 1900'lü yılların başından itibaren ise "Kürt Hareketleri" daha organize ve çeşitli gruplar örgütleyerek bir hareket planı geliştirmişlerdir. Farklı zamanlarda ve farklı noktalarda birçok Kürt cemiyeti bu dönemde teşekkül etmiştir. Milli Mücadele döneminde ortaya konan Kürtlerin ve Türklerin ortak hareket planları ise Cumhuriyet kurulduktan sonra büyük oranda rafa kaldırılmıştır. Diğer bir deyişle Cumhuriyetin kurucu kadrosunun güçlü bir ulus-devlet inşa etme konusunda gayet kararlı duruşu "Milli Mücadele" döneminde sağlanabilmiş mutabakatı sürdürmenin hiç de kolay olamayacağını göstermiştir. Nitekim pratikteki uygulamalar da bunu göstermiştir. "Tek ülke-tek ulus" anlayışı ile herkesin Türk sayıldığı bir resmi devlet ideolojisi, tek geçerli görüş sayılmış ve Kürtlerin varlığı inkâr edilmiştir. Buna paralel olarak Kürtler bu dönemlerde Türkiye Cumhuriyetine karşı büyük çapta ayaklanma girişimlerinde bulunmuşlardır. "Şeyh Sait İsyanı", "Dersim İsyanı" ve diğer birçok buna benzer olay Türkiye Cumhuriyeti tarafından sert yöntemlerle bastırılmıştır. Bu isyanların sert bir şekilde bastırılmasının yanında Cumhuriyetin bu ilk dönemlerinde "Kürt Halkı" Türkiye'nin çeşitli vilayetlerine zorunlu iskâna tâbi tutulmuşlardır. Bununla beraber diğer taraftan, Doğu ve Güneydoğu'da yerleşim yerlerinin, dağların, derelerin, ovaların isimleri değiştirilmiş, yine bu dönemlerde bir takım resmi ideologlar Kürtçe diye bir dil ve Kürt diye tanımlanabilecek bir etnik topluluk olmadığını, Kürtlerin dağlarda yaşayan Türk boyları olduğunu, Kürtçenin de sınır bölgelerde rastlanan uydurma bir dil olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çok partili sisteme geçildikten sonra bir taraftan Demokrat Parti birçok Kürt milletvekiline partisinde yer vererek Kürtlere karşı farklı bir politika içine girmişken diğer taraftan Kürtler 1950 yılından sonra, düzensiz kitle hareketleri kurmak yerine daha bilinçli hareketlere yönelmişlerdir. Bu bağlamda da Kürtçü kanat da ideolojik faaliyetler ön plana çıkarak örgütlenmeler hız kazanmıştır. Bu dönemlerde de ilk defa gizli de olsa Kürtlerin bazı siyasi oluşumlar kurma çabalarına şahit olunmuştur. Kürtler bir taraftan kendi örgütlerini kurarken diğer taraftan 1960 Anayasasının getirdiği özgürlükçü ortam içinde solda da kıpırdanmalar başlamış ve sol "Kürt Sorunu" konusunu ciddi bir şekilde gündemine almaya başlamıştır. Bu aşamada 1960'ların hemen başında kurulan Türkiye İşçi Partisi (TİP) "Kürt Sorunu" ile yakından ilgilenmiştir. 1970'lerle beraber ise "Kürt Hareketi" sol ile birlikte çok daha genişlemeye başlamıştır. Özellikle o dönemlerde Kürdistan İşçi Partisinin (PKK) ortaya çıkışı ve eylemleri paralelinde 1980 darbesi ve ortaya çıkarttığı siyasi ve toplumsal koşullar "Kürt Sorunu'nun" sonrası için özellikle önemli gelişmelerdir. Türkiye'de Türkiye'de "Kürt Sorunu'nun" tarihi için bkz. Koray Düzgören, **Kürt Çıkmazı**, Verso Yayınları, Ankara, 1994; Kemal Kirişçi and Gareth Winrow, **The Kurdish Question and Turkey: An Example of a Trans-State Ethnic Conflict**, London, Frank Cass, 1997; Altan Tan,

beraber Türkiye’de “Kürt Sorunu” PKK’nın ortaya çıkması ve bölgede gerçekleştirdiği silahlı eylemler yüzünden, Türkiye’de ciddi bir güvenlik sorunu haline getirilmiş ve bu durum da, özellikle 1990’lı yıllarda, Türkiye’de siyasetin ana gündemlerinden birini oluşturmuştur.²²⁹ 1990’lı yıllarda “Kürt Sorunu”nun daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmasının, Türkiye’nin siyasi tarihinden kaynaklanan uzun bir tarihsel sebep zinciri varken; diğer taraftan özellikle 1980’lerde ortaya çıkmaya başlayan etnik ve dini taleplerin de bundaki katkısını görmek gerekmektedir.

Tüm bunların yanında, 1980’lerin sonuyla beraber, Türkiye’de politikacılar ilk defa “Kürt Sorunu”nun önemini kavrar gibi olmuşlar ve siyasetlerinde buna dair söylemler geliştirmeye başlamışlardır. Örneğin, ANAP lideri Turgut Özal, kendisinin de aslında soy olarak bir Kürt olduğunu belirtmiş, ayrıca “Kürt Sorunu”na karşı barışçıl ve demokratik bir çözüm önerisi teklif etmiştir. Benzer şekilde dönemin SHP lideri Erdal İnönü de “Kürt Sorunu”na dikkat çekerek, Kürtlere kültürel haklarının verilmesini savunmuştur. Süleyman Demirel de, merkez sağ parti lideri olarak, “Kürt Sorunu”nu kabul ettiğine dair bazı açıklamalarda bulunmuştur.²³⁰ Özellikle 1990’lı yıllarda, Özal’ın cumhurbaşkanlığı döneminde, “Kürt Sorunu”na karşı çözüm arayışlarında bir hareketlilik gözlemlenmiştir. Bu dönemde Körfez Krizi’nin de ortaya çıkarttığı ortamdan Özal bir şekilde Kürtler lehine faydalanmak istemiş ve bu dönemde Kürtler ile bir takım görüşmeler gerçekleştirilmiştir.²³¹ Yine 1990’lı yılların başında, Kürtlerin bir takım kültürel haklarını iade edecek bazı politikalar da uygulanmaya konulmuştur. Bu bağlamda 1983 yılında konulan Kürtçe konuşma yasağı kaldırılmıştır. Bunun yanında, o dönemlerde eğitimde ve yayın hayatında Kürtçe dili serbestliği de tartışılan konular arasında yer almıştır. Tüm

---

Kürt Sorunu Ya Tam Kardeşlik Ya Hep Birlikte Kölelik, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009; Mesut Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011)

²²⁹ Bununla beraber, 1980 darbesinden sonra genel olarak tüm farklı düşüncelere karşı uygulanan baskılardan Kürtler de nasibini almıştır. O dönem Kürtçe konuşmasının yasaklanması ve Kürtlere karşı yapılan işkenceler bunlara örnek olarak gösterilebilir. Hatta Altan Tan kitabında, 1980’li yıllarda PKK’nın ortaya çıkmasını 12 Eylül Darbesinden sonra Kürtlere yapılan işkencelerin sonuçlarında aramaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkn. Altan Tan, **Kürt Sorunu Ya Tam Kardeşlik Ya Hep Birlikte Kölelik**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009

²³⁰ Kemal Kirişçi and Gareth Winrow, **The Kurdish Question and Turkey: An Example of a Trans-State Ethnic Conflict**, London Frank Cass, , 1997, s.111-113

²³¹ Henri J. Barkey, “Turkey’s Kurdish Dilemma” **Survival**, C:34 No:4, Kış 1993-1994, s.51-70

bunlarla beraber aynı yıllarda “Kürt Sorunu”nun çözümüne dair bu düşünceler dillendirilirken diğer taraftan “PKK Sorunu” da artan oranda devam etmiştir. Gerek Özal’ın ölümü gerekse de PKK’nın eylemleri, “Kürt Sorunu”nun çözümüne dair bu olumlu havanın yok olmasında büyük etkisi olan olaylardandır.²³² Bu olaylardan sonra ise, Türkiye Cumhuriyeti, Kürt politikasında daha sert önlemler alma yoluna gitmiş ve dönemin liberal söylemlerini dillendiren DYP ve SHP koalisyonu, “Kürt Sorunu”nda daha şahin politikalara gereksinim duymuştur. Nitekim o dönemlerde, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, ülkedeki demokratikleşme ve liberalleşme çabalarının önündeki en büyük engellerden biri de “Kürt Sorunu” ve PKK olmuştur.²³³

Kürtler’in tarafından olaya baktığımızda ise, 1990’larla beraber “Kürt Sorunu” bir taraftan PKK ile çok iç içe algılanarak farklı bir yöne evrilirken diğer taraftan Kürtler politik alanda haklarını savunma yoluna gitmişler ve politikada yer almaya başlamışlardır. Bu bağlamda bazı politik yapılanmalara gidilmiş; lakin bu yapılar çok sağlıklı siyaset yapma şansını yakalayamamışlardır. Bu açıdan, ilk olarak, 1989 yılında Halkın Emek Partisi (HEP) kurulmuş, kurulduktan kısa bir süre sonra ise HEP kapatılmış ve onun yerine devamı olarak kurulan Demokrasi Partisi (DEP) de, 1994 yılında bölücülük yaptığı gerekçesiyle kapatılmıştır.²³⁴ Kapatılan DEP’in yerine alternatif olarak kurulan HADEP ise 2003 yılında yine aynı gerekçelerle kapatılmıştır.²³⁵ Aynı yıllarda, PKK’nın özellikle Türkiye’nin güneydoğu ve doğu bölgesinde düzenlediği kanlı eylemler, toplumda büyük infiallere yol açmıştır. Her gün onlarca kişinin PKK tarafından öldürülmesi, toplumda Kürtlere karşı ciddi bir tepkiye yol açmış ve toplumda çoğu zaman “Kürt Toplumunu” ve PKK ayrımı yapılmadan tüm Kürtler tek bir kategoriye tâbi tutulmuşlardır. Tüm bu süreç, PKK lideri Abdullah Öcalan’ın 1999 yılında yakalanmasına kadar devam etmiştir.

---

²³² Gülistan Gürbey, “The Kurdish Nationalist Movement in Turkey Since the 1980’s”, **The Kurdish Nationalist Movement in 1990’s Its Impact on Turkey and The Middle East**, ed. Robert Olson, The University Press of Kentucky, 1996, s.14

²³³ Clement Dodd, “The Revival of Turkish Democracy”, s.312

²³⁴ “3 Aralık 1993 Hürriyet Gazetesi”

²³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkn. “Nicole F. Watts, “Allies and Enemies: Pro Kurdish Parties in Turkish Politics, 1990-94”, **International Journal of Middle East Studies**, C: 31, No:4, Kasım 1999, s. 631-656; Mark Muller, “Nationalism and The Rule of Law in Turkey: The Elimination of Kurdish Representation During the 1990’s”, **The Kurdish Nationalist Movement in 1990’s Its Impact on Turkey and The Middle East**, s.173-201

Nitekim bu süreçle beraber toplumda artan milliyetçi duygular 1999 yılında tavan yapmış ve dönemin milliyetçi partisi MHP, aynı tarihte yapılan seçimlerde tarihinin en yüksek oy oranına ulaşmış ve ikinci parti olmuştur.

Diğer taraftan, 1990'lı yıllarda merkez partiler genel olarak "Kürt Sorunu" ve "PKK Sorunu'na" karşı devletçi bir tutum içinde olmuşlardır. Her ne kadar olumlu bir gelişme olarak "Kürt Sorunu" bir realite olarak kabul edilse de, PKK'nın kanlı eylemlerinin de etkisiyle, "Kürt Sorunu" konusunda özgürlükler bağlamında geniş çaplı çözümler fazlaca da üretilememiştir. Bu dönemde Kürt söylemine karşı en liberal ve özgürlükçü söylem ve çözüm yolları ise 1994 yılında kurulan Yeni Demokrasi Hareketi (YDH) tarafından dillendirilmiştir. Tezimizin ileriki kısımlarında daha ayrıntılı ele alacağımız bu söylemlerle beraber, o dönemde ilk defa farklı kesimlerden olmakla beraber sivil toplumun çeşitli fraksiyonları ve farklı arka planlara sahip kişiler de "Kürt Sorunu"na alternatif bakışlar üretmişlerdir.²³⁶ Tüm bunlara paralel olarak o dönemlerde yine "Kürt Sorunu"ndaki tabular yavaş yavaş da olsa kırılmaya başlamıştır. Önceleri telaffuz dahi edilemeyen konular tartışılmaya başlanmış; "Kürt Sorunu"nun çözümü için araştırmalar yapılmaya başlanmış ve çeşitli raporlar hazırlanmıştır.²³⁷

2.3.1.4. İktisadi Alanda Kayıp Yıllar

1990'lı yıllar, iktisadi açıdan, Türkiye'nin kayıp yılları olarak nitelendirilebilir. Bu yıllarda Türkiye, 1980'lerde uygulanan neo-liberal iktisadi politikalardan ve bununla beraber hükümetlerin kötü yönetimlerinden dolayı ciddi iktisadi sıkıntılarla yüz yüze kalmıştır. Diğer bir deyişle 1980'li yıllardan itibaren varolagelen ekonomik sıkıntılar

---

²³⁶ Bu aşamada "Kürt Sorunu" tartışmalarına daha özgürlükçü açıdan yaklaşan farklı arka planlara sahip, gazeteciler, aydınlar, yazarlar, bilim adamları tarafından dillendirildiğini söylemek mümkündür. Bunlara örnek olarak Murat Belge, Ali Bulaç, Mehmet Altan, Etyen Mahçupyan, Atilla Yayla gibi isimleri vermek mümkündür.

²³⁷ Bunların arasında özellikle Odalar Birliği'nin Doğu Ergil'e hazırlattığı Doğu Raporu, çarpıcı bazı gerçekleri ilk defa bir araştırma bulgusu çerçevesinde de olsa kamuoyuna duyurduğu için yoğun tartışmalara neden olmuştur. Arkasından Türk-Metal Sendikasının yaptırdığı Güneydoğu Araştırması Odalar Birliği'nin raporunu doğrulamıştır. Yine o dönemde Sakıp Sabancı'nın dahi bir Doğu Raporu hazırlama ihtiyacı duyması, büyük sermayenin de artık bu sorunun çözüme kavuşturulması için devreye gireceğinin, ağırlığını koyacağını işaretleri olarak değerlendirilmiştir.(Koray Düzgören, "Türkiye'nin Kürt Sorunu", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, Cilt 13, s.856)

ve istikrarsızlık, 1990'lı yıllarla beraber daha da fazlalaşmış ve iktisadi büyüme yavaşlamıştır. Bununla beraber, 1990'lı yıllarda Türkiye'de birkaç tane iktisadi kriz yaşanmış ve tüm bu krizlerin sonucu olarak Türkiye ekonomisi daha da kötüye doğru gitmiştir. Ekonomide yaşanan bu krizlerin toplumsal yaşamda da ciddi yansımaları olmuştur. Birçok ufak çaplı iş yeri kapanmış, insanlar işlerini kaybetmiş belki de en önemlisi neo-liberal iktisadi politikaların da etkisiyle toplumda zenginler daha zenginleşip, fakirler daha da fakirleşerek toplumsal uçurum daha da derinleşmiştir.²³⁸ İktisadi anlamda yaşanan bu sıkıntılara genel olarak baktığımızda bunları birkaç başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan en önemlileri, o dönemde sürekli sıkıntı olan enflasyonun ciddi artışı, yine o dönemde ortaya çıkan krizler, istikrarsız ve sağlıksız büyüme ve bunun yol açtığı toplumsal eşitsizlikler ve problemlerdir.

Enflasyon sorunu, Türkiye'nin 1990'lı yıllarda üstesinden gelmesi gereken en büyük problemlerden birisi olmuştur. Aslında bu sorun, Türkiye'de sadece 1990'ların bir sorunu değil; daha uzun yılların bir sorunu olarak varlığını korumuştur. Türkiye'de enflasyonunun seyrine baktığımızda ise, 1990'lı yıllara kadar ortalama %40'larda seyreden enflasyon 1990'lı yıllarda tavan yapmış ve 1994 krizi dönemi %120 seviyelerine ulaşarak o dönem için rekor bir seviyeye ulaşmış olduğunu görürüz.²³⁹ İktisadi alanda enflasyonun bu kadar yüksek oranlarda seyretmesinin toplumsal karşılığı ise hayat pahalılığından meydana gelen şikâyetlerdir. Nitekim 1990'lı

---

²³⁸ Türkiye'de, şu ana kadar, ülke çapında bazı gelir dağılımı anketleri düzenlenmiştir. Bu anket çalışmalarının ortak sonucu ise, Türkiye'de gelir dağılımının adil olmadığıdır. Örneğin 1963 yılında bu anlamda yapılan bir araştırmaya göre, nüfusun en düşük gelirli %20'lik kesimi, gelirin %4.5'ini, nüfusun en yüksek gelirli %20'lik kesimi ise gelirin %57'sini almaktadır. (Rıdvan Karluk, **Türkiye Ekonomisi**, Beta Basım Yayınları, İstanbul, 1999, s. 79) Özellikle 24 Ocak 1980 kararları ile birlikte de Türkiye'de bu gelir dağılımı dengesi iyice bozulmuştur ve bu ilişki ücret-maaş ve tarım geliri elde edenler aleyhine; kar, faiz ve rant geliri elde edenlerin ise lehine değişmiştir. Örneğin, 1977 yılında, ekonomik bunalımın henüz çok ağırlaşmadığı bir dönemde, ücret ve maaş geliri elde edenlerin milli gelirden aldıkları pay %31.9; kar, faiz ve rant geliri elde edenlerin payı %36.4 iken, 1994 yılında ücret ve maaş geliri elde edenlerin milli gelirdeki payı % 26.5'ya gerilerken, kar, faiz ve rant geliri elde edenlerin payı ise %57.6'ya ulaşmıştır. (Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, Bursa, Ezgi Kitabevi, 2000, s. 456)

²³⁹ Burada DİE verilerinden faydalanarak 1990 ile 2000 yılları arasında enflasyon oranlarını vermek gerekirse; 1990 ve 1991 yıllarında %45 dolaylarında olan enflasyon 1993 yılında %65 dolaylarına yükselmiştir. 1994 yılında ise krizin de etkisiyle % 120 dolaylarında seyreden enflasyon 1997 yılında %80 dolaylarına kadar gerilemiştir. 2000'li yıllara doğru ise enflasyon görece olarak düşmüş ve %50 dolaylarında seyretmiştir.

yıllarda hayat pahalılığı toplumun ciddi sorunlarından birisi olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca enflasyonun bu kadar yüksek oranlarda seyretmesi ve iş dünyasında ortaya çıkardığı sorunlar, sadece iktisadi anlamda sıkıntılar doğurmamıştır. Bilakis bu enflasyon sorunu siyasi sahada da sıkıntılara yol açarken, demokratik kurumların meşruiyeti sorununu da ortaya çıkarmıştır.²⁴⁰

Diğer taraftan, özellikle mali alanda yaşanan krizler de, 1990'lı yılların ön plana çıkan iktisadi sorunlarından. Türkiye, 1994 ve 2001'de çok ağır, 1998-99'da ise daha sınırlı olmak üzere üç tane kriz yaşamıştır.²⁴¹ Bu krizlerin etkisiyle ekonomideki tüm dengeler daha fazla alt-üst olmuş ve yeni sorunlar da ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan bu yıllarda, krizlerle baş edebilmek için IMF gibi bir takım uluslararası kuruluşların programları reçete olarak uygulanmaya başlanmıştır. Mali durumun bozulmasıyla devletin, harcamaları karşılamak için yüksek faizli borçlanması da, bir süre sonra baş edilemez bir durum olmaya başlamıştır. Yüksek faizli bu iç borçlanma, kısa bir süre sonra sadece anaparanın ödenmesinin değil, faiz yükümlülüklerinin de ek borçlanma ile karşılanmasına ve iktisat literatüründe "Ponzi Finansmanı" diye anılan borç tuzağının ağırlaşmasına yol açmıştır.²⁴² 1990'lı yıllarda mali krizlerin de tetiklediği ve derinleştirdiği bu borçlanmaları karşılamak için başvurulan yöntem ise, özellikle dönemin liberal siyasetinin de çok yoğun bir şekilde eleştirdiği, vergilendirmelerin artması şeklinde olmuştur. Bu bağlamda, 1990'lı yıllarda devlet, KDV ve özel tüketim vergisi gibi dolaylı vergileri ölçsüz derecelerde yükseltmiş ve borçlanmanın faturalarının bu şekilde karşılanması yoluna gidilmiştir.

1990'lı yıllara baktığımızda karşımıza çıkan diğer bir sorun ise, iktisadi anlamda büyümenin önceki dönemlere nazaran daha düşük ve düzensiz bir gelişme içinde seyretmesidir. Buna göre 1980'li yıllarda büyüme hızı ortalama %4.8 dolaylarında iken 1990'lı yıllarda bu oran %3.5 dolaylarına düşmüştür. Bununla beraber

---

²⁴⁰ Ümit Cizre Sakallıoğlu ve Erinç Yeldan, "Politics, Society and Financial Liberalization: Turkey in the 1990's", s.486

²⁴¹ Bu konuda bkn. Ziya Öniş, Ahmet Faruk Aysan, "Neo-liberal Globalization, the Nation State and Financial Crises in the Semi-Periphery, A Comparative Analysis" **Third World Quarterly**, C:21 No:1, 2000, s.119-140

²⁴² Korkut Boratav, "İktisat Tarihi (1981-2002)", **Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980-2003**, ed. Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınevi, 2008, s.197

büyümede görülen bu olumsuz gelişme sadece oransal bir düşüş olarak değil, aynı zamanda istikrarsız ve zikzaklar şeklinde bir grafiğin de ortaya çıkması olarak kendini göstermiştir. Öyle ki 1990'lı yıllarda büyüme kimi zaman %9.4 (1990) olmuşken kimi zaman ise bu oran %- 6.1 (1994) düzeyinde gerçekleşmiştir.²⁴³

Dengesiz büyümenin en önemli sonuçlarından birisi ise, bu dönemde büyümenin bölgesel olarak farklılıklar göstermesi ve bölgeler arasında büyük farkların oluşmasıdır. Ayrıca bölgesel farklılaşma ile birlikte toplumda zenginlik ve fakirlik arasında da fark genişlemiş bu da toplumsal birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Bölgesel olarak eşitsizliğin en belirgin olduğu alan Batı ve Doğu bölgeleri arasında, gelir dağılımındaki eşitsiz durum olarak ortaya çıkmıştır. İktisadi anlamdaki bu eşitsizlik bir tarafla da dönemin yine etkin tartışma konularından biri olan “Kürt Sorunu”na yaklaşımlarda bir gerekçe olarak gösterilmiş ve “Kürt Sorunu'nun” bir kimlik sorunundan öte ekonomik bir sorun olduğu vurgusuna da yol açmıştır. Buna paralel gözden kaçırılmaması gereken diğer bir husus ise, özellikle o dönemlerde eşitsiz büyümenin Türkiye'nin Doğu bölgesinde işsizliğin yüksek seviyede seyretmesine ve ayrıca Batıya doğru ciddi bir göç dalgasının oluşmasına yol açtığı gerçeğidir.²⁴⁴ Sonuç olarak baktığımız zaman, 1990'lı yıllardaki bu iktisadi durum, farklı etnik ve dini temelli yaşanan toplumsal parçalanmışlığa farklı bir boyut eklemiştir. İktisadi eşitsizlik, toplumda parçalanmışlığı ve kutuplaşmayı beraberinde getirmiş; ayrıca toplumdaki ve siyasetteki bir takım yozlaşmalara da temel teşkil etmiştir. Yine bu dönemde tüm farklı konulardaki partilerin iktisadi sorunları önceleyen çözüm önerilerine paralel olarak, bu yıllarda kurulan liberal partiler de, ileride daha ayrıntılı ele alacağımız üzere, iktisadi sorunları ciddi bir şekilde gündemlerine almışlar ve bir takım çözüm yolları öne sürmüşlerdir.

2.3.1.5. Dış Politika Alanında Yaşananlar

1990'lı yıllarda Doğu Blok'unun çöküşü, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Doğu Avrupa'da komünist rejimlerin yıkılışı; dış politika konusunda sadece Türkiye'nin

---

²⁴³ A.e., s.217

²⁴⁴ Bu döneme ait gelir dağılımındaki adaletsizlikler için bkz. Zehra Kasnakoğlu, “Income Distribution in Turkey: Who Gets What?” *Private View*, C:4 No:3 Sonbahar 1997, s.56-62

değil tüm Dünya'nın önemli değişimlere gitmesini de beraberinde getiren gelişmeler olmuştur. Öyle ki bu durum, Türkiye'nin dış politika tutumunu, en az 1918-23 ve 1945 yıllarında olduğu kadar değiştirmiştir.²⁴⁵ Nitekim Türkiye de, 1990'lı yılların bu ortamına karşısına çıkan birçok yeni sorun ve olanakla birlikte girmiştir. Bu yeni dönemde Türkiye'nin komşuları iki yıl gibi kısa bir süreç içinde yüzde elli artmış²⁴⁶ ve yeni bağımsızlıklarını kazanan bu ülkelerin durumları, Türk dış politikasını da büyük oranda etkilemiştir. Bu yeni konjonktürle beraber 1990'lı yıllarda, dış politika gündemi –Avrupa Birliği ilişkileri, Türk-Yunan ilişkileri ve Kıbrıs gibi gibi geleneksel meselelerle birlikte- Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkaslarla olan ilişkileri de gündeme taşımıştır. Tüm bu koşullar ise Türkiye'ye, dış politika alanında yeni bir strateji, yeni bir kimlik ve yeni hedefler belirlemesini zorunlu kılmıştır.

Bu aşamada öncelikli olarak belirtilmesi gereken husus, Türkiye'nin büyük ölçüde stratejik konumundan ve imkanlarından kaynaklanan avantajların, 1990'lardan sonra oluşan yeni dünya konjonktüründe Türkiye'ye önemli bir işlev yüklediği gerçeğidir. Bu açıdan Türkiye, coğrafi konumu, ekonomik durumu, insan kaynakları ve askeri gücü bakımından, Balkanlar, Kafkaslar, Karadeniz, Akdeniz ve Ortadoğu gibi tüm çevre bölgeler için büyük önem taşımaktadır. Nitekim Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki bu farklılıkları büyük ölçüde Türkiye'nin stratejik öneminden kaynaklanmaktadır.²⁴⁷ Diğer taraftan Türkiye 1990'lı yıllarla beraber, özellikle İslam ülkelerine rol model olarak sunulan bir ülke olmaya başlamıştır. Diğer bir deyişle, bu yıllarda birçok devlet, Türkiye'yi demokratik ve laik toplum yapısı, serbest piyasa sistemiyle bir rol model olarak sunmuşlardır. Tüm bu etmenlerin de etkisiyle Türkiye 1990'lı yıllarda birçok alanda aktif bir dış politika gündemiyle yüzleşmek zorunda kalmıştır.

---

²⁴⁵ William Hale, **Turkish Foreign Policy 1774-2000**, London, Frank Cass, 2002, s.191

²⁴⁶ Türkiye 1990'lı yıllardan önce karadan Yunanistan, Bulgaristan, SSCB, İran, Irak, Suriye ile, denizden de Romanya ve Kıbrıs adasıyla komşu idi. 1990'lı yıllardan sonra ise karadan veya denizden 12 ülke ile komşu olmuştur: Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Rusya Federasyonu, Gürcistan, Ermenistan, Azerbeycan, İran, Suriye ve Kıbrıs ile komşu olmuştur.

²⁴⁷ Oral Sander, “Yeni Bir Bölgesel Güç Olarak Türkiye'nin Dış Politika Hedefleri”, ed. Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul, Der Yayınları, 1994, s.607-613

Türkiye'nin 1990'lı yıllarda dış politikada öncelendiği konuların başında AB üyeliği ve bu bağlamda yapılan girişimler gelmektedir.²⁴⁸ Türkiye'nin AB üyeliği, o dönemlerde iç siyasetin de en önemli konularının başında gelmiş ve siyasi partiler AB üyelik sürecini, vaat ettikleri liberal politikalara bir temel teşkil etmesi açısından önemsemişlerdir. Diğer taraftan AB üyelik süreci partilerin iç politikada, seçmenleri üzerinde kullandıkları temel argümanlardan birisini oluşturmuş; ayrıca seçmenler AB üyelik sürecini, parti tercihlerinde önemli bir faktör olarak kullanmışlardır.²⁴⁹ Son olarak belirtilmesi gereken diğer bir husus ise, AB ile olan ilişkiler ve AB üyeliği için yapılan bir takım uyum yasaları gibi çalışmalar, 1990'lı yıllarda Türkiye'de siyasal liberalizm gündemini büyük oranda etkilemiş ve belirlemiştir.²⁵⁰ Türkiye'nin 1990'lı yıllarda artan oranda gündemini meşgul eden AB üyeliği sürecinde, 1990'ların sonunda, önemli bir gelişme yaşanmış ve Türkiye uzun yıllardır beklediği aday ülke statüsüne 1999 yılında kavuşmuştur. Diğer taraftan bu yıllarda Yunanistan ile olan ilişkiler ve Kıbrıs Sorunu da AB üyeliği süreci ile bağlantılı olarak dış politikanın en temel gündemlerini oluşturmaktadırlar. Sovyetler'in çökmesi ile beraber ilk etapta Yunanistan ile ilişkilerde iyimser bir hava hakim olmuşken bu durum 1990'ların ortasında değişmeye başlamıştır. Gerek Türkiye'nin kendi içinde yaşadığı iç siyasi koşulların milliyetçi duyguları yükseltmesi, gerekse de Yunanistan tarafında aynı duygulara sahip grupların etkinliği bu yıllarda Türkiye ile Yunanistan'ı zaman zaman neredeyse savaşın eşiğine kadar getirmiştir. Bu gergin ortam 1990'lı yılların sonunda bir miktar yumuşamıştır. Bu yumuşamada ise en büyük etkenleri, 1999 yılında Abdullah Öcalan'ın yakalanmasından sonra Yunanistan ile başlayan olumlu atmosfer ve yine aynı yıl yaşanan Marmara depremi sonrasında iki ülke arasında yaşanan pozitif gelişmeler olarak belirtmek mümkündür. Bununla beraber Kıbrıs sorunu ve Batı

---

²⁴⁸ Bu konuda bkz. Esra Çayhan, **Dünden Bugüne Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı**, İstanbul, Boyut Kitapları, 1999

²⁴⁹ Ali Çarkoğlu, "Who Wants Full Membership? Characteristics of Turkish Public Support for EU Membership", **Turkish Studies**, C:4 No:1, 2003, s.171-194

²⁵⁰ Mesela bu bağlamda özellikle zikredilmesi gereken hususlardan bir tanesi, bu yıllarda Dünya'nın pek çok yerinde olduğu gibi, Avrupa'da da insan hakları söylemi 1990'larda büyük bir taraftar kitlesi bulmuştur. İnsan hakları bu dönemde, Batılı ülkelerin uluslararası ilişkilerinde belirleyici bir rol oynamaya başlamıştır. 12 Eylül darbesiyle Türkiye-AT literatürüne giren insan hakları ihlalleri konusu, AB'nin konuya verdiği önceliğe paralel olarak 1990'lar boyunca da önemini korumuştur. (Sanem Baykal, Tuğrul Arat, "AB'yle İlişkiler", **Türk Dış Politikası Cilt 2: 1980-2001**, ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.327)

Trakya sorunu Yunanistan ile olan ilişkilerde bir sorun alanı olarak varlığını korumuş ve bu durum, devam eden yıllarda ilişkilere büyük oranda yansımaya devam etmiştir. 1990'lı yıllarda Türkiye, diğer komşu bölgeler ve ülkeler ile de farklı dış politika süreçleri izlemiştir. Bu bağlamda Ortadoğu devletleri ile olan ilişkiler, 1990'lı yılların sonu ile beraber bir miktar da olsa iyileşmeye başlamıştır. Ayrıca Orta Asya, Balkanlar ve Kafkaslar gibi bölgelerde Türkiye jeopolitik konumuyla beraber, tarihsel ve kültürel derinlik bağlarından faydalanarak etkin olma çabası içinde olmuş, lakin bu durum çok da işlerlik kazanamamıştır. Bu aşamada özellikle 1992-95 yılları arasında yaşanan Bosna Savaşı ve Kafkaslar'daki Çeçenistan meselesi karşısında Türkiye'nin izlediği politika, iç siyasette çokça tartışılmıştır. Özellikle bizim ileride ayrıntılı olarak ele alacağımız gibi, Türkiye'nin siyasal liberal partileri komşu bölgelerde yaşanan bu gelişmeler karşısında Türkiye'nin geliştirdiği politikaları eleştirmişler, daha aktif ve çok yönlü bir politika izlenmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Tüm bu gelişmeler bağlamında 1990'lı yılların dış politikasına baktığımızda, Türkiye'nin yönelimlerinde çok büyük değişim olmadığını görürüz. Türkiye'nin dış politikasında bu yıllarda yaşanan görece hareketlilik ise, dış konjonktürdeki değişimden kaynaklanmıştır. Başka bir deyişle 1990'lı yıllarda Türkiye'nin statüko yanlısı dış politik çizgisinde değil, Türkiye'yi çevreleyen bölgeler statüsünde bir değişiklik yaşanmıştır.²⁵¹ Bu tutum, 1990'lı yılların farklılaşan konjonktüründe Türkiye'nin alternatif politika geliştirmesinde en büyük engeli teşkil etmiştir. Nitekim Türkiye'nin o dönem alternatif bir dış politika hedefi taşımadığı dönemin Refah Partisi'nin önerdiği alternatif dış politika fikirlerinin tasvip edilmediğinde de kendini göstermiştir.²⁵²

Sonuç olarak baktığımız zaman, Türk dış politikası 1990'lı yıllara, daha önceden süregelen birçok sorunu da devralarak girmiştir. Bu yıllarda AB ile olan ilişkiler,

---

²⁵¹ Şule Kut, "1990'larda Türk Dış Politikasının Ana Hatları", **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, der. Barry Rubin ve Kemal Kirişçi, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2002, s.15

²⁵² Bu yıllarda Refah Partisi iktidara geldiği dönemde dış politika da ABD ve Batı eksenli yönelimi kırmak istemiş, bunun yerine İslam ülkeleri ile olan ilişkileri daha geliştirilmesi yönünde politikaları gündeme getirmiştir. Refah Partisi'nin o dönem dış politika söylemleri ve icraatları için bkn. Gencer Özcan, **Onbir Aylık Saltanat: Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refah-Yol Dönemi**, İstanbul, Boyut Kitapları, 1998

Kıbrıs meselesi ve Yunanistan'da yaşanan sorunlar Türkiye'nin 1990'lı yıllardaki en önemli dış politika gündemleri arasında yer almıştır. Öte yandan Sovyetler'in yıkılması ile beraber, Türkiye'nin dış politika yönetimlerinde de büyük değişimler yaşanmıştır. Bu dönemin en önemli özelliklerinden birisi Türkiye'de iç siyasetin de dış politika konusunda artık ciddi bir etkiye sahip olduğu gerçeğidir.²⁵³ Ayrıca 1990'lı yıllarda dış politika meseleleri kendi aralarında da birbirlerinden bağımsız düşünülemez bir hale gelmiştir. Örneğin, 1990'lı yılların Türk dış politikasının en önemli gündemlerinden olan; AB ilişkileri, Kıbrıs ve Yunanistan'la olan sorunları birbirlerinden ayrı düşünmek pek mümkün gözükmemektedir.²⁵⁴ Son olarak ise belirtilmesi gereken husus, 1990'lı yıllarda özellikle Türkiye'nin iç siyasetinin temel gündemini teşkil eden "Kürt Sorunu", "Siyasal İslam"ın yükselişi ve Türkiye'de insan hakları alanında yaşanan bir takım gelişmeler ve tartışmalar da Türkiye'nin dış politikasında da etkin birer gündem olmuşlardır.

---

²⁵³ Özellikle 1990'lı yıllarda Türkiye'nin yaşadığı iç kaos dış politikanın yönetimine de büyük oranda yansımıştır. "Nitekim, Nisan 1920-Şubat 1990 tarihleri arasındaki 838 ay içinde 28 kez dışişleri bakanı değişmiş ve bakan başına düşen görev süresi 29,9 ay olmuştur. Oysa Şubat 1990-Haziran 1997 arasındaki 87 ay içinde 11 defa dışişleri bakanı değişmiş ve bakan başına düşen görev süresi 7,9 ay olmuştur. Hele dış politika gibi özel bir alan için, aradaki fark çok rahatsız edicidir." (Baskın Oran, "Küreselleşme Ekseninde Türkiye Döneminin Bilançosu", **Türk Dış Politikası Cilt 2: 1980-2001**, s.239)

²⁵⁴ Şule Kut, "1990'larda Türk Dış Politikasının Ana Hatları", **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, s.16

3. BÖLÜM

1990'LI YILLARDA TÜRKİYE'DE SİYASAL LİBERALİZM ÖRNEKLERİ

1990'lı yıllar, yukarıda ayrıntılı olarak ele aldığımız üzere, birçok farklı alanda “sıkıntılı yıllar” olarak tarihe geçmiştir. Bu dönemde Türkiye’de siyasetin ana gündemini oluşturan konuların başında, önceki yıllara göre daha da farklılaşan ve birey aleyhine değişen, devlet-toplum-birey ilişkileri gelmektedir. Diğer taraftan, etnik kimlik ve kültür temelli siyasetin bir sonucu olarak Kürt meselesi ve “Siyasal İslam”ın yükselişi de dönemin en önemli gündemlerinden bazılarıdır. İslamcılığın yükselmesiyle beraber, sekülerizm ve İslamcılık tartışmaları ve özgürlükler bağlamında din ve ifade özgürlüğü gibi belli başlı konular da dönemin siyasetinin ana gündemini oluşturmaktadır. Ayrıca yine, 1990'lı yıllarda uluslararası gündemin yoğunluğu ve dış dünyada yaşanan gelişmelerin Türkiye’de yansımaları ve bu yansımalarla göre geliştirilen siyaset de, Türkiye’de siyasi partilerin ana gündemlerinden birini teşkil etmiştir. İktisadi alana gelindiği zaman ise 1990'lı yıllarda yaşanan krizler ve iktisadi bunalımlar yine hiç şüphesiz bu yıllarda siyasi partilerin çözüm arayışlarında temel zeminlerden birini teşkil etmiştir.

1990'lı yıllarla beraber ortaya çıkan bu problemleri mevcut merkez partileri çözüme kavuşturamamış; bilakis, çözüm üreteceklerine sorunları daha da derinleştirmişlerdir. İşte bu noktada, bu problemlere birey ve özgürlük temelli yaklaşan ve o ana kadar merkez partilerin dillendirdikleri politikalarından çok daha farklı yaklaşan bir takım siyasi partiler bu dönemde ortaya çıkmaya başlamışlardır.²⁵⁵ Bu partiler arasında,

---

²⁵⁵ Aslında bu dönemde ortaya çıkan partiler bizim sadece tezde ele alacağımız gibi YDH ve LDP değildir. Bununla beraber o dönemde Türkiye’de geleneksel siyasetin çözüm üretmediğini ve değiştirilmesini talep eden ve Türkiye’nin sorunlarına daha demokratik ve liberal bir perspektiften yaklaşılmasını amaç edinen bir takım partiler de ortaya çıkmıştır. Bu minvalde zikredilebilecek partilere baktığımızda ise karşımıza ilk olarak Aydın Menderes’in 1993’de kurduğu ve bir sene sonra Demokrat Parti’ye katılan Büyük Değişim Partisi (BDP) çıkmaktadır. Bununla beraber, yine aynı tarihlerde Turgut Özal’ın oğlu Yusuf Bozkurt Özal tarafından kurulan ve 1997 yılında yine Demokrat Parti’ye katılan Yeni Parti (YP) ve son olarak da Hasan Celal Güzel tarafından 1992’de kurulan ve 2002’de Genç Parti’ye dönüşüne Yeniden Doğuş Partisi’ni de (YDP) bu aşamada zikretmek mümkündür. Lakin bu partiler Türkiye Siyasetinde önemli bir etkiye sahip olmadıkları için üzerinde fazlaca da durma gereği görmedik. Yine de ayrıntılı bilgi için bkn. (Adem Çaylak, “1980 Sonrası

Türk siyasetinde en çok etkiye sahip olanlardan bir tanesi Yeni Demokrasi Hareketi (YDH), diğeri ise Liberal Demokrat Parti (LDP) adıyla siyasi hayatta yerini almıştır. Cem Boyner ve Besim Tibuk kurucu başkanlıklarını yaptıkları bu partilere paralel olarak, yine 1990'lı yılların başında ortaya çıkan "İkinci Cumhuriyetçiler" ile "Liberal Düşünce Topluluğu" da o dönemdeki liberal canlanmayı anlamak için önemli iki oluşumdur. 1990'larla beraber ortaya çıkan ve başını Etyen Mahçupyan, Ali Bayramoğlu, Mehmet Altan gibi isimlerin çektiği "İkinci Cumhuriyetçiler"²⁵⁶ olarak adlandırılan grup, liberalizmi biraz daha demokratikleşme çabasıyla yorumlamışlar, ayrıca Cumhuriyet idaresinin eski otoriter ve bireyi devlete karşı ikinci plana atan düşüncelerini eleştirmişlerdir. Bu açıdan da bu ekibin YDH ile yakın bir ilişkisi olmuştur. Diğer bir zeminde yer alan, Yeni Sağ'ın kuramsal öncüllerini temel referans alan ve tam bir liberalleşmeyi savunan "Liberal Düşünce Topluluğu" (LDT)²⁵⁷ da savunduğu pür liberal fikirlerle bu dönemde ortaya

---

Türkiye'sinde Neo-Liberal Canlanma" **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı:25, 1999, s.481; Nilüfer Göle, "Liberal Yanılgı", **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı:24, Güz 1993, s.17; M. Serhan Yücel, **Türkiye'nin Siyasal Partileri**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2006)

²⁵⁶ Özal döneminde her ne kadar bir liberalleşmeden bahsedilse de Türk siyasi hayatının ve kültürünün ana hâkim kodlarında herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. Buna göre Cumhuriyet'in askeri-sivil bürokrasinin iktidarına dayalı yapısı değişmemiş ve bu yapı devletçi ve merkeziyetçi bir esası temel aldığından farklı kimliklere hayat hakkı tanınmamıştır. (Mehmet Altan, "İkinci Cumhuriyet Manifestosunun Tartışmalarına Giriş", **Doğu-Batı Dergisi**, Sayı:1, 1997, s.88) Bu tutum ise Türk toplumunda, o dönemde istenildiği şekliyle sivil toplumun gelişmemesine yol açmış ve farklı kimliklerin kültürel mozağin bir parçası olmasını engellemiştir. (Mehmet Altan, "Sorun Politik Devletten Liberal Devlete Geçmemektir", **İkinci Cumhuriyet Tartışmaları**, ed. Metin Sever ve Cem Dizdar, Ankara, Başak Yayınları, 1993, s. 57) Temelde bu duruma bir tepki olarak ortaya çıkan İkinci Cumhuriyetçiler, merkezi, bürokratik devlete karşı, küçültülmüş, bireyselleşme ve çoğulculuğa dayalı bir liberal devlet ve toplum modeli öngörmüşlerdir. Devleti "ideolojilerden arındırılmış, tarafsız, toplumun hizmetindeki bir araç" olarak tanımlayan İkinci Cumhuriyetçilere göre, demokrasinin gerçekleşmesi için mevcut 'padişah devletin' yerini 'hizmetkâr devlet'in alması ve ekonomiyi devletin değil, toplumun kontrol etmesi gereklidir. Bu şekilde ideolojisiz veya "ideolojik tercihleri en aza indirgenmiş" devlet, kendini toplumun refahını arttırmaya adanmış "teknik bir devlet" olacaktır. Bir teknik organizasyon olan bu devletin ise vazifeleri, yalnızca savunma, vergi toplama, para basma, diplomasi ve yargı işleri olacaktır. (Hikmet Özdemir, "1453 İstanbul'unda Sivil Toplumun Kurumları Vardı", **İkinci Cumhuriyet Tartışmaları**, ed. Metin Sever ve Cem Dizdar, Ankara, Başak Yayınları, 1993, s.86) İkinci Cumhuriyetçiler, bir şekilde Özal dönemi neoliberalizmine biraz daha "demokratik" ve "çok kültürcü" öğeleri eklemek istemişlerdir. İktisadi anlamda ise neoliberal iktisadi düşünceler İkinci Cumhuriyetçiler tarafından da büyük oranda paylaşılmaktadır. Bu açıdan, İkinci Cumhuriyetçilerin söylemi yukarıda da söylediğimiz gibi, siyasal liberalleşmeye önem vererek bir manada Özal'ın eksiklerini kapatma yolundadır. Son olarak, İkinci Cumhuriyetçilerin savundukları fikirler büyük oranda Cem Boyner tarafından kurulan Yeni Demokrasi Hareketi'nin fikirleri ile de örtüşmektedir.

²⁵⁷ 1990'lı yıllarla beraber Türkiye'de liberal değerlerin savunulmasında önemli işlev gören akımlardan bir tanesi de Liberal Düşünce Topluluğu olmuştur. Liberal Düşünce Topluluğu, özellikle Doğu Bloğunun çökmesi ve sosyalizmin çekici bir alternatif olmaktan çıkmasıyla, ortaya çıkan boşlukta liberal değerlerin gündeme getirilmesindeki eksikliğe binaen ortaya çıkmıştır. (Bekir Berat

çıkıştır. Her ne kadar aralarında tam bir organik bağ olmasa da, savunduğu görüşler bağlamında LDT ile yakınlık arz eden LDP de aynı yıllarda ortaya çıkmıştır. Her iki parti ve ekip de, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, temel olarak liberal referansları gündeme almışlar ve o dönemin sorunlarına, resmi ideolojinin dışında tezler üretmeye başlamışlardır. Biz ise bu tezimizde “İkinci Cumhuriyetçiler” ve LDT’yi ele almadan sadece, 1990’lı yıllarda ortaya çıkan YDH ve LDP’yi ele alacağız. LDT ve “İkinci Cumhuriyetçileri” ele almayı LDP ve YDH’yi ele almamızın sebebi ise, bu çalışmada liberal siyaseti partiler üzerinden ele almamızdan kaynaklanmaktadır. Bu partileri de ele alırken ilk olarak, bu partilerin nasıl bir parti olduklarını ve Türk siyasi hayatında nasıl bir konumda olduklarına bakacağız. Diğer taraftan, bu partilerin 1990’lı yıllarda Türkiye’de siyasi gündemin temel hususlarına dair nasıl bir söylem geliştirdikleri veya bu sorunlar karşısında nasıl bir çözüm yolları öne sürdükleri de yine tezde ele alacağımız konulardan olacaktır.

3.1. Yeni Demokrasi Hareketi (YDH)

3.1.1. YDH’nin Ortaya Çıkışı ve Yapısı

1990’lı yılların ilk yarısında ortaya çıkan liberal partilerden birisi olan YDH, eski TÜSİAD başkanlarından Cem Boyner’in²⁵⁸ öncülüğünde, o dönem toplumun farklı

Özipek, “Liberal Düşünce Topluluğu”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce; Liberalizm** ed. Murat Yılmaz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.620) LDT, pratik siyasette bir aktör olarak yer almaktan öte, faaliyetlerini daha çok entelektüel düzeyde sınırlandırmak konusunda bir politika izlemiştir. (Atilla Yayla, “Pratikteki Açmazlarıyla Liberalizm ve Liberal Düşünce Topluluğu”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı:1, 1996, s.11-12) Liberal Düşünce Topluluğu, İkinci Cumhuriyetçilerin savundukları liberal düşüncelerden bazı noktalarda farklılaşmaktadır. Toplum içinde savunulan liberalizm, ana eksen olarak klasik liberalizmdir. Buradan hareketle liberalizmin felsefi, siyasi ve iktisadi boyutları birbirinden ayrılamaz bir bütündür. Bu açıdan baktığımız zaman LDT de İkinci Cumhuriyetçiler gibi önceki dönem Özal liberalizminin tek yönlülüğünü eleştirmektedir. Liberal Düşünce Topluluğu’nun, liberalizmi, büyük oranda ahlaki ve felsefi bir sistem olarak ele alması onun Türkiye sorunlarına karşı biraz soyut kalmasına da yol açmıştır. O dönemde, LDT’ nin dillendirdiği klasik liberalizm ilkeleri siyasi sahnede, 1994 yılında Besim Tibuk tarafından kurulan Liberal Demokrat Parti tarafından savunulmuştur.

²⁵⁸ Robert Kolejinde ve Boğaziçi Üniversitesinde eğitimini tamamlamış olan Cem Boyner, bir dönem TÜSİAD (Türk Sanayici İşadamları Derneği) başkanlığını da yapmış bir isimdir. Cem Boyner, babadan tevarüs etmiş yapısı ile aslında dine ve geleneklere büyük önem veren bir aileden gelmektedir. Bu anlamda muhafazakâr bir aileye sahiptir. Bununla beraber Boyner ailesi asıl olarak ticarete adını duyurmuş bir ailedir. Özellikle tekstil sektöründe, aktif çalışmaları ile tanınan bu aile, Altınyıldız, Beymen ve Çarşı Mağazaları gibi tanınmış markaların sahibidir. Her ne kadar ailenin varlıklı durumu gereği Cem Boyner, rahat bir çocukluk ve gençlik yaşamış ise de Cem Boyner gerçekte, gerek eğitim sürecinde kazandığı başarılar, gerekse daha sonra iş hayatında gösterdiği

kesimlerinden ön plana çıkmış birçok farklı işlerle meşgul olan etkin ve geniş bir ekip tarafından 22 Aralık 1994 tarihinde kurulmuştur.²⁵⁹ YDH o dönem için, Türkiye’de 1980’lerdeki ANAP’ın bozulan imajını tekrardan kurma gibi bir amaç taşımaktadır. Burada amaçlanan, sadece ANAP’ın imajının düzeltilmesi değil; aynı zamanda onun liberalizm alanında eksik kalan kısımlarını da doldurmaktır. Diğer bir deyişle, geçtiğimiz bölümlerde de ifade ettiğimiz gibi, YDH’nin bir amacı da, siyasal liberalizmi öne çıkarmak suretiyle ANAP’ın liberalizm adına eksik bıraktığı kısımları tamamlamaktır.

YDH, kendisini Türk siyasal hayatında çok farklı bir şekilde konumlandırmıştır. Aslında YDH de, kendisine referans parti olarak, DP ve ANAP’ı aldıklarını zaman zaman dillendirmiştir. Nitekim YDH lideri Boyner, kimi zaman, Türkiye’de DP’den sonra en büyük halk hareketi olduklarını vurgulamıştır.²⁶⁰ Diğer taraftan ise, YDH kendini DP ve ANAP geleneğinden büyük oranda ayırtırmakta ve bu farklılığın, YDH’nin DP ve ANAP’ta olduğu gibi, siyasal rejimin değişmesinin bir ürünü olarak değil; bizzat siyasal yapılanmanın değişmesinin gereğini bir iddia olarak ortaya koyan ve bu iddianın da gerçekleştirilmesini açıkça yüklenen bir işlev ve hedefle ortaya çıkmasında bulmaktadır.²⁶¹ YDH tarafından olaya baktığımız zaman ise, YDH ortaya çıkış koşullarını hem dış etkenler çerçevesinde, hem de iç etkenler çerçevesinde ele almaktadır. Bu noktada YDH’ye göre, “1980’lerde Dünya önemli

---

performansı ve sosyal ilişkileri ile bir çocuğun ailesine borcunu ödeyebileceği kadar, borcunu ödemiştir. Eğitimini özellikle batılı düşünce sistemlerinin egemen olduğu kurumlarda tamamlamıştır. Bu anlamda parlak ve başarılı bir eğitim hayatına sahip olmuştur. Bunun da bir etkisi olarak Boyner, daha erken ve çok genç bir yaşta, verdiği gazete ilanları ile, siyasi iktidara gözdağı veren TÜSİAD’ın, başkanı olmuştur. Boyner’in o dönemler medyada yayınlanan fotoğrafları sakallıdır ve hobileri arasında avcılık merakı ön plana çıkmaktadır. Cem Boyner daha TÜSİAD başkanı iken, dönemin muhalefet partisi DYP’nin lideri Süleyman Demirel’in dikkatini çekmiş ve Demirel kendisini politikaya davet etmiştir.

²⁵⁹ YDH 22 Aralık 1994 tarihinde, bir parti olarak kurulmadan önce çalışmalarına başlamıştır. Bu anlamda ilk etapta bir fikir hareketi olarak var olmak isteyen YDH, bu anlamda partileşmeden önce bir takım seminerler, konferanslar, tanışma ve kaynaşma toplantıları düzenlemiştir. O tarihlerde de, YDH’ya en çok ilgi gösterenler arasında eğitilmiş kişiler, başörütülü kızlar, üniversiteliler, Kürt ve Alevi kökenliler ve zamanın siyasetinden ümitsiz olan gibi birçok farklı kesimlerden insanlar takip etmektedir. Nitekim bu toplantıların da getirdiği ses ve hareketin toplumun çok farklı insanlar tarafından da desteklenmesiyle partileşme kararı alınmış ve birçok tartışmalarla beraber Hareket 22 Aralık 1994’te partileşmiştir.(23 Aralık 1994 Yeni Yüzyıl Gazetesi)

²⁶⁰ Cem Boyner, “Türkiye Güçlüdür, Yapacaktır!”, **Konuşma, Yazı ve Makalelerle Yeni Demokrasi Hareketi**, İstanbul, Yeni Demokrasi Hareketi, 1994, s. 29

²⁶¹ Erol Koç, “YDH Olarak, Neden Çalışma Kurullarına İhtiyacımız Vardır?”, **Yeni-D Dergisi**, Sayı:1, Mart 1996, s.23

bir değişim sürecine girmiş, bir yandan sermayenin uluslararasılaşması ve üretim ölçeklerinin küçülmesi; öte yandan Sovyetler Birliği'nin parçalanması, Almanya'nın birleşmesi gibi gelişmeler, hem iktisadi hem de siyasi anlamda özgürlük alanlarının genişlemesine ve genelde demokrat özlemlerin gün ışığına çıkmasına yol açmıştır. İktisadi açıdan bu yeni talepler küçük ve orta esnaf ve sanayicinin ekonomiye ağırlık koyma iradelerini yansıtmıştır. Siyasi açıdan ise bireysel vatandaşlık hakları ve çeşitli şekillerde kimlik hakları, 1980'li yılların ana gündemini oluşturmuştur. İşte tam da bu noktada Türkiye'deki siyasi partiler bu yeni gelişme ve talepleri algılayamamışlar ve topluma da yansıtamamışlardır. Siyaset giderek kendi içine kapalı, toplumdan kopuk bir çıkar ve nüfuz mücadelesi haline dönüşmüştür. Toplumdan uzaklaştıkça da partilerin oy oranları düşmeye ve partiler arasında dağılmaya başlamıştır. Bunun getirdiği istikrarsızlık ve çaresizlik ise bu partilerin daha da içe kapanmaları sonucunu beraberinde getirmiştir ve neticede siyaset tıkanmıştır. İşte YDH, bu şartlar altında kurulma sürecine girmiş, değişen dünyaya karşılık güdükleşen ve kısırlaşan siyasetin yarattığı boşluğu doldurmak üzere ortaya çıkmıştır.²⁶²

YDH'nın en temel özelliği, kendisini şu ana kadar kurulan tüm partilerden farklı bir şekilde temellendirmesidir. Buna göre YDH öncelikle kendisini, Türkiye'de mevcut olan siyasi yelpazenin dışında tutmakta ve Türkiye'deki cari siyasi yelpazeden farklı olarak kendisini sağ ve sol referanslardan öte "sivil toplumla" referanslandırmaktadır.²⁶³ Alev Özkazanç'a göre ise, "*Türkiye'de geleneksel sağ ve sol siyasetin temeli olan devletçilik ve popülizmin eleştirisine dayanan YDH, Türkiye'de ciddi bir temsil, karar, meşruiyet ve kimlik krizi yaşandığı tespitinden*

---

²⁶² Sorularla Yeni Demokrasi Hareketi, **Temel Politikalar**, İstanbul, YDH Yayınları,1994, s.5-6; ayrıca YDH'nın ortaya çıkışını özellikle dış konjunktürün etkisiyle açıklayan bir yazı için bkn. Yücel Bozdağlıoğlu ve Robert Olson, "The New Democracy Movement in Turkey: A Response to Liberal Capitalism and Kurdish Ethnonationalism", "**The Kurdish Nationalist Movement in 1990's Its Impact on Turkey and The Middle East**, s.154-174

²⁶³ YDH'ya göre Türkiye'de elli yıldan bu yana var olan siyaset yelpazesi, meşruiyetini devlette arayan partilerden oluşmuştur. Bu partiler sivil toplumla olan bağlarını şekilsel düzeyde tutmuşlar ve fikriyatlarında devleti toplumun önünde ve üstünde görmüşlerdir. Öte yandan bağlı oldukları değerler açısından partiler arasında bir farklılaşma olmuştur. Bir bölümü laiklik gibi evrensel değerleri önemserken, öteki bölümü milliyetçilik, din, gelenekler gibi yerel değerlerin takipçisi olmuştur. İşte YDH'ya göre Türkiye'de sol-sağ ayırımının da temeli budur. Diğer bir deyişle siyasi partiler, devletçi ideolojide anlaşıp sadece değerler üzerinden farklılaşmışlardır.(Sorularla Yeni Demokrasi Hareketi, **Temel Politikalar**, s.7)

*hareketle, dünya kapitalizmiyle bütünleşmeyi, insan haklarına dayalı, bir resmi ideolojiye sahip olmayan, ekonomik faaliyete sadece altyapıyı düzenlemek için katılan etkin ama küçük bir hukuk devletini ve ılımlı bir laik anlayışı çerçevesinde dini, etnik ve kültürel kimliklere ifade hakkının tanınmasını savunan yeni bir merkez yaratılmasını gerekli görmüştür.*²⁶⁴ Bu bağlamda YDH'nin yayınlarına ve parti yetkililerinin söylemlerine baktığımız zaman YDH'nin ciddi manada devletçilik ve popülizme karşı bir mücadele içinde olduğu göze çarpmaktadır. YDH'ye göre “devletçilik” ve “popülizm” Türkiye’de siyasetin tıkanmasının önündeki en büyük engellerdir. YDH ise kendisini Türkiye’de ilk defa “devletçilik” ve “popülizm” temelinde siyaset yapmayacak bir parti olarak görmüştür. Buna göre YDH için siyaset, “devlet olanaklarının şu veya bu kişi, grup ya da zümre için peşkeş çekilmesi değil; güçlü ve modern bir Türkiye için akılcı bir bakışla ne yapılması gerekiyorsa onun gerçekleştirilme çabasıdır. (...) Diğer taraftan YDH için siyaset, popüler olmak uğruna var olan tüm taleplere bir şemsiye sağlamak değil, tercihlerimizi topluma anlatarak yandaş ve güç kazanmaktır.”²⁶⁵ YDH bu bağlamda, hem politikaları açısından, hem de bu politikaları uygulamak için kullanacağı araçlar bakımından kendini diğer partilerden özellikle net bir şekilde ayırmak istemiştir.

Tüm bu farklılaşmalarla beraber YDH, kendi potasında eritmek istediği seçmen kitlesi açısından ANAP ile benzerlikler içermektedir. Aynı 1980’li yıllardaki ANAP gibi, YDH de, toplumda tüm kesimleri kapsamak gibi bir misyonu kendisine amaç edinmiştir. Bu açıdan YDH'nin kurucularına baktığımızda, bu farklılık hemen gözümüze çarpmaktadır. Partide birçok farklı arka plandan ve farklı alanlardan kişiler bir arada bulunmuş ve beraberce siyaset yapmak üzere yola çıkmışlardır. Mesela, YDH'nin kurucusu Cem Boyner, iş adamı ve TÜSİAD’ın eski başkanı kimliğiyle; Asaf Savaş Akat, ekonomi profesörü ve “İkinci Cumhuriyeti” savunan bir kimlikle; Cengiz Çandar, gazeteci ve eski Türkiye İşçi Partisi (TİP) sempatizanı kimliğiyle; Memduh Hacıoğlu, iş adamı ve İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası eski başkanı kimliğiyle; Şerif Mardin, Türkiye’de önemli siyaset ve sosyal bilimcilerden biri olarak; Zülfü Dicleli, Türkiye Komünist Partisi eski lideri kimliğiyle; Etyen

²⁶⁴ Alev Özkazanç, “Türkiye’de Yeni Sağ”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, Cilt 15, s.1224

²⁶⁵ Sorularla Yeni Demokrasi Hareketi, **Temel Politikalar**, s.6

Mahçupyan, Ermeni asıllı Türk vatandaşı ve önemli bir gazeteci kimliğiyle; Ümit Fırat, Kürt entelektüel ve yayıncı kimliğiyle; Sedat İlhan, Kenan Evren'e muhalefetiyle bilinen eski bir komutan kimliğiyle; Mehmet Emin Sever, eski bir DEP milletvekili kimliğiyle; Hülagü Balcılar, eski bir MHP'li kimliğiyle; Mehmet Altan, meşhur gazeteci ve "İkinci Cumhuriyetçi" kimliğiyle, Mehmet Emin Seydagil, MSP eski Muş milletvekili kimliğiyle; Mehmet Güngör; eski İslahatçı Demokrasi Partisi Genel Başkan yardımcısı kimliğiyle; Cumhur Keskin, SHP eski Hakkâri milletvekili kimliğiyle; Hüsnü Okuçuoğlu, HEP eski milletvekili kimliğiyle; Soli Özel, Yahudi kökenli Türk vatandaşı kimliğiyle; Cüneyt Ülsever ise eski bir ANAP milletvekili kimliğiyle partide yer almıştır. Tüm bu çeşitliliği, YDH'nin toplumun farklı kesimlerini kuşatması hedefinin bir yansıması olarak okumak mümkündür. Sonuç olarak YDH'ye baktığımızda, kendisini Türkiye'nin mevcut siyasi yapısı içinde çok farklı bir şekilde konumlandığını ve bu yapı içinde belli bir siyasetin parçası olmaktansa, kendine ait yeni bir alan açarak farklı bir siyaset yapmak istediğini söylemek mümkündür. Yukarıdaki isimleri ve dönemin şartlarını tahlil ettiğimiz zaman karşımıza, YDH'nin terkihi hakkında bir ipucu da çıkmaktadır. Buna göre YDH'nin özelliklerinden bir tanesi de, hem 1980'lerin "Yeni Sağ'ını" hem de yine aynı yıllarda özellikle Sovyetler'in zayıflamasıyla ortaya çıkan "Yeni Sol'u"²⁶⁶ temsil etmesidir.²⁶⁷ Nitekim yukarıda aktarılan isimlere de baktığımızda YDH'de her iki grubun da fazlasıyla aktif olduğu hemen göze çarpmaktadır

3.1.2. Türk Siyasal Hayatı İçinde YDH

YDH, Siyasi Partiler Kanunu'na uygun olarak 22 Aralık 1994 tarihinde parti tüzüğünü, parti programını ve kuruluş dilekçesini İçişleri Bakanlığı'na vermiştir.²⁶⁸ YDH'nin parti olma süreci, aslında birçok tartışmalar sonucu gerçekleşmiştir.

---

²⁶⁶ YDH ve Sol ile ilgili olarak o dönem farklı yazarlar bu konu üzerinde durmuşlardır. Mesela: Ali Bayramoğlu, "YDH ve Sol", Yeni Yüzyıl Gazetesi, 19 Ocak 1995; Erol Katırcıoğlu, "YDH Sağ mı Sol mu?", 18 Ocak 1995 Yeni Yüzyıl Gazetesi; Ahmet İnel, "YDH ve Sol 1-2", 15 Ocak ve 22 Ocak 1995 Yeni Yüzyıl Gazetesi

²⁶⁷ Yücel Bozdağlıoğlu ve Robert Olson, "The New Democracy Movement in Turkey: A Response to Liberal Capitalism and Kurdish Ethnonationalism", ", **The Kurdish Nationalist Movement in 1990's Its Impact on Turkey and The Middle East**, s.165

²⁶⁸ 23 Aralık 1994 Yeni Yüzyıl Gazetesi

Nitekim YDH, parti olduktan sonra partiden bir takım kopmalar da başlamıştır. Parti kurulduktan üç ay kadar sonra, 1. Kurultay yapılmış ve parti başkanlığına Cem Boyner seçilmiştir. YDH, kurulmasından çok kısa bir süre sonra kendisini seçim atmosferi içinde bulmuştur. Cem Boyner ilk etapta, seçimlerin erkene alınabileceği öngörüsüyle hızlı bir teşkilatlanma çabası içine girmiş ama beklenen teşkilatlanma gerçekleşmediği gibi acele kurulan parti teşkilatları da çok sağlıklı kurulamamıştır. Bununla beraber Cem Boyner, kısa bir zaman içinde Türkiye’de birçok farklı şehri dolaşmış ve partisini tanıtmak için çaba göstermiştir.

O dönemde YDH, basın ve medya tarafından da ciddi bir şekilde takip edilmiş ve desteklenmiştir.²⁶⁹ Nitekim aynı tarihlerde genel seçimlerin 24 Aralık 1995 tarihinde yapılacağı kararlaştırılmış ve kısa bir süre sonra seçim atmosferi çerçevesinde partiler arasında ittifak görüşmeleri de başlamıştır. İlk başlarda YDH, ittifak görüşmelerine soğuk yaklaşmış ve seçimlerde hiçbir şekilde ittifak yapılmayacağını altını çizmiştir.²⁷⁰ Ama bu kararın arkasında durulmamış ve kısa bir süre sonra DYP-MHP ittifakının karşısında bir ANAP-YDH ittifakı gündeme gelmeye başlamıştır. Boyner’in daha önce ittifakı benimsememesine rağmen ittifak görüşmelerine başlaması, parti içinde ciddi rahatsızlıklara yol açmış; bununla beraber Cem Boyner yapılabilecek bu ittifakın, MHP-DYP ittifakıyla aşırı sağa çekilen siyasetin tekrardan merkeze çekilmesi için bir imkân doğuracağını belirtmiştir. Bununla beraber ittifak görüşmelerine özellikle YDH’nın Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki teşkilatları pek sıcak bakmamışlar ve bu bölgedeki parti teşkilatları, ANAP yerine CHP veya HADEP ile ittifak yapılmasının daha iyi olacağını belirtmişlerdir.²⁷¹ Tüm bu ittifak tartışmaları parti içinde ciddi sıkıntılara yol açmış ve partiden kopmalar

---

²⁶⁹ Bu konuda özellikle Yeni Yüzyıl gazetesi adeta YDH’nın yayın organı gibi çalışmıştır. Bununla beraber Sabah, Milliyet ve Hürriyet de YDH ya sayfalarında yer vermesi açısından başı çeken gazeteler olmuşlardır. Diğer taraftan YDH sadece iç basının değil dış basının da fazlasıyla ilgi odağı olmuştur. Mesela Time Dergisi Aralık ayının ilk sayısında “Yeni Bin Yılın Genç Liderleri” başlıklı bir yazıda, farklı ülkelerden “gelecek vadeden 100 politikacı” seçilmiş, Türkiye’den ise lider olarak Cem Boyner seçilmiştir. Bu yazıda Cem Boyner İtalya Başbakanı Berlusconi’ye benzetilmiştir. (12 Aralık 1994 Cumhuriyet Gazetesi). Dış basının desteği bununla sınırlı kalmamış, gerek Amerika’dan çeşitli yetkililer ve gerekse de Avrupa devletlerinden çeşitli siyasi yetkililer ve basın-yayın organları Cem Boyner’e ilgi göstermişlerdir. O dönemde Cem Boyner’in Avrupa tarafından desteklenmesini ise Hürriyet gazetesinden Hadi Uluengin, Boyner’in Avrupa’lılarla aynı dili kullandığından dolayı kaynaklandığını belirtmiştir. (16 Şubat 1995 Hürriyet Gazetesi)

²⁷⁰ 3 Kasım 1995 Sabah Gazetesi

²⁷¹ 15 Kasım 1995 Sabah Gazetesi

başlamıştır. İttifak için gerçekleştirilen birçok karşılıklı görüşmelerden ise bir sonuç çıkmamış, Cem Boyner partisinin tek başına seçime gireceğini açıklamış; bununla beraber, “*yeni bir parti oldukları için, 24 Aralık’ta yapılacak seçimlerin kendileri açısından deneyim sayılacağını, asıl başarıların ise bundan sonraki seçimlerde görüleceğini*” de Boyner sözlerine eklemiştir.²⁷² Sonuç olarak, 24 Aralık 1995 tarihinde genel seçimler gerçekleştirilmiş ve YDH bu seçimlerde, büyük bir bozgun yaşayarak 133.889 oyla, oyların sadece %0.48 oranında bir kısmını alabilmiştir. Oy dağılımı açısından ise YDH, en çok Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki illerde başarılı olmuştur. Buna göre YDH Şırnak’ta %4.41, Van’da ise %2.67, Bitlis’te %1.83, Diyarbakır’da ise %1.59 oranında oy almıştır. Cem Boyner, seçim sonuçlarını tam bir hayal kırıklığı olarak yorumlamış, bununla beraber seçimlerden sonra ANAP ile ittifak görüşmelerinin yapılmasının yanlış olduğunu vurgulamıştır.²⁷³ Cem Boyner seçimlerdeki başarısızlığı ise verdiği bir röportajda birkaç sebebe bağlamıştır. Bu sebepler bağlamında Boyner, medyanın kendi partileriyle ilgili haberleri çarpıttığını belirtmiş, ayrıca o dönem için Refah Partisi’ne karşı öne sürülmelerinin iyi olmadığını belirtmiştir.²⁷⁴ Diğer taraftan Boyner’e göre, ilk olarak, partileşme süreciyle başlayan muhalif seslerin ittifak süreçlerinde takındıkları tavır ve parti içi muhalefet de seçimlerdeki başarısızlıkta büyük bir etken olmuştur.²⁷⁵

3.1.3. YDH’nin Temel Politikaları

3.1.3.1. Devlet-Toplum-Birey Tartışmaları ve YDH

1990’lı yıllarda devlet-toplum-birey ilişkileri, bireyin aleyhine ve devletin lehine gelişen bir süreç izlemiştir. Özellikle bu dönemde, neoliberal politikaların bir sonucu olarak devletin küçüleceği beklentisi gerçekleşmemiş; devlet, bireyin hayatında çok daha fazla söz sahibi olmuştur. Diğer taraftan, 12 Eylül Darbesi’nden sonra yapılan 1982 Anayasası da, devletin birey karşısında tüm alanlarını kuşatıcı ve düzenleyici

²⁷² 15 Kasım 1995 Sabah Gazetesi

²⁷³ 28 Aralık 1995 Yeni Yüzyıl Gazetesi

²⁷⁴ 26 Şubat 1996 Hürriyet Gazetesi

²⁷⁵ 31 Ocak 1996 Milliyet Gazetesi

bir aktör olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Tüm bu gelişmelerle beraber 1990'lı yıllarda ortaya çıkan liberal siyasetin aktörleri, devlet-birey arasındaki ilişkileri ve özgürlükler konusunda dönemin cari siyasetini eleştiren ve o ana kadar siyasi partiler tarafından pek de dillendirilmeyen bir takım söylemler geliştirmişlerdir. Nitekim YDH de bu konuda özellikle sivil toplum ve demokratikleşme bağlamında, liberal siyasetin tezlerini savunmuştur.

Toplumda bireyin devlet karşısındaki konumu ve devlet-birey arasındaki ilişkiler, siyasal liberalizmin en önemli gündemlerinden birisini teşkil etmektedir. Klasik liberalizm, tezimizin en başında da ifade ettiğimiz gibi, bireye devlet karşısında tam bir özgürlük alanı sağlarken, devleti de bireyin hayatının herhangi bir alanına hiçbir şekilde müdahale edemeyeceği bir şekilde sınırlamaktadır. YDH'de ise bir taraftan klasik liberalizmin "özgür birey" vurgusu kuvvetli bir şekilde hâkim unsurken diğer taraftan, bireyi koruma adına bir takım dayanışmacı ve toplumcu fikirler de söylem olarak hâkim olmuştur. Bu açıdan baktığımız zaman o dönemde, YDH'nin dillendirdiği siyasal liberalizmin bir miktar sosyal liberalizm anlayışıyla uyuştuğunu söylemek mümkündür.

Bu bağlamda YDH'de, klasik liberalizm bağlamında "birey" vurgusu ön plana çıkarken, diğer taraftan "toplum" vurgusu da önemsenmiştir. Yani YDH'de birey uğruna toplum yok sayılmamış; bilakis "birey", toplumun bir parçası olarak görüldüğü ve birbirleriyle etkileşimli oldukları düşünüldüğü için aralarında karşılıklı bir ilişki sürekli olarak kurulmuştur. Nitekim YDH, siyasetteki gücünün ve farklılığının topluma dair gerçekçi çözümlerinden kaynaklandığını düşünmektedir. Buna göre: "*YDH, Türkiye'yi analiz ederken de tarihsel ve sosyolojik bir perspektif içinde devlet-toplum ilişkilerini, toplumun kimlik yapısını ve zihni çerçevesini gerçekçi bir değerlendirmeye tabi tutmuştur.*"²⁷⁶ Bu durumda YDH'ye göre, sorunları çözmenin yolu bireyi ve toplumu anlamaktan geçmektedir.

---

²⁷⁶ Sorularla Yeni Demokrasi Hareketi, **Temel Politikalar**, s.6

YDH, devlet-toplum-birey üçgenindeki sıkıntıları çözenin en temel yolu olarak demokrasiye işaret etmektedir. Buna göre YDH açısından, 1990'lı yıllarda, Türkiye'nin yaşadığı en büyük sıkıntılardan birisi olarak, devletle birey arasında vatandaşlık bağları bakımından ortaya çıkan sorunlar, toplumun farklı kesimlerinin birbirleri ile çatışma ve gerginlik içine girmeleri, bunun sonucu olarak da farklı kesimlerin birbirlerini dışlayıp ötekileştirerek kendi içlerine kapanması ancak demokrasi yoluyla çözülebilir. Yani YDH, demokrasinin sadece bireyi devlet karşısında korumakla kalmayıp; aynı zamanda toplum içinde farklı kesimlerin bir arada yaşama iradesinin ortaya konulması açısından önemli bir işlev gördüğünü düşünmektedir.

1990'lı yıllardaki “devlet” ve “devletçilik” sorunu, o dönemde normal olarak liberal siyasetin de en temel eleştiri alanlarından birisi olmuştur. Bu bağlamda YDH, devlete ve devletçi söyleme karşı son derece eleştirel bir siyaset geliştirmiştir. Parti lideri Cem Boyner'in ve parti yöneticilerinin konuşmalarında ve partinin çeşitli yayınlarında, devlete karşı eleştiriler sıkça vurgulanmıştır. Burada vurgulamamız gerekir ki, devlete ve devletçiliğe karşı eleştiriler, biri iktisadi temelli diğeri de siyasi haklar temelli gerçekleşmiştir. Biz özellikle YDH'nin iktisadi politikaları bağlamında devletçi eleştirilere yer vereceğimizden, burada sadece siyasi anlamda devlet ve devletçilik eleştirilerini ele alacağız. Bu bağlamda baktığımızda, devlete ve devletçiliğe karşı geliştirilen eleştirilerin, ağırlıklı olarak, devletin vatandaşları öncelememesi ve onun haklarını iyi bir şekilde gözetmemesi bağlamında ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durum ise YDH lideri Cem Boyner'e göre, öncelikli olarak 12 Eylül Anayasası'ndan kaynaklanmaktadır. Türkiye'de devletin insanlara ve vatandaşlarına güvenmediğini belirten Cem Boyner, bu hususa dair yaptığı konuşmalarının birisinde: “ (devletin vatandaşa güven duymamasını ifade ettikten sonra) *vatandaşımıza daha fazla güven duymalıyız, insanların doğal olarak doğru ve iyi şeyler yapmak istediklerine inanmamız gerekiyor. Devletler, anayasalar, kanunlar insanların kötü oldukları varsayımı ile hazırlanmaz. İnsanların kötü niyetli, cahil, ilkel oldukları varsayımı, olabildiğince baskıcı, despot bir devlet düzeni*

kurdurur. İşte 1982 Anayasası...²⁷⁷ dedikten sonra devletin bireye takındığı baskıcı ve zorba tavrı da eleştirir. Boyner'e göre: "...vatandaşın kendisine hizmet etmesi ve kendisini kötülüklerden koruması için kurduğu devlet, sözde âli menfaatleri için, gene vatandaşını, memurunu, kadını, milletvekilini coplastır, dışkı yedirtir; köyünü, erzakını, evini yakar; kitap, makale yazan düşünürünü hapiste çürütür, gazetecisini askeri mahkemede yargılar; faili meçhul cinayetlere göz yumar ve vatandaşa, 'benim dediklerimi yapacak kadar akıllı olama sorgulayacak kadar değil' demektedir."²⁷⁸ Devletin bu şekilde vatandaşa ve bireye karşı tutumu ortaya konulduktan sonra, YDH, liberal siyasetin de önemli bir gündemini oluşturan, devletin etkinliğinin azaltılarak küçültülmesini savunmuştur. Buna göre, YDH, programında, bürokrasi reformunu öngörmüştür. Devletin işlevlerini minimal seviyeye indiren bu reform paketine göre devletin ilkeleri; "devlete ait vatandaş değil, vatandaşa ait devlet ilkesinden hareketle, a) devlet vatandaşa hizmet ile yükümlüdür, b) devlet vatandaşın üstünde değildir, c) devlet vatandaşa yasaklar koyamaz, d) devlet vatandaşın nasıl yaşayacağına karar veremez; tersine a) devlet vatandaşın hak ve özgürlüklerini güvence altına alır, b) devlet vatandaşın can, mal ve namusunu korur, c) devlet vatandaşı başkalarının tasallutundan korur, d) devlet vatandaşın hak ve özgürlüklerini kullanacağı ortamı oluşturan yasa ve kuralları koyar, e) devlet; vatandaşların ortak yaşamını kolaylaştıran hizmetleri yapar." şeklinde belirlenmiştir.²⁷⁹

YDH'ye göre, 1990'lı yıllarda Türkiye'de, devletin birey karşısında onu kısıtlayıcı bir özne olarak ortaya çıkmasının yarattığı sıkıntıların yanında, bir de özgürlükler alanında bir takım sıkıntılar yaşanmaktadır. Bu sebeple dönemin liberal siyaseti özgürlükler konusunda da liberal bir takım söylemler ve çözüm önerileri geliştirmiş ve özgürlüğün olmazsa olmazlarını belirtmiştir. Bu bağlamda YDH, 1990'lı yıllarda yaşanan baskı, şiddet, terör gibi olayların çözüme kavuşması için bu tür sorunlara özgürlük temelli yaklaşılmasının önemini vurgulamıştır. YDH'nin özgürlük anlayışı ile tezin başında ele aldığımız klasik liberalizmdeki özgürlük anlayışı birbirlerine

²⁷⁷ Cem Boyner, **Bostancı Konuşması**, İstanbul, 1994, s.7

²⁷⁸ **A.e.**, s.7

²⁷⁹ **Yeni Demokrasi Hareketi Tüzük ve Programı**, YDH Yayınları, 22 Aralık 1994; ayrıca bkz. **Yeni Demokrasi Hareketi, Türkiye Daha İyisini Hakediyor**, İstanbul, YDH Yayınları, 1994, s.14

çok benzemektedirler. Buna göre YDH’de üç temel özgürlük alanı vardır ve bu özgürlükler toplumun gelişimi ve bir arada barış içinde yaşaması için hayati öneme sahiptir. Bu özgürlüklerden birincisi, ifade özgürlüğü; ikincisi din ve vicdan özgürlüğü; üçüncüsü ise girişim özgürlüğüdür.²⁸⁰ YDH, bu özgürlük tasavvurunu teoride bırakmayarak nasıl pratik siyasete döküleceğine de programında yer vermiştir. Buna göre bir ülkede özgürce bir yaşam talep ediliyorsa, “...vatandaşlar; siyasal ekonomik ve sosyal faaliyetlerinde, ibadetlerinde, etnik ve kültürel kimliklerini geliştirmede, kendileri ile ilgili devletin alacağı kararları öğrenmekte, bireysel ya da toplu olarak haklarını aramakta başkalarının hak ve özgürlüklerine zarar vermemek koşuluyla tamamen özgür olmaları gerekmektedir ve vatandaşların siyasal haklarını sınırlayan, demokratik haklarını kısıtlayan tüm hukuki düzenlemeler de kaldırılmalıdır.”²⁸¹

Devletin etkinliğinin minimal düzeye indirilmesini öngören bürokrasi reformu gibi, YDH, özgürlüklerle ilgili olarak da bir takım siyasal reform paketleri önermiştir. Bunların başında ise, 1990’lı yıllarda çokça tartışılan yeni anayasa tartışmalarına paralel olarak, YDH da bireyin üstünlüğünü esas alan bir anayasa önerisi sunmaktadır. Bu bağlamda, YDH tarafından 12 Eylül darbesinin bir ürünü olarak görülen 1982 Anayasası ve muhteva olarak buna benzer yürürlükte olan birçok yasanın kaldırılması talep edilmiştir. YDH lideri Cem Boyner, liberal ve demokratik bir anayasayı, özgürlükler için olmazsa olmaz bir şart olarak görmektedir.²⁸² Bunun yanında, YDH’nin öngördüğü anayasanın; temel hak ve özgürlüklere büyük önem veren ve bu özgürlükler bağlamında yurttaşa değil, devlete yasak koyan bir yapıda olması gerekir.²⁸³

---

²⁸⁰ Sorularla Yeni Demokrasi Hareketi, **Temel Politikalar**, s.11-12

²⁸¹ **Yeni Demokrasi Hareketi Tüzük ve Programı**, s.50-51

²⁸² Cem Boyner liberal ve demokratik bir anayasayı özgürlükler için çok önemli görmekle beraber, ilk kez bu anayasayı halkın yapması gerektiğine vurgu yapmaktadır. “Yani tepeden inme değil, ilk kez bizden (halktan) daha iyi olduğunu iddia edenlerin değil, bizim seçtiğimiz insanların hazırlayacağı bir anayasaya ihtiyacımız var” diyerek anayasanın hazırlanış şekline de dikkat çekmektedir. (Cem Boyner, “Türkiye Güçlüdür, Yapacaktır!”, **Konuşma, Yazı ve Makalelerle Yeni Demokrasi Hareketi**, s. 20)

²⁸³ **Yeni Demokrasi Hareketi Tüzük ve Programı**, s.52

YDH'nin sivil toplum ve demokrasi perspektifinden özgürlüklere dair kuvvetli vurgusu ve devletin eleştirilmesine paralel olarak “resmi ideoloji” ve “Kemalizm” de YDH tarafından aynı perspektiften hareketle eleştirilmiştir. Nitekim o dönemde bazı YDH'liler Türkiye’de demokrasinin gelişmemesini Kemalizm ideolojisi ile irtibatlandırmışlardır.²⁸⁴ Özellikle YDH içindeki “İkinci Cumhuriyetçi” kanat tarafından geliştirilen bu söylem, YDH lideri Cem Boyner tarafından da benimsenmiş ve dillendirilmiştir. Cumhuriyet Gazetesine verdiği bir röportajda Cem Boyner, YDH’yi “*ne komünist, ne faşist ve ne de Kemalist olarak*” nitelemiştir.²⁸⁵ Bununla beraber Boyner yine de özellikle 1990’lı yıllardaki laiklik-İslamcılık gibi tartışmaların yarattığı gergin ortamdan dolayı “Kemalizm” ile ilgili eleştirilerinde itidalli de olmaya çalışmış ve özellikle “Kemalizm” ile Mustafa Kemal Atatürk’ü ayrı değerlendirmek gerektiğini söylemiştir. Bu tartışmaların yanında, YDH’da Kemalizm tartışmalarının ise mevcut durumlarda çok fayda getirmeyeceği de ifade edilen görüşler arasında olmuştur.²⁸⁶

3.1.3.2. Dış Politika ve YDH

YDH'nin kısa bir süre içinde siyasi hayatta yer alması, dış politika konusunda somut ve ayrıntılı bir politika ortaya koymasına engel teşkil etmiştir. Genel olarak bakıldığında ise YDH'nin dış politika konusunda barışçıl ve etkin bir dış politikayı öne çıkardığını söylemek mümkündür. Bunun yanında YDH, dış politikaya dair geliştirdiği söylemde, dış konjonktürün 1990’lı yılların başında yaşadığı değişimden büyük oranda etkilenmiş gibi gözükmektedir. YDH özellikle, küreselleşme ve Yeni Dünya Düzeni kavramları üzerinde dikkatle durmuş; dış politikayı oluştururken bu konjonktürün ihmal edilmemesi gerektiğini ve bu durum göz önüne alınarak politikalar üretilmesi gerektiğini vurgulamıştır. YDH'nin dış politikada özellikle

---

²⁸⁴ Mesela bu konuda YDH kurucularından Asaf Savaş Akat Cumhuriyetin 6 ilkesinin içinde Demokrasi ilkesinin olmadığını belirtmekte ve Kemalizmi özgürlüklerin önünde bir engel olarak görmektedir.

²⁸⁵ Yücel Bozdağlıoğlu ve Robert Olson, “The New Democracy Movement in Turkey: A Response to Liberal Capitalism and Kurdish Ethnonationalism”, ”, **The Kurdish Nationalist Movement in 1990’s Its Impact on Turkey and The Middle East**, s.155

²⁸⁶ 23 Temmuz 1994 Pazar Postası, Nihal Mete’nin Cem Boyner ile yaptığı söyleşi

üzerinde durduğu konulardan bir tanesi de Türkiye'nin stratejik öneminin kavranması ve dış politikanın buna göre geliştirilme zorunluluğudur.

Bu hususları biraz açmak gerekirse, öncelikle YDH ve parti kurmaylarının açıklamalarında, 1990'larda Fukuyama'nın ve benzer düşünürlerin ilan ettiği ve liberalizm ve demokrasi ekseninde yürüyecek Yeni Dünya Düzeni konseptinin izlerini büyük oranda yakalamak mümkündür.²⁸⁷ Nitekim Cem Boyner de, özellikle Türkiye'nin dış politikasını belirlerken yeni kurulan bu düzenden bağımsız hareket etmenin mümkün olamayacağını belirtmektedir. Boyner yaptığı bir konuşmada, *“Bütün bu gelişmeler, yeni bir dünyanın kurulmasını kesin bir zorunluluk haline getirdi. Küreselleşme, bir başka ifadeyle, bütün dünyanın insanlığın ortak mekânı olarak algılanması, kaçınılmaz bir zorunluluk haline geldi. Aksi halde, yeryüzünde insan varlığının devamının mümkün olmadığı kesinlikle anlaşıldı. İnsan aklını kullandığımızda, artık, bu yeni dünyanın kuruluş sürecinin geri dönüşü olmadığını anlamak zorundayız. Tüm insanlık olarak, geri dönüşü olmayan bir yoldayız. Bütün insanlık, bu yeni düzene uyacak, direnenler, zorla uydurulacak. Kurulmakta olan yeni dünyanın temel taşları, insan hak ve özgürlüklerini esas alan liberal demokrasi, piyasa ekonomisi ve barışçılık olacaktır.”*²⁸⁸ diyerek bu hususu vurgulamaktadır. Nitekim YDH, bu yeni düzeni meşrulaştırıp kaçınılmaz bir zorunluluk olarak gördükten sonra, Türkiye'nin de bu düzenin kurucuları ve öncüleri arasında yer almasının gerektiğini vurgulamıştır. Fakat YDH lideri Cem Boyner'e göre, 1990'lı yıllarda Türkiye bu önemini kavrayamamış gibi görünmektedir. Boyner'e göre “Yeni Dünyanın” kurucuları arasına girip birinci lig bir takım olması gereken Türkiye, mahalle takımı gibi davranıyor ve dış dünyada etrafında olan bitenleri seyretmekle yetiniyordu. YDH bu duruma örnek olarak ise, özellikle 1990'lı yıllarda Türkiye'de toplum üzerinde büyük bir etkiye sahip olan,

---

²⁸⁷ Mesela YDH kurucularından Asaf Savaş Akat Polemik bir söyleşinde: *“demek ki, Fukuyama'nın tezlerinde bir gerçek payı var. Yakın gelecekte, yukarıda da liberal demokrasiyi tanımlamak için kullandığım dört kavramın, -özel mülkiyet, piyasa sistemi, temel hak ve özgürlükler, demokrasi-dünya üstündeki yaygınlığının artacağını, hâkimiyetin pekişeceğini öngörmek için kâhin olmak gerekmiyor. Global olarak, liberal demokrasiyi çok parlak bir gelecek bekliyor.”* demiştir. (Asaf Savaş Akat, “Liberal Demokrasi Üzerine, **Konuşma, Yazı ve Makalelerle Yeni Demokrasi Hareketi**, s.76)

²⁸⁸ Cem Boyner, **Bostancı Konuşması**, s.3-4

Bosna Hersek'te, Azerbaycan'da ve Çeçenistan'da yaşanan gelişmeleri ve Türkiye'nin bu gelişmeler karşısındaki etkisiz ve tepkisiz politikalarını göstermektedir.²⁸⁹ YDH işte bu aşamada, Türkiye'deki yöneticileri, Türkiye'nin stratejik önemi hakkında fazlaca bilgi sahibi olmamakla suçlamakta ve bu önemin farkına vararak nasıl bir dış politika gerçekleştirilmesi ve dış politikadaki temel ilkelerin neler olması gerektiğini programında anlatmaktadır. Buna göre; *“Batı ile Doğunun Kuzey ile Güneyin kesiştiği bir noktada, Balkanlar-Kafkaslar-Ortadoğu üçgeninde yer alan Türkiye, jeopolitik konumu itibarıyla Doğu ve Batı uygarlıkları arasında bir köprü oluşturmaktadır. YDH, Atatürk'ün yurtta sulh cihanda sulh ilkesinden hareketle temel dış politikasını bütün ülkelerle barış, demokrasi ve karşılıklı anlayışa dayalı ilişkiler esasına dayandırmaktadır. Böylelikle YDH, ülkelerin toprak bütünlüğüne ve siyasi bağımsızlığına karşı kuvvet kullanılmasından yana olmadığı gibi, Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı ilkesinden asla taviz vermeyecektir. YDH aynı zamanda dış politika temel çizgimizde bir yön değiştirme öngörmektedir. Edilgen değil aktif, çözüm bekleyen değil üreten, kaypak değil kararlı, duygusal değil akılcı yaklaşımlar dış politikamızın esas prensiplerini oluşturacaktır.”*²⁹⁰

1990'lı yıllarda dış politikada Türkiye'nin en önemli gündemlerinden birisi olan Avrupa Birliği ve Gümrük Birliği süreçleri konusuna ise, YDH olumlu bakmakta ve bu süreci desteklemektedir. Bu husus YDH programında; *“YDH'nin amacı Türkiye'nin Avrupa Topluluğunda tam üyeliğe geçmesidir. Bu bağlamda, Gümrük Birliği anlaşmasının hayata geçirilmesini bir ara adım olarak görmektedir. YDH Türkiye'nin Batı ittifakının genel ilkelerini benimseyen ve savunan bir ülke olarak kalmakla birlikte, bulunduğu özel konum itibarıyla Batı-Doğu sentezini en iyi uygulayacak ülke olarak tarihi ve önemli bir rol üstlenmesini savunmaktadır”*²⁹¹ cümleleri ile ifade edilmektedir. YDH bu hususta da, Türkiye'yi fazlasıyla Batı'lı bir devlet gibi tasavvur etmektedir. Yukarıda ifade ettiğimiz küreselleşme ve “Yeni

²⁸⁹ Bu noktada YDH, Türkiye'nin dış politikasının uzun, orta ve kısa vadeli hedeflere göre yönetilmesi gerektiğini; geçici rüzgârlarla temel yönelimlerin dikkatle değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. “Adriyatik'ten Çin'e kadar böbürlenmesini, Azerbaycan ve Bosna'daki katı gerçeklik izlememelidir.” (Yeni Demokrasi Hareketi, **Türkiye Daha İyisini Hak ediyor**, s.17)

²⁹⁰ Sorularla Yeni Demokrasi Hareketi, **Temel Politikalar**, s.86

²⁹¹ A.e., s.86

Dünya Düzeni” konularında YDH’nın, Türkiye’nin öncü olması gerektiği vurgusu ve bir şekilde bu sürecin kaçınılmaz olarak tüm dünyada hâkim olacağı noktasındaki düşünceleri gibi; Avrupa Birliği sürecinde de YDH, Türk toplumunun geleneksel yapısını eleştirmekte ve Avrupa Birliği sürecinde bu yapının ilişkilerde engel teşkil ettiğini vurgulamaktadır. Nitekim bu husus YDH programında: *“Ancak bu geçiş döneminde Türkiye’nin Avrupa Topluluğuna girmedeki engelin başka ülkeler değil; kendi toplum ve devlet yapımızın çağdaş dünya standartlarıyla uyumadığı noktalardan kaynaklandığı bilincini taşımaktayız. Bu nedenle sadece Avrupa Topluluğuna girmek için değil, kendi ülkemizin çıkarları için daha çok demokrasi, insan hakları, eğitim, teknoloji alanındaki yenilikleri, devletin yeniden yapılanmasını savunmaktayız. Bu hazırlanma sürecinin olabildiğince hızlı olması kendi menfaatimizdir. O nedenle, Gümrük Birliği konusunda daha cüretkâr davranılmasının, gerekli yasaların çıkarılıp işlerlik kazandırılmasının, Türkiye’ye önemli dinamizm getireceğini düşünüyoruz.”*²⁹² şeklinde belirtilmektedir.

3.1.3.3. “Kürt Sorunu” ve YDH

YDH, “Kürt Sorunu”na bakışı açısından Türkiye’deki siyasi partiler arasında önemli bir konuma sahiptir. Özellikle 1990’lı yılların ortalarında, PKK’nın eylemlerinin arttığı bir dönemde, YDH, “Kürt Sorunu”na karşı dillendirdiği politikalar bakımından çok farklı kesimleri etkileyebilmiş, diğer taraftan da çok farklı kesimler tarafından tepkiler de toplamıştır. YDH öncelikli olarak “Kürt Sorunu”nu çözmek için sorunu teşhis etmenin önemini farkına varmış ve “Kürt Sorunu”nun Türkiye’de bir kimlik sorunu olduğunu vurgulamıştır.²⁹³ YDH’nin “Kürt Sorunu”nu bu açıdan ele alması, onun bu soruna karşı daha özgürlükçü ve temel insan haklarını ön plana çıkaran çözümler dillendirmesini de beraberinde getirmiştir. YDH’nin Türkiye’deki etnik kimliklere bakış açısı bu çözümleri anlamada yardımcı olacaktır. YDH

²⁹² Sorularla Yeni Demokrasi Hareketi, **Temel Politikalar**, s.88

²⁹³ Yücel Bozdağlıoğlu ve Robert Olson, “The New Democracy Movement in Turkey: A Response to Liberal Capitalism and Kurdish Ethnonationalism”, ”, **The Kurdish Nationalist Movement in 1990’s Its Impact on Turkey and The Middle East**, s.161-162. Diğer taraftan, YDH’nin kurucularından Cengiz Çandar da Sabah gazetesindeki bir yazısında, sorunu “coğrafi sorun” olarak görenleri eleştirmiş, Kürtlerin %50’sinin Ankara’nın batısında, 2.5 milyon kadarının İstanbul’da yaşadığını örnek göstermiş ve “...sorunun özü, “coğrafi” değil; sorun bir “kimlik” sorunu ve o nedenle de “Kürt” sorunu” demiştir. (02 Ağustos 1994 Sabah Gazetesi)

programında etnik kimliklere bakış açısını şu şekilde ifade etmiştir: “YDH için Türkiye’de etnik kimlikler, kurtulunması ya da bastırılması gereken problem kaynakları değil, aksine Türkiye’yi Türkiye yapan çeşitliliği ve beşeri zenginliği sağlayan unsurlardır. Bu nedenle bir etnik unsurun bir diğerinden daha fazla hakka sahip olması veya bir etnik unsura tanınan hakların bir başkasına tanınmaması, kabul edilemeyecek bir durumdur. YDH’ya göre devlet, toplumsal farklılaşmalar karşısında güven duyulan bir hakem olabilmeli, etnik ve dini kimliklerin üstünde kalabilmelidir. Böylece devlet, ülkedeki herkesin devleti haline gelebilecek ve farklı etnik kimliklerin varlığı şimdi olduğu gibi savunmacı eğilimlerini değil, toplumsal dayanışmayı pekiştirecektir.”²⁹⁴

“Kürt Sorunu”nun kimlik temelli ele alınması, diğer taraftan vatandaşlık hakları temelinde bazı çözüm yollarının ortaya konmasına da yol açmıştır. Mesela YDH’nin kurucularından ve teorisyenlerinden Etyen Mahçupyan’a göre “Kürt Sorunu” Anayasa’daki vatandaşlık tanımından kaynaklanmaktadır: “Biz yeni bir vatandaşlık tanımı yapmak zorundayız ve bu tanım Türkiye’deki bütün kimlikleri tanımlamalıdır. Buradan hareketle kimlik sorunu sadece bu bölgenin bir sorunu değil, tüm Türkiye’nin sorunudur”²⁹⁵ diyen Mahçupyan bu hususa dikkat çekmiştir.

YDH, Türkiye’de yaşanan “Kürt Sorunu” meselesini ciddi bir şekilde gündemine almakta, bu sorunu görmezlikten gelmenin mümkün olmadığını ve “Kürt Sorunu”nun çözülmeden ülkede ne eğitimin ne de ekonominin düzeleceğine inanmaktadır.²⁹⁶ Bundan dolayıdır ki “Kürt Sorunu”nu parti kurmayları yoğun bir şekilde gündemlerine almışlar ve ayrıca partinin çeşitli yayınlarında bu konu detaylı bir şekilde işlenmiştir.

YDH’ye göre “Kürt Sorunu”nu çözmek için bu sorunun nedenlerini iyice bilmek ve doğru bir şekilde ortaya koymak gerekmektedir. YDH bu aşamada “Kürt Sorunu”nun ortaya çıkışına dair dört tane temel neden ortaya koymaktadır.

---

²⁹⁴ Sorularla Yeni Demokrasi Hareketi, **Temel Politikalar**, s.14

²⁹⁵ Etyen Mahçupyan’dan aktaran: Yücel Bozdağlıoğlu ve Robert Olson, “The New Democracy Movement in Turkey: A Response to Liberal Capitalism and Kurdish Ethnonationalism”, **The Kurdish Nationalist Movement in 1990’s Its Impact on Turkey and The Middle East**, s.163

²⁹⁶ Cem Boyner, “Türkiye Güçlüdür, Yapacaktır!”, **Konuşma, Yazı ve Makalelerle Yeni Demokrasi Hareketi**, s. 13

Bunlardan birincisi, Cumhuriyetin kurulmasıyla beraber Türkiye’de egemen kılınan milliyetçilik anlayışıdır. Bu milliyetçilik anlayışıyla beraber Türkiye’nin yerleşik halklarından ve Kurtuluş Savaşının asli unsurlarından biri olan Kürtler resmi ideoloji tarafından yok sayılmışlardır. İş bununla da kalmamış, oluşturulan yeni Türklük tanımının herkesi kapsamayı öngörülmesi, ne var ki yaratılmaya çalışılan bu üst kimlik kapsayıcı olamamış ve Kürtler arasında içten içe rahatsızlıklara yol açmıştır.²⁹⁷ İkincisi ise, YDH’ye göre, siyasi partilerin yıllar boyu uyguladıkları popülizmdir. Bu popülist politikalarından dolayı özellikle Doğu ve Güneydoğu’da ağalık ve aşiret düzeni devam etmiştir. Bu durum ise Kürt vatandaşların yerel ve ulusal boyutta temsil gücünü kısıtlamış veya günlük politikaya kötü biçimde alet olmasına yol açmıştır. Üçüncü olarak ise, meseleye iktisadi açıdan yaklaşmıştır. Buna göre Kürt vatandaşların yoğun olarak yaşadıkları bölgeler iktisadi olarak da gelişmemiş, devletin yatırım politikası bazen eksik kalmış, bazen de oportünist kişisel çıkarlara alet olmuştur. Buna paralel olarak, diğer taraftan bölgede teşvik politikaları iyi işlememiş, zaman içinde yerel pazarın güçsüzlüğü ve asayiş sorunları, yatırımları özel sektör için daha da anlamsız kılmıştır. Maalesef devlet sektörü de bölgeyi yeteneksiz veya sorunlu memurlar için bir sürgün yeri olarak görmüştür. Dördüncü ve son neden olarak ise PKK’nın ortaya çıkması sebep olarak gösterilmiştir. 1980 sonrasında ortaya çıkan silahlı eylemciler, devletin bu soruna bakışının giderek daha da sertleşmesine neden olmuşlardır. Bu eylemcilerin dış destek bulmaları ölçüsünde, “Kürt Sorunu” devlet nezdinde bir güvenlik ve bölünme sorununa dönüşmüştür. Bu durum devletin silahlı gücünün baskısının artmasına yol açarken, bölgede devlete karşı tepkiyi de arttırmıştır.²⁹⁸

Bu aşamada belirtmek gerekir ki, YDH’nin PKK konusundaki tutumu o dönem var olan siyasi partilerden oldukça farklıdır. Öncelikle YDH, PKK’yı hiçbir şekilde meşru görmemekte ve PKK’yı bir terör örgütü olarak kabul etmektedir. Nitekim YDH lideri Cem Boyner bir konuşmasında, PKK’yı faşist olarak nitelendirmiş ve

---

²⁹⁷ Devletin ortaya koyduğu üst kimlik tartışmaları ile ilgili Etyen Mahçupyan: “Kürtler Türkiye Cumhuriyetinin bir kurucu ögesi oldular, ama Türklüğün bir kurucu ögesi olmadılar. Türklük, Çerkezler ve Boşnaklar için bir üst kimlik oluşturabilirken, aynı işlevi Kürtler için görmedi” demektedir. (07 Ocak 1995 Yeni Yüzyıl Gazetesi)

²⁹⁸ Sorularla Yeni Demokrasi Hareketi, **Temel Politikalar**, s.14-15

hiçbir organizasyonun emellerine ulaşmak için terörü kullanamayacağını belirtmiştir.²⁹⁹ Bununla beraber, “Kürt Sorunu”nun çözümü için PKK ile görüşülmesi gerektiğini vurgulamış ve belki de bu diyalog ortamı sayesinde PKK’nın terörizmden vazgeçeceğini öngörmüştür.³⁰⁰ YDH’nin, PKK’nın terör örgütü olduğu konusunda tavrı net gibi dursa da, YDH’nin PKK ile ilişkiler ve PKK’ya yaklaşım konularında bir belirsizlik yaşadığı da gözlemlenmektedir. Aslında bu belirsizliği gidermek için bir çözüm yolu olarak sunulan, PKK ile “Kürt Sorunu”nun ayrı tutulması önerisi de bu belirsizliği tam giderememiştir. Mesela YDH lideri Boyner bir konuşmasında: *“PKK’yi kadın, erkek, çocuk demeden bizim insanımızı öldüren lanet bir terör örgütü olarak”* tanımlamış, askerinin ve polislerinin teröre karşı yürüttüğü, kuvvete karşı kuvvet politikasını da sonuna kadar desteklemiş, hatta; *“güçse güç kullanacaksınız, yüz misli güç kullanacaksınız, bu iş bitecek”*³⁰¹ demiştir. Bununla beraber Boyner, bu terör örgütü hala bitmemiş ve büyümüşse, bir de desteği giderek artmışsa sorunun biraz bizde de olduğunu söylemiş ve bu açıdan devleti de eleştirmiş: *“Onbin tane terörist öldürdük. Bunların 20’şer tane seveni var mıdır? Sevenleri ikiyüz bin eder mi? İki yüzbin düşman... Nerede? Somali’de mi? Irak’ta mı? Burada! Bu salonda, apartmanımızda, Türkiye’de! Irak’ta falan değil, kendi içimizde. Bu iş kurşunla çözülür, ama sadece kurşunla çözülmez.(?)”*³⁰² diyerek sorunun çözümüne dair bir kafa karışıklığına da sebebiyet vermiştir.

YDH, parti programlarında ve söylemlerinde sadece sorunu teşhis edip sebeplerini ortaya koymamış, bununla beraber bu sorunun çözüm yollarını da ortaya koymuştur. Öncelikli olarak YDH, çözüme geçmeden önce sorunu sadece Kürtler’in sorunu olarak görmeyi yanlışı olacağını tekrar belirtmiş ve sorunun hem Türkler’in hem de

---

²⁹⁹ 27 Kasım 1994 Cumhuriyet Gazetesi

³⁰⁰ Bu bağlamda Cem Boyner, “Kürt Sorunu’nu” Filistin-İsrail, Güney Afrika ve İngiltere-İrlanda sorunlarıyla karşılaştırmıştır. Buradan hareketle de FKÖ ve İsrail arasındaki barış görüşmeleri ve Mandela’nın Güney Afrika’daki barış çabaları Türkiye’ye referans olmalıdır. Boyner devamla: *“FKÖ ve İsrail arasındaki görüşmeleri örnek vermek gerekirse, FKÖ 1964 yılında kuruldu ve BM tarafından 1974 yılında tanındı. Fakat şu an FKÖ eskisi gibi değil, İsrail’in de olmadığı gibi. Her ikisi de değiştiler ve soruna barışçıl yollarla çözüm bulmayı kararlaştırdılar. Bugün PKK bir terör örgütüdür ama gelecekte ne olduğunu bilemiyoruz.”* demiştir.

³⁰¹ Cem Boyner, “Biz Türkiye’nin Önünü Açacak Siyasi Hareketiz”, **Konuşma, Yazı ve Makalelerle Yeni Demokrasi Hareketi**, s. 43

³⁰² A.e., s.43

Kürtler'in sorunu olduğunu vurgulamıştır. Bundan dolayı da yapılacak şey, sorunun hep beraber karşılıklı ve diyalog yoluyla çözülmesi olduğu vurgulanmıştır.³⁰³ YDH'ye göre, *“Kürt Sorunu”nun çözümünün ön şartı, devletin resmi milliyetçilik anlayışının değişmesidir. Devlet, vatandaşına etnik kimlik dayatmaktan vazgeçmeli ve herkese ‘Bu devlet benim devletim’ duygusunu verebilmelidir. Çözüme yönelik bir diğer ön şart ise “Kürt Sorunu’nun” terör sorunundan ayrılmasıdır. Çünkü terör bitse bile “Kürt Sorunu” çözülmüş olmayacaktır... Bu temel üzerinde “Kürt Sorunu”nun çözümü kısa ve uzun vadeli olmak üzere iki boyutta ele alınmalıdır. Kısa vadede bölgede uygulanan olağanüstü halin ve korucu sisteminin kaldırılmasının yanı sıra, zarar kimden gelmiş olursa olsun mağdur olanların zararlarının tazmin edilmesi gerekmektedir. Ayrıca Terörle Mücadele Yasası'nın yeniden düzenlenmesi ve Kürtlere tüm kimlik haklarının verilmesi şarttır. Bu haklar arasında her türlü iletişimde ve eğitimde Kürt kökenli vatandaşların ihtiyaçlarına cevap verilmesi işin esasıdır. Uzun vadede ise bölgesel kalkınma planlarının yapılması ve yerel inisiyatifin teşvik edilmesi işin iktisadi yönünü oluşturacaktır. Bölgedeki kamu arazileri ve devletin üretme çiftlikleri topraksız köylülere öncelikle dağıtılacaktır.*³⁰⁴

Yukarıdaki ifadelere baktığımız zaman, YDH'nin “Kürt Sorunu” karşısında öne sürdüğü politikalar 1990'lı yıllar için, farklı ve bir o kadar da liberal temaları içermektedir. Nitekim özellikle YDH'nin “Kürt Sorunu”nun çözümüne dair öne sürdüğü politikalar, siyasal liberalizmin birçok temel ilkesini de yansıtmaktadır. Buna göre “Kürt Sorunu”nun çözümü için öne sürülen: *“...merkezi yönetimin yeniden yapılanması, karar alma süreçlerinde katılımcılık ve toplumsal rehabilitasyon. Bu amaçla anayasanın, siyasi partiler yasasının, dernekler yasasının ve tevhidi tedrisat yasasının yeniden düzenlenmesi zorunludur. Ayrıca yerel yönetimlere yetki devri ve idari sistemin ademi merkezileşmesine yönelik reformlar gerekmektedir. Sonuçta hem Kürt kökenli vatandaşların devletle olan bağlarında, hem de Türkiye'nin tüm diğer etnik gruplarıyla olan ilişkilerinde yeni tanımlara ve*

³⁰³ Gülistan Gürbey, “The Kurdish Nationalist Movement in Turkey since 1980's”, **The Kurdish Nationalist Movement in 1990's Its Impact on Turkey and The Middle East**, s.20

³⁰⁴ Sorularla Yeni Demokrasi Hareketi, **Temel Politikalar**, s.16

*sivil kurumlaşmalara yol açacak düzenleme ve mekanizmaların oluşturulması şarttır*³⁰⁵ gibi hususlar bunu açıkça ortaya koymaktadır.

3.1.3.4. Yükselen İslamcı Dalga ve YDH

YDH, 1990'lı yıllarda, Türkiye siyasetinin yaşadığı sıkıntıları, aynı zamanda Türkiye'nin temel sorun alanları olarak görmüştür. Bununla beraber YDH, bu sorunlara karşı liberal siyaset perspektifinden alternatif çözüm önerileri sunmuştur. YDH'nın Türkiye siyasetinde sorun olarak gördüğü bu alanlardan bir tanesi de, Türkiye'deki din ve devlet ilişkileridir. Din ve devlet ilişkileri paralelinde Türkiye'de dini cemaatlerin durumu da YDH'nin bu perspektiften ele aldığı konulardan bir tanesidir. YDH din ve devlet ilişkileri konusunda, son derece kesin olduğunu vurgulamış ve din işleriyle siyasetin kesin ve net bir şekilde ayrılmasını talep etmiştir: “ *...ne din siyasete karışabilmeli, ne de siyaset dine karışabilmeli. Burada politikacılarla yurttaşlarımızı bu alanda ahlak ve din alanında kesin bir şekilde ayırmaya kararlıyız. Din işlerinin cemaatlere bırakılmasını istiyoruz. Aleviler de kendi işlerini görsünler, Ermeniler, Museviler de. Ayrıca Sünni Müslümanlar da kendi işlerini kendileri görmeli diye düşünüyoruz*”³⁰⁶ diyen YDH lideri Cem Boyner, devletin İmam Hatip Okulu açmasını, din işlerine para harcamasını ve kurban derileri peşinden koşmasını tasvip etmediğini belirtmiştir. Devletin dini işlere karışmasının, Türkiye gibi farklı dini inanışlara sahip insanların yaşadığı bir ülkede sıkıntılara sebep vereceğini düşünen YDH, bu açıdan devletin dini işlere yaklaşımında tarafsız bir tavır sergilemesi gerektiğinin üzerinde önemle durmuştur. YDH'ye göre, 1990'lı yıllarda etnik çatışmaların paralelinde dini temelli çatışmalara örnek olabilecek, 1993 yılında Sivas'ta yaşanan ve kırka yakın Alevi'nin

---

³⁰⁵ Bununla beraber, Cem Boyner'in 21 Ocak 1995'de Diyarbakır mitingine gitmeden önce “Kürt Sorunu'na” dair ifade ettiği kısa ve uzun vadeli çözüm önerileri de bu liberal politikalara örnek teşkil etmektedir. Boyner kısa vadede yapılması gerekenler olarak: Devlet tüm Güneydoğu halkına maddi ve manevi tazminat ödemeli, Kürtlere kimlik hakları tanınmalı, Kürtçe televizyon, eğitim, isimler, yayın serbest bırakılmalı, terörle mücadele yasası daha demokratik hale getirilmeli gibi öneriler ortaya koymuştur. Bununla beraber uzun vadede ise: yerel yönetim Türkiyenin her yerinde güçlendirilsin. Belediyeler kendi gelirlerini kendileri sağlayıp eğitim, kültür, sağlık gibi konulardan sorumlu olsun ve ayrıca Anayasa'dan başlayarak tüm merkezi teşkilatı yeniden yapılandırmayı ve yeni bir vatandaşlık kavramının yanı sıra CMUK, DGM ve sivil yargı mekanizmasının tekrardan ele alınmasını önermiştir. (20 Ocak 1995 Yeni Yüzyıl Gazetesi)

³⁰⁶ Cem Boyner, “Türkiye Güçlüdür, Yapacaktır!”, **Konuşma, Yazı ve Makalelerle Yeni Demokrasi Hareketi**, s.13

öldüğü otel saldırısı³⁰⁷ ve 1995 yılında yaşanan Gazi Mahallesi Olayları,³⁰⁸ devletin dini kendi kontrolünde görmesinin ve ona göre politikalar geliştirmesinin bir sonucudur. YDH'nin bu açıdan öne sürdüğü ve o dönemde çokça tartışılan ve belki de YDH'nin "Kürt Sorunu" karşısındaki tutumundan daha fazla eleştirilen³⁰⁹ çözüm önerilerinden birisi ise Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılması önerisidir. YDH bu noktada Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılmasıyla doğacak boşluğun cemaatler tarafından doldurulacağını düşünmekte ve bu durumu programında: *"YDH olarak din işlerinin sivil toplumun kendisine bırakılmasından yanayız. Devletin ve politikacının dinden elini çekmesini istiyoruz. Bu nedenle de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kamu idaresi dışına alınarak bir sivil toplum örgütü haline getirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Zamanla din işleri ve din eğitiminin cemaatlere bırakılabileceği kanısındayız"* ifadeleri ile açıklamıştır. Bu ifadelere baktığımızda, etnik, kültürel ve dini temelli bir takım sıkıntıların yaşandığı 1990'lı yılların Türkiye'sinde, zannımızca, bu önerilerin ne kadar tepki toplayabileceği ve halk tarafından nasıl karşılanacağı bir miktar da olsa tahmin edilebilir.

YDH, Türkiye'de din-devlet ilişkileri bağlamında sıkıntılı olarak gördüğü yukarıdaki sürecin önüne geçmek için "laiklik" konusundaki tutumunu net bir şekilde ortaya koyma gereği hissetmiştir. Bu bağlamda parti programında ve partinin çeşitli konuşmalarında bu husus üzerinde sıkça durulmuştur. YDH'nin o dönem laiklikle ilgili bu tavır alışı, hiç şüphesiz, Türkiye'de 1990'lı yıllarda yükselen İslamcı dalga sonucu oluşan atmosferin de bir sonucudur. Bu bağlamda ilk olarak, YDH, Türkiye'de uygulanan laiklik anlayışını eleştirmiş ve özellikle 1990'lı yıllarda ortaya çıkan ve toplumu tedirgin eden "dini yükselişin" sebeplerinden bir tanesi olarak da

---

³⁰⁷ Madımak Olayı diye de bilinen bu olayda, Sivas'a Pir Sultan Abdal Şenlikleri Kapsamında gelen birçok sanatçı ve düşünür kaldıkları otelde saldırıya uğramışlardır. Sünni Müslümanlar'ın Alevilere karşı bir saldırı girişimi olarak yorumlanan bu olaylarda, 2'si otel görevlisi toplam 35 kişi yanarak veya dumandan zehirlenerek can vermiştir. Madımak Olayı, o yıllarda Türkiye'de dini temelli çatışma olarak ortaya çıkan olayların en önemlilerinden birisi olmuş ve o dönem için çokça tartışılan konuların başında gelmiştir.

³⁰⁸ Gazi Mahallesi Olayları da 1995 Mart ayında İstanbul'da Gazi Mahallesi'nde polislerle Aleviler arasında olan çatışmalardır. Polisin Alevilere karşı gösterileri esnasında ateş açması sonucu 15 kişi ölmüş, olay farklı yerlere de yansımış ve belli bölgelerde sokağa çıkma yasakları uygulanmıştır. Olaylardan çok sonra 2002 yılında AIHM, başvurular sonucu Türkiye'yi haksız bulmuş ve 510 bin Euro para cezasına çarptırmıştır.

³⁰⁹ Alper Görmüş, "1990'ların Başındaki Liberal Kıvılcım: YDH", **Türkiye'de Siyasi Düşünce Liberalizm**, s.615

bu laiklik anlayışını görmüştür. Bu bağlamda, özellikle 1930'lı yıllarda ortaya konulan bir takım kanunların ve kuralların “laiklik” çerçevesinde toplumun dini yaşantılarına karışması olarak yorumlanmış; 1990'lı yıllara gelindiğinde ise bu çerçevenin tamamen değişerek dini birçok faaliyetin devlet tarafından yapıldığı bir duruma gelinmiştir.³¹⁰ Peki, bu yanlış uygulamaların önüne geçmek için bir başlangıç olması bağlamında YDH'nin önerdiği laiklik tanımı nedir diye sorduğumuzda: *“laiklik, din ve vicdan özgürlüğünün devlet tarafından güvence altına alınmasıdır. Laiklik her ferdin istediği inanca sahip ve istediği dine, mezhebe mensup olabilmesi, inançları doğrultusunda ibadetini yapabilmesi ve dini inançlardan dolayı diğer vatandaşlardan farklı bir muameleye tabi tutulamamasıdır. Bu çerçevede laiklik, devletin yansızlığı yani devlet düzeninin hiçbir din ya da dini inancın temeline dayandırılmaması anlamına gelir”*³¹¹ tanımıyla karşılaşmaktayız. Buradan hareketle de YDH'nin laiklik anlayışı da parti programında şu şekilde ifade edilmiştir: *“YDH laikliği, toplumda var olan değişik inanç ve inançlardan kaynaklanan yaşam tarzı taleplerine eşit davranan bir hakemlik ilkesi olarak tanımlar ve bu anlayışı din ve vicdan özgürlüğünün garantisi olarak görür...”*³¹² YDH'nin bu “Anglosakson laiklik” tanımı ve talebi doğrultusunda dillendirdiği politikalar o dönem kutuplaşmış toplumda fazlasıyla dikkat çekmiştir. Özellikle Refah Partisi'nin yükselişte olduğu ve ülkede siyasal İslam'ın kuvvetlendiği, bunun paralelinde toplumdaki sekülerlik ve İslamcılık gibi tartışmaların yoğun olduğu böyle bir dönemde bu tip söylemler, hiç şüphesiz hem devlet hem toplum hem de bireyler açısından ihtiyatlı karşılanmıştır.

---

³¹⁰ YDH programında bu durumu ayrıntılı bir şekilde açıklamakta ve şöyle demektedir: “ Aslında Türkiye’de uygulanan laikliği laiklik olarak tanımlamak bir hayli zordur. Çünkü bu laiklik anlayışıyla devlet, kamu düzeninin ve haklarının koruyucusu sıfatıyla dini hak ve özgürlükler üzerinde denetim yetkisini hep kullanmıştır. Örneğin Tekke ve Zaviye yasağıyla dini nitelikleri tanımlamış ve dini alana, ibadetler alanına girmiştir. Kıyafet ve şapka kanunlarıyla inançlar alanına müdahale etmiştir. Dahası: Diyanet İşleri Başkanlığı vasıtasıyla dini tefsir yoluna gitmiştir. Bunlar yapıldıkça hem laiklik tarafsız bir hakem olmaktan çıkmış hem de yalnız devlet ya da siyasi olan değil; aynı zamanda toplum laikleştirilmek istenmiştir. Ancak 1990’lar Türkiye’inde 1930’ların resmi laiklik anlayışı geçerliliğini yitirmiştir. Tekke ve Zaviyeler yasak olmalarına rağmen tarikatlar faaliyetlerini sürdürmektedirler. Dini eğitim devlet eliyle yapılmaktadır fakat devlet denetiminin dışındadır. Kağıt üzerinde bir tek Diyanet İşleri Başkanlığı vardır ama pek çok cemaatin pek çok özel diyaneti piyasaya çıkmıştır... Özetle resmi laiklik anlayışının bugün bizi getirdiği nokta ciddi bir kriz ve karmaşa halidir. YDH bu nedenlerle Türkiye’nin yeni bir laiklik anlayışına ihtiyaç duyduğunu önemle ileri sürmektedir.

³¹¹ Sorularla Yeni Demokrasi Hareketi, **Temel Politikalar**, s.18-19

³¹² **Yeni Demokrasi Hareketi Tüzük ve Programı**, s.51

Tüm bu söylemlerle beraber yine de İslamcılar ile YDH'nin arası pek de iyi olmamıştır. Daha doğrusu YDH toplumun çok farklı kesimlerini bünyesinde barındırırken, dışarıda kalan en belirgin grup belki de İslamcılar olmuştur diyebiliriz.³¹³ İslamcılarının özellikle YDH'ye uzak durmalarındaki sebeplerden birisinin, o dönem için RP'nin en başarılı zamanlarını yaşıyor olmasından kaynaklanması muhtemeldir. Bununla beraber RP'nin özellikle iktisadi anlamda dillendirdiği politikalar YDH'nin liberal iktisadi politikaları ile pek örtüşmemekte ve bu durum, seçmenin zihnindeki ekonomideki liberal uygulamaların Türkiye'yi düşürdüğü sıkıntılı ortamın sıcaklığını hala koruması, belki bu uzak olma durumunu açıklayabilecek diğer sebeplerdendir. Bununla beraber Cem Boyner'in bir konuşmasında sarfettiği “ ...Muhammed'i ve Atatürk'ü aşmak zorundayız ”³¹⁴ sözü İslamcılarının YDH'ye mesafe almasında diğer bir sebebi teşkil etmesi muhtemeldir. Bununla beraber YDH lideri Boyner de çeşitli beyanatlarında RP'nin politikalarını tasvip etmediğini belirtmiş, ancak siyasi parti olarak demokrasinin bir unsuru olduğu gerekçesiyle de RP'nin varlığına bir şey diyemeyeceklerini de ifade etmiştir.³¹⁵

3.1.3.5. İktisadi Politikalar Bağlamında YDH

1990'lı yıllarda iktisadi anlamda yaşanan sıkıntılar, ister istemez o dönem Türkiye'deki bütün siyasi partilerin gündemlerinde yer almış ve parti programlarında iktisadi alanda çözüm önerileri ve politikalar üretmelerine yol açmıştır. Bu bağlamda YDH de, kendi parti programlarında ve söylemlerinde, iktisadi alandaki politikalar üzerinde yoğun bir şekilde durmuştur. YDH'nin iktisadi alandaki ilkelerine baktığımız zaman karşımıza çıkan ilk husus, YDH'nin siyasi alanda dillendirdiği klasik liberal temaların iktisadi alana gelince biraz farklılaştığı gerçeğidir. Nitekim YDH tüzüğünde bu konuyla alakalı şöyle denmektedir: “ *YDH girişim özgürlüğünü savunur. Üretkenlik ve verimliliğin ancak rekabetçi ve dışa açık piyasa koşullarında gerçekleşeceğini kabul eder. Devletin rolünü ise piyasa kuralları içinde çeşitli makro politikalarla ekonomiye yön vermek olarak görür. YDH dayanışmacıdır.*

³¹³ Bu konuda, YDH'nin kurucularından Etyen Mahçupyan farklı düşünmektedir. Ona göre partinin üst düzey yöneticileri arasında “*iç dünyalarında kendilerini İslamcılara yakın bulan arkadaşlarımız vardır*” (30 Temmuz 1994 Pazar Postası, Nihal Mete'nin söyleşisi)

³¹⁴ 23 Aralık 1994 Milliyet Gazetesi

³¹⁵ Cem Boyner, “Ne, Medya, Ne Süngü Gücüyle”, 23 Temmuz 1994 Pazar Postası

*Toplumumuzun yardımlaşma ve dayanışma geleneklerinin güçlenmesini, insanların dostluk, kardeşlik ve dayanışma duyguları ile birbirlerine bağlanmasını toplumsal birliğin temeli sayar.*³¹⁶ YDH lideri Cem Boyner İstanbul’da yaptığı bir konuşma esnasında yukarıdaki düşüncelere paralel bir biçimde: “Serbest piyasa ekonomisi verimliliği sağlıyor ama adaleti sağlayamıyor. Her şey satılık değil. Oylar satılık değil. Fakir de olsanız verginizi vermiyorsanız bile, itfaiye yangınınızı söndürmek zorunda. Mahkemeler davanıza bakmak zorunda. Burada bir insan topluluğu olduğumuzu hatırlamamız gerekiyor. Ölen ölür, kalan sağlar bizindir diyemeyeceğimiz bir topluluğuz. Burada eşitlik kavramı giriyor devreye. Sosyal adalet, eğitimde fırsat eşitliği, dayanışma, emeklileriyle, muhtaçlarıyla, toplumun yüksek katma değer üretmeyen kesimleriyle dayanışma zorunluluğu giriyor devreye... Yeni Demokrasi Hareketi dayanışmacı bir hareket ve sosyal adalete ve eşitliğe de diğer ili noktaya verdiğimiz kadar önem veriyoruz...”³¹⁷ ifadelerini kullanmıştır. Yukarıdaki söylemlere baktığımız zaman “dayanışma”, “sosyal politika” gibi kavramların iktisadi alana dair söylemlerde gündeme alınması, YDH’nin iktisadi politikalarının “klasik liberal” ilkelere öte “sosyal liberal” ilkeleri öne çıkardığı görülür. YDH’nin ekonomik anlamdaki bu tür söylemlerinde hiç şüphesiz parti içinde eski soldan gelenlerin ağırlıkta olmasının etkisinin yanında, 1990’lı yıllarda iktisadi alanda yaşanan sıkıntıların 1980’lerin neoliberal iktisadi politikaları sonucu olduğuna dair kuvvetli inancın da katkısı olduğu muhakkaktır. Bununla beraber YDH, ekonomide “serbest piyasaya” büyük önem vermektedir. Nitekim parti politikalarında ekonomiye bakış ifade edilirken: “YDH, dışa açık rekabetçi bir piyasa ekonomisinin, Türkiye’nin hızlı ve sağlıklı bir büyüme sürecini yakalamasının gerekli koşulu olduğuna inanır ” ifadesi yer almaktadır.³¹⁸ YDH, “piyasa ekonomisinin tüm kurum ve kuralları ile işleyebilmesi için, devletin imalat sanayisinden tümü ile çekilmesini, kredi ve sübvansiyon politikaları ile fiyat mekanizmasının etkinliğinin bozulmamasını savunur.”³¹⁹ Nitekim YDH’nin, özellikle iktisadi anlamda “piyasa ekonomisini” savunduğu için liberal kanatta yer

³¹⁶ Yeni Demokrasi Hareketi Tüzük ve Programı, s.3

³¹⁷ Cem Boyner, “Türkiye Güçlüdür, Yapacaktır!”, **Konuşma, Yazı ve Makalelerle Yeni Demokrasi Hareketi**, s.21

³¹⁸ “Yeni Demokrasi Hareketi Bildirisi”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı: 22, Bahar 1993, s.181-191

³¹⁹ Sorularla Yeni Demokrasi Hareketi, **Temel Politikalar**, s.55

aldığı, bununla beraber yine iktisadi politikalarda dillendirdiği eski sol argümanlar gerekçesiyle de “yeni sol” kanatta yer alıp almadığı üzerine tartışmalar o günlerde YDH üzerine sık sık tartışılan konuların başında gelmektedir.³²⁰ Nitekim YDH’nin liberalizm bağlamında değerlendirildiği ilgili bölümde bu tartışmalar daha ayrıntılı olarak verilecektir.

Tüm bu tartışmalar bir tarafa bırakıldığında YDH’nin iktisadi programının “saf liberal” fikirler içerdiğini söyleyebiliriz. Öncelikli olarak YDH, devletin ekonomideki rolünün küçültülmesini özenle vurgulamaktadır. Buradan hareketle de YDH’ye göre devletin herhangi bir iktisadi teşebbüse girişmemesi gerekir. Bu noktada devletin ekonomik alanda yapması gereken, çok genel iktisadi ve piyasa düzenlemelerinin ötesine geçmemelidir. YDH devletin iktisadi teşebbüse karışmasının üretimi durdurduğunu savunmakta ve üretimi arttırmanın tek yolunun ise serbest piyasayı işlevsel hale getirmek olduğunu düşünmektedir.³²¹ YDH’ye göre devletin, bireysel girişimin önünün açılması ve serbest piyasanın daha iyi işlemesi için piyasadan elini ayağını çekmesinin yanında adalet, eğitim ve sosyal güvenlik gibi konularda da harcamalarını kısmaması ve bu alanda görevini iyi bir şekilde yapması gerekmektedir.³²² YDH, devletin ekonomiye müdahale etmemesi gerektiğine paralel olarak ekonominin devlet eliyle planlanmasına da karşı çıkmaktadır. YDH’ye göre günümüzde iyice karmaşıklaşan ekonomik ilişkilerde devletin yapacağı planların çok bir işe yaramayacağı, belki yapılacak planların en fazla yol gösterici ve teknik bir bilgi üretme açısından yararlı olabileceği vurgulanmaktadır.³²³

Devletin ekonomide daha az role sahip olabilmesi için yapılması gerekenlerden bir tanesi de özelleştirmelerin hızlanmasıdır. Bu alanda özellikle Kamu İktisadi

---

³²⁰ Bu tartışmalar için bkn. Ali Bayramoğlu, “YDH ve Sol”, Yeni Yüzyıl Gazetesi, 15 Ocak 1995, Erol Katırcıoğlu, “YDH Sağ mı Sol mu?”, Yeni Yüzyıl Gazetesi, 18 Ocak 1995, Ahmet İnel, “YDH ve Sol 1-2”, 18 Ocak ve 25 Ocak 1995, Yeni Yüzyıl Gazetesi

³²¹ **Yeni Demokrasi Hareketi Tüzük ve Programı**, s.56

³²² Sorularla Yeni Demokrasi Hareketi, **Temel Politikalar**, s.59; **Yeni Demokrasi Hareketi Tüzük ve Programı**, s.56

³²³ YDH bu noktada, devletin ekonomideki rolüne dair düşüncesinden farklı düşünceler de belirtmiştir. Mesela bu bağlamda YDH, Güneydoğu’daki iktisadi gelişim için özellikle Güneydoğu ve Doğu bölgesinde yerel yönetimlerin de desteğinin alınarak gerçekleştirilecek bölgesel kalkınma örgütlenmelerini savunmaktadır.

Teşebbüslerinin (KİT) özelleştirilmesi ve böylece devletin ekonomiden elini çekerek asıl vazifeleri ile uğraşması sağlanmış olacaktır. Bu bağlamda YDH, özelleştirmeler konusunda radikal bir tutum takınmış ve KİT'lerin hızlı bir şekilde özelleştirilmesini savunmuştur. YDH bu aşamada KİT'lerin devlete maddi anlamda ciddi yük olduğunu ve iktisadi anlamda yozlaşmalara yol açtığını belirtmiş³²⁴, ancak özelleştirmelerin sadece bu sebepleri ortadan kaldırmak için değil: “*rekabetçi bir ekonomik yapıyı oluşturmak için ve ahlaki yönden de gerekli bir önkoşul olmasından dolayı yapılması*”³²⁵ gerektiği de vurgulanmıştır. Sonuç olarak YDH'ye göre özelleştirmeler liberal politikaların bir ilkesi olarak piyasayı daha rekabetçi kılacak; yani serbest piyasa ekonomisinin tüm kurum ve kuralları ile işlemesine katkıda bulunacaktır.

1990'lı yıllarda Türkiye'de, yukarıda ilgili bölümde de aktardığımız gibi, iktisadi anlamda yaşanan en büyük sıkıntılardan bir tanesi de şüphesiz yüksek enflasyon ve buna bağlı oluşan bir takım sorunlardır. YDH iktisadi politikalarında enflasyon konusunu da gündemine almış ve enflasyonun düşürülmesinin önemi üzerinde durmuştur. YDH'ye göre, Türkiye'de enflasyonun en temel sebebi yanlış uygulanan iktisadi politikalardır.³²⁶ YDH enflasyonu ciddi bir sıkıntı olarak görmekte, enflasyonun fiyatların birbirine oranını ve gelir dağılımını bozduğunu iddia etmektedir. YDH'ye göre ise enflasyon sorununun çözüm yolu, kamu açıklarının kapatılmasında, devletin yeniden yapılanmasında ve mali reformun gerçekleştirilmesinden geçmektedir.³²⁷ Enflasyon sorununa paralel olarak 1990'lı

---

³²⁴ Cem Boyner bu konuda Adana Toros Gazetesi'ne verdiği bir röportajda; özelleştirmeyi tarihin dayattığı bir zorunluluk olarak nitelendirmiş ve 1990'larda özelleştirmelerin hızlanmak zorunda olduğunu vurgulamıştır. Bununla beraber özellikle “devletin elinde bu kadar büyük olanakların, bankaların bulunmasının siyaseti bu olanakları yağmalamak için bir çekim alanı haline getirdiğini vurgulamış bunun da ciddi bir şekilde siyaseti de bozduğunu vurgulamıştır. (4 Eylül 1994 Adana Toros Gazetesi)

³²⁵ Diğer taraftan YDH kurucularından Erol Katırcıoğlu özelleştirmeleri bu bağlamda ele almış ve özelleştirmeleri daha sağlıklı bir piyasa yapısını sağlamanın bir aracı olarak görmüştür: “*Bizim amacımız bütçe açığını kapatmak için özelleştirme olamaz. Temel amacımız daha sağlıklı çalışan piyasa olmalıdır.*” (3 Eylül 1994 Pazar Postası)

³²⁶ YDH'ya göre bu yanlış politikalar, enflasyonu düşürmek için bu güne kadar uygulanmakta olan politikalar. Bu politikalar ekonomiyi daraltıcı etkileri nedeniyle büyüme hızında düşüşe ve işsizliğe yol açarken, programın ilk uygulandığı dönemlerde inme eğilimine giren enflasyon, sıkı para politikasında bir miktar gevşeme olunca, canlanan talep doğrultusunda tırmanma eğilimine girmektedir.

³²⁷ Sorularla Yeni Demokrasi Hareketi, **Temel Politikalar**, s.62

yıllarda artan işsizlik sorunu da, YDH'nin iktisadi alanda çözüm aradığı konulardan bir diğeridir. YDH, işsizlik sorununu temel hak ve özgürlükler konseptinde ele almış ve iktidara geldiklerinde, herkesin çalışma ve kazanma hürriyeti bağlamında iş bulabilmesi için gerekli tüm tedbirleri almayı kendine vazife edinmiştir. YDH, hükümetler tarafından uygulanan popülist politikalarla işsizliğin çözülemeyeceğini savunmuş, yapılması gerekenleri: *“kamunun ekonomide küçülmesi, rant ekonomisinden üretim ekonomisine geçiş gibi temel ekonomik reformlar”* olduğunu da belirtmiştir.³²⁸

3.2. Liberal Demokrat Parti (LDP)

3.2.1. LDP'nin Ortaya Çıkışı ve Yapısı

1990'lı yılların ilk yarısında siyasi hayatta yer almaya başlayan bir diğer liberal parti ise 26 Temmuz 1994 yılında kurulan³²⁹ Liberal Demokrat Parti'dir. Liberal Demokrat Parti (LDP), partisini kurmadan önce Demokrat Parti'de³³⁰ siyaset yapan ve ticaretle uğraşan, Besim Tibuk³³¹ tarafından kurulmuştur. LDP'nin de kuruluşu ve

---

³²⁸ A.e., s.62

³²⁹ LDP ilk olarak Liberal Parti adıyla 26 Temmuz 1994 yılında kurulmuştur. Partinin ismi, 18 Eylül 1995 tarihinde yapılan kongre ile değiştirilmiş, partinin ismine Demokrat ibaresi eklenmiş ve böylece partinin ismi Liberal Demokrat Parti olmuştur.

³³⁰ Besim Tibuk, 1992 yılında yeniden kurulan Demokrat Parti'de İstanbul İl Başkanı olmuştur. Menderes'e olan hayranlığından dolayı bu dönemde Menderes'in oğlu Aydın Menderes'in partiye girmesi için çok uğraşmış, ancak Menderes'in DP'ye tasvip etmediği bir yöntemle girmesi ve parti genel başkanı olması üzerine de DP'den ayrılarak kendi partisini, LDP'yi, kurmuştur.

³³¹ Besim Tibuk 1945 yılında Rize'de doğmuştur. İlkokulu Murgul'da, ortaöğrenimini Kars, Artvin ve İzmir'de tamamlamıştır. Liseyi bitirdikten sonra 1962-63 yılları arasında AFS bursu ile ABD'ye gitmiş ve bir süre orada kalmıştır. Daha sonra Türkiye'ye dönmüş ve 1968 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinden mezun olmuştur. Besim Tibuk çok zor şartlar altında geçirdiği eğitim hayatında çok başarılı olmuş ve eğitiminin bütün kademelerini üstün derecelerle tamamlamıştır. Aynı başarısı iş hayatına atıldığı zaman da devam etmiştir. İş hayatına ilk olarak atılışı 'Girişimci Ruh' olarak tanımladığı özelliği sayesinde 1964 yılında gezi rehberi olarak gerçekleşmiştir. Daha sonra bir müddet seyahat acentelerinde müdürlük yapmıştır. 1974 tarihinde ise, ileride NET Holding olarak ortaya çıkacak olan ticari şirketinin amiral gemisi olan Net Turizm'i kurmuş ve kısa bir süre sonra da Türkiye'de turizm sektörünün en büyük patronlarından biri olmuştur. Besim Tibuk'un fiili olarak siyaset yapmaya başlaması ise Demokrat Parti'nin kuruluşu ile beraber olmuştur. Demokrat Parti'de 1994 yılında Genel Başkanlık için yarışmış ancak açık farkla kaybetmiştir. Nitekim, Tibuk bu durumu kendisi açısından onur verici bir durum olarak değerlendirmiş fakat bir süre sonra Demokrat Parti'den ayrılarak kendi partisini kurmuştur. Besim Tibuk Türk siyasetine hem dillendirdiği konular açısından hem de bu konuların dillendirilme üslubü bakımından çok farklı bir boyut da kazandırmıştır. Bu yüzden alışıldık siyaset jargonu yerine avami, yer yer argoya kaçacak, külhani bir dili tercih etmiştir. Zaman geçtikçe bu söylem tarzı çok fazla kimse tarafından merakla takip edilmeye başlanmıştır. Tibuk'un Türkiye'nin sorunlarının çözümüne dair öne sürdüğü

ortaya çıkışı YDH'ya benzer nedenlerle ve saiklerle gerçekleşmiştir. Bu bağlamda gerek Türkiye'nin o dönemdeki mevcut siyasi atmosferi ve gerek dış konjonktürün yol açtığı dalgalanmalar genelde liberal dalgalanmanın ve özelde de LDP gibi liberal değerleri savunan partilerin kurulmasına yol açmıştır. LDP'nin kurulmasına ve Türk siyasal hayatındaki önemine dair LDP başkanı Besim Tibuk çeşitli yerlerde bu konuyla ilgili açıklamalarda bulunmuş ve partisinin siyasi hayattaki varlığını anlamlandırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Tibuk, Türkiye'de 1990'lı yıllara kadar liberal politikaları tamamen dillendiren herhangi bir oluşum olmadığına dikkat çekmiş, DP lideri Adnan Menderes ve ANAP lideri Turgut Özal gibi liderlerin ise liberal politikaları bazı noktalarıyla gündeme getirdiği ama özleri itibarıyla, bu liderlerin de devletçi olduğu eleştirisini yöneltmiştir.³³² 1990'lı yıllara gelindiğinde

---

politikalar kestirme çözümler ve radikal söylemler içermiştir. Bu bağlamda Tibuk'un kimi ifadeleri ve dillendirdiği kimi siyasi sloganlar hala belleklerde tazeliğini korumaktadır. Bunlardan bazılarını aktarmak gerekirse: - Paranın akı karası olmaz. - Kahvehaneler ekonominin emniyet sübabıdır. - Cezaevine giren rahat ediyor. Suçlular hücreye atılsın, ciğerleri sökülsün. - Kabotaj bayramı değil sabotaj bayramı. - Yazar kasayı Başbakan'ın önüne fırlatan esnaf Ahmet Çakmak'ı iktidara geldiğimizde eğer isterse bakan yapacağım. - Ankara'daki müesseseleri ıslah etmeyi değil kapatmayı düşünüyoruz. - İktidar olursak mecliste Kuran'la yemin edilecek. - Söylüyorum, benim yapacaklarım işinize gelirse beni seçin. - Esnaf henüz yaptığı işin önemini farkında değil. - Türkiye tüm gümrükleri sıfırlamalıdır. - Daha çok gol için ofsayt kaldırılmalı, kaleler büyütülsün. - Limon tezgâhımı bile Ecevit'e teslim etmem. - Tüm gecekondu tapuları toplatılmalıdır ve gecekondu sahiplerine geçici bir süre oy hakkı verilmemelidir. - Son derece milliyetçiyim. - Benim fikirlerimi uçuk bulanlar bence sadece salakça laflar ediyorlar. - Adım adım komünist sisteme gidiyoruz. - DGM'ler kaldırılmalı, FBI gibi bir modeli örgütlemeliyiz. - ANAP, DYP, DSP, MHP ve CHP birleşsin, Ankara Partisi'ni kursun. - Net bir şekilde fikirlerini ifade eden tek parti biziz. (Mehmet Emin Kazıcı, **Liberal Ofkenin Adı Besim Tibuk**, İstanbul, Birey Yayıncılık, 2002, s.31-52; Işıl Alatlı ve Hakan Çizem, **Asabı Bozuk Bir Adamın Portresi**, İstanbul, Değerler Eğitim Merkezi (DEM) Yayınları, 1997; **Türkiye'de Siyasi Düşünce; Liberalizm**, s.629-630)

³³² Besim Tibuk bir konuşmasında Cumhuriyet Dönemi Türk siyasal hayatının genel bir resmini çizmiş ve liberalizmin bu resim içinde yerinin hiç olmadığını veya ara ara çok az bir şekilde görüldüğünü belirtmiştir. Tibuk'a göre Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşu itibarıyla ve kurulduktan sonra özellikle ekonomik anlamda Batılı modelden ziyade, sosyalist modele uygun biçimde, sosyalizme yakın bir karma devletçi model olarak yapılandırılmıştır ve bu özelliğini de günümüze kadar sürdürmüştür. Bu bağlamda 1930-1950 yılları arasında Türkiye'de tam anlamıyla sosyalist bir devletçi ekonomi anlayışı uygulanmıştır. *"Türk ekonomi tarihinin en kötü idaresi, insanları en sefil en perişan olduğu dönemdir bu."* Tibuk'a göre 1950'li yıllardan sonra Demokrat Parti ile beraber başarılı bir liberal hareket görülmüştür. Fakat aynı dönemde devletçilik de devam etmiştir. Tibuk'a göre: *"Bugün Türk Ekonomisi ayaktaysa; sosyalizmin çökmesinden sonra Rusya, Romanya gibi aç, sefil, perişan olmamışsa, bunun temeli 1950-55 arası atılmıştır."* 1960'lı yıllardan sonra ise Türkiye'de tekrardan ciddi bir şekilde tam devletçiliğe dönülmüştür. *"1960 darbesinden sonra birçok yeni kurum kurulmuş ve devletçilik iyice güçlendirilmiştir."* Tibuk'a göre, Türkiye'de, 24 Ocak Kararları ile ise kısmi bir liberalleşme başlatılmıştır. *Ancak "bugün geriye baktığımızda maalesef, 24 Ocak ile öngörülen liberalleşmenin sadece kambiyo mevzuatında yapılan değişikliklerden ibaret kaldığı görmekteyiz."* diyen Tibuk'a göre ANAP dönemi, siyasette söylenenlerle uygulamaların tamamen farklı olduğu bir dönemdir. Bu bağlamda Tibuk *"1983'de rahmetli Turgut Özal'ın seçim konuşmalarındaki mesajlarına Liberal Demokrat Parti olarak biz aynen katılmaktayız ama*

ise, Tibuk'a göre, gerek muhalefet gerekse iktidar partileri liberal söylemleri seçim vaatlerinde dillendirmişler, ancak uygulamada tamamen tersine politikalar geliştirmişler ve Türkiye'yi yukarıda da ayrıntılı olarak ele aldığımız gibi birçok alanda sorunlarla boğuşan ve sıkıntıya düşen bir ülke konumuna sürüklemişlerdir. Tibuk, Türk siyasal hayatındaki partilerin bu ortak devletçi tutumlarına dikkat çekmiş ve partisinin siyasi hayata giriş sebebini: *“Biz zaten bütün partilerin esas itibariyle devletçi olduğunu, aynı hamurdan çıktığını söylüyoruz. Zaten Liberal Demokrat Parti'nin doğuş nedeni de budur. Bir başka partide bu fikirleri hâkim kılamayacağımız için, ayrı bir parti kurmak gibi çok zahmetli bir yola girdik Esas itibariyle, bizim görüşlerimize diğer partilerin karşı olduklarını tespit ettiğimiz için ayrı bir parti kurduk. Bugün muhalefet ve iktidar, hemen hemen her konuda aynı şeyleri söylüyorlar. Yalnız ekonomik konularda değil, Çekiç Güç, demokratikleşme, her konuda...”*³³³ sözleriyle belirtmiştir.

LDP, aynı dönemlerde kurulan ve liberal siyaseti dillendiren YDH gibi, kendisini diğer partilerden net bir şekilde ayırtmış ve kendisini herhangi bir siyasi geleneğin devamı olarak değil; 1990'lı yıllarda var olan liberal siyasetin yürütücü bir partisi hatta tek partisi olarak vasıflandırmıştır. Bu bağlamda LDP, büyük oranda liberalizm öğretisi üzerine kurulmuş bir partidir. Nitekim LDP'nin kurucu metni olarak kabul edilebilecek tüzüğüne baktığımız zaman liberalizm vurgusunun metinlere bol bol yedirildiğini görmek mümkündür. Parti tüzüğünde, partinin amaçlarının anlatıldığı kısma baktığımızda, ilgili kısımda yer alan maddelerin çoğunda bu vurguyu görmek mümkündür.³³⁴ LDP'nin bu noktada kendisine referans olarak aldığı liberalizm

---

uygulamalar söylenenlerin tersi olmuştur” demiştir. Son olarak Özal'dan sonraki dönemlerde de aynı şeyler tekrarlanmış ve devletçi politikalar ağırlıklı devam ettirilmiştir.

³³³ Genel Başkan İle Sohbet -4-, **Ekonomi**, İstanbul, Liberal Demokrat Parti Yayınları 1995, s.3-4

³³⁴ Buna göre tüzüğünü ikinci maddesinde partinin amaçları şu şekilde sıralanmıştır: Liberal Demokrat Parti, 1. T.C. Devletin bölünmez bütünlüğünü, ulusun huzur ve mutluluğunu, insan hakları çerçevesinde korumayı, 2. T.C. Devleti Anayasası'nın temel ilkelerine bağlı, din ve devlet işlerini birbirinden ayrı tutma prensibi ile vicdan özgürlüğünden yana, din ve dil özgürlüğünde bağımsızlığa karşı, kişisel inançlar ve liberal demokrasiye saygılı olmayı, 3. Türkiye'nin çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmasını, liberal ve atılcı bir ruhla gerçekleştirmeyi, bu amaçla bireyin refah, mutluluk ve hürriyeti için yeniden yapılanmayı, 4. “Egemenlik kayıtsız, şartsız milletindir” ilkesine tam anlamı ile hâkim ve çok partili demokratik sistemi korumayı ve yaşatmayı, bağımsız hukuk devleti olan T.C. yüceltmeyi, 5. Bireylerin huzuru için gerekli, temiz çevre temiz toplum, dürüst yönetim ve ulusal güvenlik öğeleri olan temel gereksinimleri, liberal anlayışla işleyip Türkiye'yi özenilen bir ülke haline getirmeyi, 6. Türk ulusunun liberal demokrasiye ve ekonomiye inancını geliştirmeyi, 7. Türkiye'nin ekonomik kaynaklarını, liberal bir çerçeve içinde yüceltmeyi ve

anlayışı ise YDH'nin liberalizm anlayışından biraz farklılaşmakta ve tamamen "klasik liberalizm" olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim parti programında da ifade edildiği gibi uygulanacak liberal siyasetin sadece belli alanlarda değil, her alanda uygulanması gerekmektedir. Zaten LDP de siyasi hayatta ortaya çıkışını biraz da bu noktada temellendirmektedir: "*Liberal Demokrat Parti Türk siyasal yaşamında eksikliği her geçen gün biraz daha fazla hissedilen liberal, yani özgürlükçü felsefeyi ekonomik anlamda olduğu kadar; sosyal ve kültürel alanlarda da yeşertmeyi hedefleyen bir siyasi oluşumdur.*"³³⁵ Nitekim bu aşamada YDH ve LDP arasında bir takım tartışmalar yaşanmış, LDP özellikle YDH'nin belli alanlarda liberal politika uyguladığını ama özellikle iktisadi anlamda kolektivist bir tutum içinde olduğunu belirtmiş ve YDH'nin liberalliğini eleştirmiştir.³³⁶ Bu bağlamda LDP'yi YDH'ye ve benzeri oluşumlara karşı savunanlar, LDP'nin hâlihazırda Dünya'da mevcut liberal partiler arasında da eşsiz bir konumda olduğunu belirtmişlerdir.³³⁷ Tüm bunlarla beraber LDP'nin bütünlükçü bir siyasi parti olmaktan öte Besim Tibuk önderliğinde bir hareket olduğunu söylemek de mümkündür. Çünkü hem çizilen siyasal ufuk açısından, hem parti programının içeriği bakımından, hem de dillendirilen siyasal söylemin çerçevesi bakımından partinin sınırlı bir politik zemini vardır.

LDP'nin parti politikalarına baktığımız zaman da karşımıza hep bu sınırlı zeminden hareketle çözüm yolları öne sürüldüğünü görmek mümkündür. Buna göre; devlet karşısında bireyin ön plana çıkarılması ve birey vurgusu, ayrıca olaylara iktisadi bir temelde yaklaşım çözüme kavuşturulması LDP'nin temel iki zeminini oluşturmaktadır.³³⁸ LDP'nin bir diğer özelliği ise onun da YDH gibi tamamen bir lider partisi hüviyetinde olmasıdır. Bu noktada LDP politikalarının hemen hemen tamamı Besim Tibuk tarafından oluşturulmuş ve dillendirilmiştir. Besim Tibuk'un

---

ulaşılacak yüksek refah düzeyinin bireylere dengeli dağılımını sağlamayı, 8. 2000'li yıllarda, Türkiye'nin ileri ülkeler arasında yer almasını, girişimci sektörün, silahlı kuvvetlerin, sendikaların, basın, üniversite ve diğer anayasal kuruluşların liberal değişim programından aynı ölçüde yararlanılmasını, yenilikçi ve köklü bir değişim programı ile gerçekleştirmeyi amaçlayan bir siyasi partidir.

³³⁵ **Liberal Demokrat Parti Programı**, İstanbul, 1994, 8. Baskı, s.5

³³⁶ Bu tartışmalar için bkz.. Atilla Dorsay, 16 Mart 1995 Yeni Yüzyıl Gazetesi; Melih Yürüşen, "Anti-Liberal Zihniyet ve Liberal Demokrat Parti", **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı:8, Güz 1997, s.27-42

³³⁷ Sabahattin Sakman, "Liberal Felsefe ve Liberal Demokrat Parti", **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı:8, Güz 1997, s.21-26

³³⁸ Melih Yürüşen, **Çeşitlilikten Özgürlüğe: Çok Kültürlülük ve Liberalizm**, Ankara, LDT Yayınları, 1998, s.29-39

Türkiye'nin meselelerine dair öne sürdüğü ve daha çok kendi ruh dünyasının izlerini taşıyan söylem ve üslubu de ister istemez LDP politikalarında yansımaları bulmuştur. Bu durum ise Türkiye'de siyasi parti kültürü açısından bir farklılaşmayı da beraberinde getirmiştir.³³⁹ Sonuç olarak tüm bu tartışmalarla beraber LDP Türk siyasetinde “liberal” kelimesini adında kullanan bir parti olarak ortaya çıkması ve 1990'lı yıllardaki liberal canlanmada klasik liberal değerleri yansıtmaları ve halka anlatması bakımından Türkiye açısından önemli bir partidir.

3.2.2. Türk Siyasal Hayatı İçinde LDP

26 Temmuz 1994 tarihinde kurulan LDP, kurulmasından bir yıl sonra yapılan 24 Aralık 1995 seçimlerine gerekli teşkilatlanmalarını yapamadığı için katılamamıştır. LDP 1995 seçimlerinden 1999 seçimlerine kadar geçen sürede, özellikle parti lideri Besim Tibuk'un çeşitli çıkışlarıyla gündemde kendine yer bulabilmiştir.³⁴⁰ Özellikle bu dönemde “Asabı bozukların partisi” sloganını kullanan LDP gerek o dönemin mevcut sıkıntılarını getirdiği radikal çözümlerle gerek ilginç çıkışlarıyla, o dönemlerde adından söz ettirmeyi başarmıştır. Partinin bu ilginç ve radikal söylemleri, her ne kadar toplumun birçok kesimi tarafından ilgiyle ve merakla takip edilmiş olsa da, toplumdaki LDP'nin barajı aşmasının mümkün olmadığına dair olan inanç 1999 seçimlerinde LDP'ye teveccühü azaltmış ve LDP 1999 seçimlerinde beklentilerinin çok altında bir oy oranına mahkûm olmuştur. İlk kez halk karşısına çıktığı bu seçimlerde LDP, 127.174 (%0.41) oy alabilmiştir. LDP aldığı bu oyla, 20 tane partinin katıldığı bu seçimlerin 11. partisi olabilmıştır. Bu seçimlerde LDP ile birlikte 16 parti meclis dışında kalmış ve seçimlerden sonra DSP-MHP-ANAP

---

³³⁹ LDP'nin Türkiye'nin sorunlarına karşı hızlı, cesur ve ikna edici çözüm önerileri, bununla beraber “ben yaptım oldu” tavrı Besim Tibuk'un ruh dünyasının LDP politikaları üzerindeki yansımalarından bazılarıdır. Nitekim LDP'nin politikalarında bu ruh halini görmek de mümkündür. Bu ruh hali: Heybeliada Ruhban Okulu'nu bir turizm projesine dönüştürür, hantal bürokratik merkez partilerini tek bir “Ankara Partisi” olmakla itham eder, eğitim ve sağlığı tamamen özel sektöre devreder, sosyal güvenlik devletinde devletin rolünü sıfırlar; lakin bunun yanında bu işlerin nasıl yapılacağı muamma olarak kalır. (Alev Özkazanç, “Türkiye'nin Neo-Liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce; Liberalizm**, s.632-633)

³⁴⁰ Bununla beraber LDP, YDH kadar basın tarafından takip edilmemiştir. Nitekim LDP lider Besim Tibuk'da bu durumdan şikâyetçi olmakta ve basının kendilerine yeteri kadar ilgi göstermediğinden yakınmaktadır. Özellikle kartelci basınla hiç arası olmayan Tibuk: “...eğer gazetelerde azıcık da olsa bizimle ilgili bir haber çıksa, o da alay ve hicive dönüktür” diyerek yakınmaktadır. (Mehmet Emin Kazıcı, **Liberal Öfkenin Adı**, s.22)

koalisyonundan oluşan bir hükümet kurulmuştur. LDP lideri Besim Tibuk seçim sonuçlarına sinirlenmiş, halkın yanlış yaptığını belirterek “*seçim sonuçlarının ülke sorunlarını daha da derinleştireceğini*”³⁴¹ öne sürerek bir manada halka tepkisini göstermiştir. Diğer taraftan LDP lideri Besim Tibuk, seçimlerden hemen sonra Aksiyon Dergisine verdiği bir röportajda; “*18 Nisan seçimlerinin kendileri için büyük bir tecrübe olduğunu, Türk halkının büyük bir kesiminin kendilerini henüz tanımadığını, buna rağmen partisinin geldiği noktanın hiç de kötü olmadığını ve o gün için %7 civarında sempatanlarının olduğunu*”³⁴² belirtmiş ve röportajın devamında da bir sonraki seçimlerde alacakları oy oranını %30 olarak açıklamıştır. 1999 seçimlerinin şokunu üzerinden atan Besim Tibuk, kısa bir süre sonra halka olan kırılganlığını da unutmamış ve Türkiye siyasetine dair ilginç çıkışları ile siyaset gündeminde tekrar yer almaya başlamıştır. LDP, özellikle bu dönemlerde siyasi çalışmalarını hızlandırmış, Türkiye’nin büyük bir kısmında teşkilatlarını kurmuş ve böylece çok sayıda insana da ulaşmayı başarabilmiştir. 2002 seçimleri arifesine böyle bir durumda giren LDP, o dönemlerde, yapılan bazı anket çalışmalarında da iyi bir oy oranına sahip bir parti gibi gösterilmiş ve bu durum da LDP’nin çalışmalarını daha da hızlandırmıştır. Tüm bunlara rağmen 3 Kasım 2002’de yapılan seçimlerde LDP tam bir bozgun yaşamıştır. LDP, bu seçimlerde 89.331 oyla %0.28 oranında oy almış ve yoğun bir çalışmayla geçen 3.5 yıla rağmen bir önceki seçimlerde aldığı oyları bile koruyamamış; 1999 seçimlerine nazaran 37.843 seçmenin desteğini kaybederek daha kötü bir sonuç almıştır. Nitekim Besim Tibuk seçimlerden hemen sonra 25 Kasım 2002 tarihinde partisinin İstanbul İl merkezinde yaptığı bir toplantıda parti genel başkanlığından istifa ettiğini ve iş hayatına geri döndüğünü açıklamıştır. “*Başarısızlığımızın sebebi doğruları söylememizdir. Türk halkından çok alacağımız var*”³⁴³ diyen Tibuk, partisinin 3 Kasım seçimlerinde aldığı sonucun kabul edilemez olduğunu, bu nedenle LDP’nin yeniden kendisinin başkanlığında bir seçime girerek halktan oy istemeyeceğini ve vitrin değişikliği yapması gerektiğini belirtmiştir.³⁴⁴ LDP’nin tam bir hezimet yaşadığı 2002 seçimlerinden sonra parti

³⁴¹ M.Serhan Yücel, *Türkiye’nin Siyasal Partileri (1859-2005)*, s.123

³⁴² Osman İridağ, “Kafa Karıştırmaktan Zevk Alıyorum” (Besim Tibuk ile söyleşi), *Aksiyon Dergisi*, Sayı:260, 27.11.1999,

³⁴³ Faruk Özgür, *Tek Parti İdeolojisiyle Demokrasi*, Ankara, Liberte Yayınları, 2004, s.135

³⁴⁴ M.Serhan Yücel, *Türkiye’nin Siyasal Partileri (1859-2005)*, s.123

lideri Besim Tibuk LDP 3. Olağan Kongresinde yaptığı konuşmada: “*Bu seçimlerde birçok partinin oy kaybetmesine rağmen LDP’nin %0.03 oy alması Türk halkının bizimle dalga geçmesidir*” diyerek bir önceki seçim sonuçlarına benzer bir tepki göstermiştir.³⁴⁵ LDP ile özdeşleşen Besim Tibuk’un istifasından sonra 3. Kongre ile beraber partinin Ankara İl Başkanı olan Ercan Çalı, partinin yeni genel başkanı olarak seçilmiştir. Yine aynı yılda LDP, AKP’den istifa edip LDP’nin genel başkanlığına geçen Emin Şirin sayesinde ilk defa mecliste temsil hakkı kazanmış, ama bu durum çok uzun sürmemiştir. Emin Şirin de LDP için “*parti değil, dernek*”³⁴⁶ diyerek 2004 yılında LDP’den istifa etmiş ve ondan sonra partide kısa aralıklarla birkaç defa başkan değişikliği yaşanmıştır. Son olarak 2005 yılından beri parti başkanlığını Cem Toker’in yaptığı LDP, son girdiği seçim olan 2007 genel seçimlerinden ise 35.364 oy ile %0.1 oranında bir oy almıştır.

3.2.3. LDP’nin Temel Politikaları

3.2.3.1. Devlet-Toplum-Birey Tartışmaları ve LDP

Devlet ve birey ilişkileri bağlamında LDP, klasik liberalizmi kendisine referans almış ve bu referanstan hareketle birey vurgusunu ön plana çıkarmıştır. LDP’nin birey vurgusu bu noktada YDH’ya göre çok daha kuvvetli bir tondadır. YDH bireyin çıkarlarıyla beraber toplumun çıkarlarını da önemserken, LDP’de bireyin çıkarları her şeyin üstünde bir öneme sahiptir. LDP bireyi bu şekilde merkeze aldıktan sonra devleti ve siyaseti buna göre biçimlendirmiştir. Çünkü LDP’ye göre her şeyin merkezi ve kriteri bireydir ve bunun sağlanması için de yegâne çözüm “liberal” anlayıştır. LDP lideri Besim Tibuk, bir konuşmasında bu hususa işaret etmiş: “*Biz ferdi toplumun temel taşı olarak görüyor; dolayısıyla ferdi, bireyi refah ve mutluluğa kavuşturacak tüm uygulamaların da yine ferdin, bireyin kendisinden geçtiğine inanıyoruz. Hiç kimse sizin iyiliğinizi, sizden daha iyi düşünemez diyoruz; ne toplum,*

³⁴⁵ 13 Ocak 2003 Milliyet Gazetesi

³⁴⁶ Alev Özkazanç, “Türkiye’nin Neo-Liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce; Liberalizm**, s.648

ne devlet! Dahası, sizin iyiliğiniz, toplumun, milletin de iyiliğidir."³⁴⁷ diyerek bireyin bu merkezi konumuna işaret etmiştir. Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi, LDP'nin birey anlayışı, klasik liberalizmin birey anlayışı ile birebir örtüşmektedir.

LDP, bireyi bu şekilde merkeze aldıktan sonra, bireyi yok sayan veya ikinci plana atan devletçiliğe³⁴⁸ karşı ciddi bir eleştiri geliştirmiştir. Devletçilik eleştirisi, LDP'nin en temel argümanlarından birini oluşturmaktadır. Çünkü LDP'ye göre devletçilik sadece siyasi anlamda değil, iktisadi ve kültürel alanlarda da bireyin temel haklarını kısıtlamaktadır. Buradan hareketle LDP, klasik liberalizmde olduğu gibi devletin yetkilerini büyük oranda sınırlamış ve devlete sadece birkaç alanda yetki ve sorumluluk tanımıştır: "... devlet adaleti, toplum düzenini, iç ve dış güvenliği sağlamak ve dış politikayı yönlendirmekle yükümlüdür. Devletten ayrılan sosyal ve ekonomik kurumlar, bireyin ve halkın yaratıcı gücü ile şekillenecek ve gelişecektir. Böylelikle, devlet bugünkü hantallığından kurtulup, etkin ve dinamik bir yapıya kavuşacaktır."³⁴⁹

LDP'ye göre, liberalizmin devleti sınırlandırması sayesinde, toplumda birey merkeze alınmakta ve böylece bireysel ve toplumsal özgürlüklerin önü de açılmaktadır. Buradan hareketle, LDP'ye göre, özgürlüklerin yolu da liberalizmden ve onun en temel ilkesi olan devletin sınırlandırılarak bireyin yüceltilmesinden geçmektedir. Böylece LDP açısından: "*Her şeyden önce temel hak ve özgürlükler devleti yönetenler tarafından insanlara verilecek bir lütuftur değil, her insanın doğuştan sahip olduğu değerlerdir.*"³⁵⁰ Bu noktada LDP, her türlü özgürlüğün bireyin en doğal hakkı olduğunu kabul etmiş ve "*başta yaşam ve mülkiyet hakları olmak üzere, düşünce, düşünceyi ifade, inanç, sözleşme, seyahat, haber alma, seçme ve seçilme,*

³⁴⁷ Genel Başkan İle Sohbet -6-, **Eğitim, Kültür, Çevre ve Sağlık**, İstanbul, Liberal Demokrat Parti Yayınları 1996, s.2-3

³⁴⁸ LDP, devlet ve devletçilik kavramlarının aynı şey olmadığını ve kendilerinin "devlete" değil "devletçiliğe" karşı olduklarını belirtir. LDP "devletçilik" deyimini tipik totaliter devletçilik manasıyla kullanmaktadır. Şöyle ki: "*Devlet dünyada sınırları belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan bireylerin asgari müştereklerle de birleştiği ve anlaştığı sistemdir. Bu gerçek devleti, birey için ve bireyin içinde yer aldığı, işlev verdiği kurumlar itibarıyla, varlığını borçlu olduğu güç haline getirir. Devletçilik ise bu aslı, bu yaşamsal gücün birey için değil, bireye karşı kullanılması şeklinde tezahür eden bir yönetim anlayışıdır. Bu nedenledir ki, Liberal Demokrat Parti devlete değil, devletçiliğe karşıdır.*" (**Liberal Demokrat Parti Programı**, s.8-9)

³⁴⁹ Genel Başkan İle Sohbet -6-, **Eğitim, Kültür, Çevre ve Sağlık**, s.21

³⁵⁰ **LDP Seçim Beyannamesi**, s.1

gibi temel hak ve özgürlükleri güvence altına alacak yasaları öncelikli olarak çıkartıp, bu hak ve özgürlükleri ihlal eden tüm yasaları da yürürlükten kaldırılacağını” iddia etmiştir.

LDP, toplumda bireyin yüceltilmesi ve devletin sınırlandırılması politikasını gerçekleştirilebilmesine yönelik olarak iki tane temel çözüm önerisi sunmuştur. Bunlardan bir tanesi, özellikle siyasi alanda devam eden devletçi zihniyetin değişmesi için öngörülen, parlamenter sistemin değiştirilerek başkanlık sistemine geçiş; bir diğeri ise, ilk öneriyi de içinde barındıran ve özellikle hukuki anlamda bireyin haklarını tamamen ön plana çıkarmak için öngörülen yeni bir anayasa teklifidir. Bu iki mesele, LDP'nin 1990'lı yıllarda Türk siyasal hayatına soktuğu ve o dönemlerde demokratikleşme bağlamında en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. LDP, 1990'lı yıllarda yeni bir Anayasa fikrini şiddetle savunmuş ve Türkiye gibi bir ülkenin halen 1982 Anayasası gibi bir Anayasa ile yönetilmesini, büyük bir talihsizlik olarak nitelendirmiştir. Bu bağlamda LDP anayasaları, liberal bir perspektiften değerlendirerek, anayasaların toplumsal sözleşme mahiyetinde olması gerektiğine inanmış ve *“anayasaların her şeyden önce toplumsal mutabakat sonucu ortaya çıkması”* gerektiğini vurgulamıştır.³⁵¹ LDP'yi yeni bir Anayasa yapmaya teşvik eden bir diğer unsur ise şiddetle savunulan *“başkanlık sisteminin”* hukuki temellerinin ancak yeni bir anayasa ile atılacağına dair olan inançtır. Nitekim LDP'nin hazırladığı yeni Anayasa önerisinin girişinde Besim Tibuk bu konuda: *“Parti programımızı tanıtan konuşmalarımızda, Başkanlık Sisteminden bahsederken; bunun yasal temelini oluşturmak üzere, çok kısa bir Anayasa'nın yazılmasının mümkün olduğunu ve böyle bir Anayasa'yla hem bugünkü Anayasa'nın kapsadığından daha geniş bir yasal çerçeve çizilebileceğini hem de daha etkin bir siyasi sistemin tanımlanabileceğini iddia etmişim.”*³⁵² diyerek hazırladıkları Anayasa teklifinin amaçlarından bir tanesine de bu şekilde değinmiştir. Tibuk, yapacakları yeni Anayasa'nın çok detaylı bir metin olmasına gerek olmadığını, sadece belli konularda yapılacak değişikliklerin yeterli olacağını savunmuştur. Bu bağlamda, birey ve devletin konumunun ve birbirleri arasındaki ilişkinin net bir

³⁵¹ Genel Başkan İle Sohbet -2-, **İnsan Hakları ve Demokrasi**, İstanbul, Liberal Demokrat Parti Yayınları 1996, s.5

³⁵² **LDP Anayasa Önerisi**, Liberal Demokrat Parti Yayınları, 1994, s.1

şekilde ortaya konması en önemli meseledir. Nitekim LDP'nin kamuoyuna sunduğu yeni anayasa önerisinde, bu anayasanın “*bireylerin değil, devletin faaliyetlerini sınırlamak ve düzenlemek üzere yapıldığı*”, ve “*bu anayasanın devletin gücünün imtiyaz belgesi değil; bireylerin, bireysel kriminallere ve kriminalleşebilen siyasi yönetimlere karşı korunmasının garanti belgesi niteliğinde olduğu*” ifade edilmiştir.³⁵³ Başkanlık Sistemi tartışmalarında ise LDP, Türkiye’de devlet yönetimi meselesinin en büyük problemini mevcut kuvvetler ayrılığı ilkesinin yanlış uygulanışı olarak görmüştür. Bu bağlamda LDP, sorununun 1946’da parlamenter rejime geçişten beri devam ettiğini belirtmiş ve hukuk devleti için başkanlık sistemine geçişi mutlak bir şart olarak öne sürmüştür.³⁵⁴ LDP'nin bu bağlamda öne sürdüğü model, Amerikan Başkanlık Sistemidir.³⁵⁵ Bu sistemle beraber LDP’ye göre yargı ve yürütme, topluma karşı doğrudan sorumlu olacaktır. Dolayısıyla da bu iki gücü toplum adına kullanan organlar, toplumsal iradenin ürünü olmak, yani toplum tarafından mutabakatla belirlenmek zorundadırlar. Yasama ise doğal olarak toplum bütününe oluşturan karşıt demokratik grupların çıkar iradelerine göre seçtikleri

---

³⁵³ **LDP Anayasa Önerisi**, 1994, s.1-10

³⁵⁴ LDP programında ve LDP lideri Besim Tibuk’un çeşitli konuşmalarında Başkanlık Sisteminin önemi ve Türkiye’de mevcut parlamenter sistemin sıkıntılarına dair pek çok malumat bulmak mümkündür. Burada özetle ifade etmek gerekirse, LDP’ye göre kuvvetler ayrılığı ilkesi, yargı, yürütme ve yasama olarak ifade edilen üç gücün birbirlerinden bağımsız ve yargı ağırlıklı olarak, birbiri ile koordineli biçimde işlemesidir. Oysa, ülkemizde bu üç güce, hiç kuşkusuz, yasama (Parlamento) egemen olagelmıştır. Örneğin: Aslında yürütmenin (Hükümet) başı olması gereken Devlet Başkanı’nı (Cumhurbaşkanı) toplum iradesi değil, Parlamento belirlemekte yani, tarafsızlığı öngörülen bu makam, Parlamento’da çoğunluk oyuna sahip siyasi irade tarafından seçilmektedir. Parlamento’da çoğunluk oyuna sahip siyasi iradenin seçtiği Devlet Başkanı’nın (Cumhurbaşkanı’nın) öngörülen tarafsızlığı bu nedenledir ki, her zaman tartışma konusu olmuştur. Öte yandan, yürütmenin (Hükümet) başı yani, Başbakan, yine yasama organı (Parlamento) tarafından belirlenmekte ve/veya onaylanmaktadır yani, Parlâmentodaki siyasi iradeye tâbidir, onun temsilcisidir. Oysa yürütme toplum bütününe karşı sorumludur; Parlâmento’da oy çokluğuna sahip bir siyasi iradeye değil ve dolayısıyla, toplum tarafından seçimle belirlenmelidir. Yargıçlarımızın karar aşamasında çok veciz biçimde ifade ettikleri üzere “Yaz kızım, Türk milleti adına...” yargı gücünün de yine toplum adına kullanılması için, toplumsal iradenin ürünü olması yani, toplum tarafından seçimle belirlenmiş olması gerekir. Türkiye’de yargının Parlamento’da çoğunluğu bulunan siyasi iradenin seçtiği bir Başbakan ve onun belirlediği Adalet Bakanı’na bağlı olması, yargı bağımsızlığını tartışılır kılmaktadır. İşte tüm bu tartışmaları sona erdirmek ve gerçekten kuvvetler ayrılığının uygulanması için başkanlık sistemine geçiş esastır. (**Liberal Demokrat Parti Programı**, s.23-25; Besim Tibuk, “Liberal Demokrat Parti Üstüne”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı:8, s.5-20; Genel Başkan İle Sohbet -2-, **İnsan Hakları ve Demokrasi**; Genel Başkan İle Sohbet -5-, **Adalet ve Yargı**, 1996)

³⁵⁵ LDP’nin önerdiği bazı politikalarda ABD’ye karşı olan hayranlığı dikkat çekmektedir. Nitekim bu örnekte de olduğu gibi LDP Amerika’nın siyasi yönetiminin örnek alınmasını önermektedir. Besim Tibuk farklı bir konuşmasında da, Türkiye’deki güvenlik güçlerini FBI örneğini vererek yapılandırmasını önermiştir.

vekillerden değil topluma karşı kendisini sorumlu hisseden kişiler tarafından oluşacaktır.

3.2.3.2. Dış Politika ve LDP

Dış politika konusunda LDP, YDH'ye nazaran daha fazla politika geliştirmiş bir parti görünümündedir. YDH'yi ele aldığımız ilgili başlıkta izah ettiğimiz gibi YDH'nin çok kısa bir süre siyasi hayatta kalması, onun dış politika konusunda yeteri kadar söylem geliştiremesinin bir nedeni olarak düşünülebilir. Ancak LDP'de durum böyle değildir. LDP dış politika konusunda parti olarak belli bir bakış açısı geliştirebilmiş, Türkiye'nin komşuları ile olan ilişkilerinden, uluslararası kurumlarla olan ilişkilere; yurtdışında yaşayan Türkler'in sorunlarından AB ile olan ilişkilere kadar dış politikayı ilgilendiren birçok konuda, liberal perspektiften hareketle politikalar sunmuş ve bu politikalarını kamuoyu ile de paylaşmıştır.

LDP dış politika konusunda öncelikli olarak Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik konumuna vurgu yapmıştır. Bu bağlamda LDP ürettiği farklı politikalarındaki ekonomik temelli çözümlerden bir nebze de olsa farklılaşarak, dış politikada Türkiye'nin sahip olduğu gücün, onun ekonomik gücünden çok coğrafi konumundan ve tarihi gücünden kaynaklandığını ifade etmiştir. LDP'nin, Türkiye'nin öz kaynakları³⁵⁶ diye isimlendirdiği bu kuvvet ile, Türkiye, Dünya'da politik açıdan

---

³⁵⁶ LDP parti programında bu durumu açıklıkla ifade etmiştir. Buna göre: Türkiye, coğrafi avantajı, köklü tarihsel birikimi, çok yönlü ve zengin kültürel varlığı, genç ve dinamik toplum yapısı, girişimci ve çalışkan insanları ile böylesi bir dünya ortamına değil uyum sağlamak, bu ortamın oluşmasına en büyük katkıda bulunacak tüm özelliklere sahip, dünya üzerindeki sayılı ülkeden biridir. Bu özelliklere tek tek baktığımız zaman ise; 1.) Türkiye, her şeyden önce, dünya üzerindeki coğrafi konumu ile kilit ülke durumundadır. Anadolu toprakları, tarih boyunca olduğu gibi, bugün de çok yönlü stratejik önemini korumaktadır. Bu eşsiz doğal konum, büyük potansiyel ve güç vaat etmektedir. 2.) Ülkemizin kuzey-güney, doğu-batı arasındaki köprü konumu, özellikle, insan refah ve mutluluğuna hizmet edecek, dünya ekonomik aktivitesinin yoğunlaşacağı merkez olmasına imkân sağlayacaktır. 3.) Komünist bloğun çökmesi ve bu blok ülkelerinin birer birer serbest ticaret partneri haline gelmeleri ile, bu potansiyel daha da önem kazanmaktadır. Orta Doğu ve Orta Asya petrol rezervleri de Türkiye'nin bu köprü konumuna ek avantajlar sağlamaktadır. Bunlarla beraber ayrıca Türkiye'nin tarihi, kültürel ve sosyal koşulları itibarıyla da bir takım avantajları vardır. Bunlar ise: 1) Anadolu ve Anadolu halkı dünya tarihinin en büyük medeniyetlerinin kurulduğu ve yeşerdiği toprakların; Türkiye ve Türk halkı dünya tarihinin en güçlü devletlerinden biri olan, 600 yıllık Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçılarıdır. 2.) Türkiye Cumhuriyeti'nin toplum yapısı çok çeşitli etnik özellikleri ve dolayısıyla, kültürel zenginliği haizdir. Böylesi bir toplum yapısı, liberal demokrasinin yeşermesi için ideal ortamı hazırlar. Yine böylesi bir toplum yapısı, bugün tüm ileri ülkelerin küreselleşme kavramı içinde ideal olarak gördüğü, gerçekleştirmeye çalıştığı dünya ortamının nüvesi niteliğindedir. Çünkü böylesi bir

ağırlıklı bir ülkedir ve bu ağırlığının farkına varmak zorundadır.³⁵⁷ Türkiye'nin dünya politikasında bu şekilde önemli bir ülke olması hasebiyle, LDP'ye göre Türkiye uluslararası birçok kuruluşta daha da aktif olmak zorundadır. Nitekim Besim Tibuk, kendisine bir semineri esnasında sorulan 'Türkiye'nin çeşitli ittifaklar içinde yer almasına nasıl bakıyorsunuz?' sorusuna: *"Türkiye ne kadar çok siyasi ittifak içinde yer alırsa, o kadar iyi olur diye düşünüyoruz, çünkü Türkiye köprüdür. Diyelim ki, herkese kravat satan bir adamın birçok derneğe üye olması gibi. Ne kadar çok derneğe üye olursa, o kadar çok kravat satacaktır. Olayın özelliği bu"*³⁵⁸ şeklinde cevap vererek bu hususun altını çizmiştir. Bu noktada yoğun bir şekilde üzerinde durulan konuların başında ise Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde daimi üye olması gerektiği düşüncesi gelmektedir. Bu durum parti programında da şu şekilde ifade edilmiştir: *"...ülkemin BM Güvenlik Konseyi'nde veto hakkı olan daimi üye olması gerektiğine inanıyoruz. Şöyle ki: Türkiye, dünya barışının temini bağlamında, BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesinden (ABD, İngiltere, Fransa, Rusya ve Çin) en az ikisinin (Fransa ve Çin) çok ötesinde siyasal öneme sahiptir."*³⁵⁹ Diğer taraftan LDP dünya barışının NATO'ya çok şey borçlu olduğu ifade etmekte ve Sovyet Rusya'nın çökmesiyle beraber NATO'nun kendisini tekrardan yapılandırması gerektiğine inanmaktadır. Bu bağlamda önerilen politika ise *"NATO'nun BM'nin vurucu gücü olarak yeniden yapılandırılmasıdır."*³⁶⁰

Bu hususta son olarak, 1990'lı yılların en çok tartışılan dış politika konularından biri olan Avrupa Birliği (AB) üyeliği de LDP'nin temel dış politika gündemlerinden birini oluşturmaktadır. Öncelikle LDP, Türkiye'nin mutlaka AB'ye girmesi gerektiğini düşünmektedir. LDP'nin bu kadar şiddetli bir şekilde AB'ye girme isteği,

---

mozaiktir ki, insanoğluna etkileşim yoluyla en somut, en hızlı maddi ve manevi gelişimi sağlar. 3.) Türkiye'nin 60 milyonluk nüfusunun yarısı 19 yaşın altındadır. Böylesi genç ve dolayısıyla, dinamik ve talepkâr nüfus yapısı dünyanın pek az ülkesine nasip olmuş, muazzam bir potansiyel güçtür. Sorun, özellikle bu genç nüfusun yeşermesine, maddi ve manevi olarak sağlıklı gelişmesine imkân sağlayacak verimli ortamı yaratabilmektir. 4.) Türkiye bugün her alanda, dünya standartlarında yetişmiş insan gücüne sahiptir. Bu değere ek olarak, girişimcilik, çalışkanlık, uyum yeteneği ortalama insanımızın pek çok kez ispat ettiği özelliklerinin başında gelmektedir. Sorun, İnsanlarımızın bu niteliklerini ortaya koymalarına, kendilerini ifade etmelerine, her bakımdan üretken olmalarına imkân sağlayacak, özgür ve hatta, sınırsız imkânları onların önlerine koyabilmekte yatmaktadır.

³⁵⁷ **Liberal Demokrat Parti Programı**, s.39

³⁵⁸ Genel Başkan İle Sohbet -1-, **Dış Politika**, İstanbul, Liberal Demokrat Parti Yayınları 1996, s.13

³⁵⁹ **Liberal Demokrat Parti Programı**, s.40

³⁶⁰ **A.e.**, s.40

hem onun uluslararası tüm ittifaklarda yer alma arzusundan hem de zengin ve refah bir topluma ulaşmanın yolu olarak AB'ye üyeliği görmesinden kaynaklanmaktadır. Bununla beraber LDP özellikle 1990'lı yıllarda, AB'ye üyeliğin çok hayati bir mesele olmasına da karşı çıkmakta ve üyeliğin önemine rağmen sorunun bu hale getirilmesini de doğru bulmamaktadır.³⁶¹

1990'lı yıllarda Türkiye'nin hemen hemen bütün sınır komşularıyla kavgalı olması, dış politika konusunda Türkiye'nin en önemli kriz alanlarından birini oluşturmaktaydı. Bununla beraber özellikle Yunanistan ile olan gerginlik, diğer taraftan Kafkasya ve Orta Asya'da yaşanan gelişmelere karşı Türkiye'nin kayıtsız tavır, o dönemde LDP'nin büyük tepkisini çekmiştir. Bu aşamada LDP, komşu ülkelerle sıfır sorun politikasını önemsemiş ve komşu ülkelerle ilişkiler konusunda Türkiye'nin güçlü olduğunun farkında olarak ona göre hareket etmesi gerektiğini vurgulamıştır.³⁶² Bununla beraber Besim Tibuk, dış komşularla geliştirilecek olan politikayı temellendirmek için Amerika'nın 1820'de ortaya koyduğu Monroe Doktrini'ni örnek olarak ortaya koymuştur. LDP'nin geliştirdiği doktrininin esası ise şudur: *“Türkiye sınır komşularına karşı birinci derecede sorumludur. Komşularımızdaki herhangi bir problem -- ekonomik çöküntü, askeri darbe, iç veya bir başka ülkeyle savaş, vb. ile ilgili olarak Türkiye, herhangi bir dünya ülkesi kadar sorumluluk üstlenmelidir.”*³⁶³ Bu noktadan hareketle de LDP, Türkiye'nin etrafında olup biten olaylara sessiz kalamayacağını ama 1990'lardaki durumun bunun tam tersi olduğunu ifade etmektedir. Mesela bu açıdan, LDP lideri Besim Tibuk'a göre: *“sınır komşularımızı ilgilendiren sorunlarda Türkiye'nin, herhangi bir diğer ülkeden daha sorumlu hareket etmesi gerektiğine inanmaktayız. Örneğin, Türkiye, Azerbaycan-Ermenistan sorununun çözümünü ABD ve Rusya'ya bırakmamalı ya da*

---

³⁶¹ Mehmet Emin Kazıcı, **Liberal Ofkenin Adı Besim Tibuk**, s.100

³⁶² Bu noktada Besim Tibuk liberal siyasetin bir argümanı olarak “hoşgörü” kavramını ön plana çıkarmaktadır. Büyük ve güçlü olan devletin hoşgörülü olması gerektiğini düşünen Tibuk: *“...bir şeyi hiç unutmamak lazım. Büyük olmanın raconu vardır. Büyük ve güçlüyseniz, büyük ve güçlü gibi davranacaksınız. Bu da hoşgörüdür. Büyük ve güçlü devlet; hoşgörülü davranır, aynı; büyük ve güçlü insanın hoşgörülü davranacağı gibi...”* demektedir. (Mehmet Emin Kazıcı, **Liberal Ofkenin Adı Besim Tibuk**, s.97)

³⁶³ Genel Başkan İle Sohbet -1-, **Dış Politika**, s.2

*en az bu iki ülke kadar sorumluluk ve yetki üstlenmelidir.*³⁶⁴ Doktrinin diğeri bir tamamlayıcı ve yanlış anlaşılmalara önüne geçecek ilkesi ise, dış gelişmelere müdahil olurken komşu ülkenin de rahatlatılması açısından, komşu ülkeye sınır garantisi verilmesi zorunluluğudur.

LDP'nin komşuluk doktrininden hareketle dış politikasına baktığımız zaman, Türkiye'nin tüm komşu ülkeleri ile olan ilişkilerine değindiğini görmek mümkündür. Bu noktada LDP, Türk dış politikasının kilidi olarak gördüğü Türk-Yunan ilişkileri konusunda, 1990'lı yılların gergin siyasetinin tam tersine barışçıl politikalar önermiş ve Yunanistan meselesini Türkiye devletinin güçlü bir devlet olması hasebiyle fazla önemsememesi gerektiği vurgusu yapılmıştır. Bununla paralel olarak gelişen bir diğeri dış politika sorunu olan Kıbrıs meselesinde de, aynı politikalar gündeme taşınmıştır. LDP, bu iki konudaki politikasını ise özetle: *“Liberal Demokrat Parti Türk-Yunan ilişkilerinde yakın dostluğu ve birlikteliği savunurken; Kıbrıs konusunda iki toplumun ayrı yaşamaları gereğine inanmaktadır. Bu konuyu Elen Cumhuriyeti'ne iyi anlatıp, huzuru yok etmemek için mutabakat oluşturmamız lâzım”*³⁶⁵ şeklinde ortaya koymuştur. Diğeri taraftan Kafkaslardaki gelişmeler karşısında Besim Tibuk, Türkiye'nin uyguladığı politikaları dehşetle izlediğini belirtmiş, Türkiye'nin Kafkasya'da Amerika ile birlikte daha etkin olarak bulunması gerektiğini savunmuş, bu meselelere paralel olarak da Çeçenistan'da yaşanan olaylara da büyük tepki göstermiştir.³⁶⁶ Son olarak LDP geliştirdiği bu komşuluk doktrininin o dönem için ilişkilerin gayet soğuk olduğu Ortadoğu ülkeleri ve dahi İran için bile geçerli olduğunu savunmuş ve bu bağlamda İran'la da ilişkilerin de kuvvetli olması gerektiğini savunmuştur. Tüm bunlardan hareketle, LDP'nin dış politikada ortaya koyduğu vizyonun liberal perspektiften hareketle, hoşgörü ve karşılıklı barış ilkeleri temeline dayandığını söylemek mümkündür. Bununla beraber LDP'nin ortaya koyduğu bu vizyonun 2000'li yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye'nin izlediği ve 'komşularla sıfır sorun' temelli politikaları ile büyük önemde benzeştiği de önemli ve üzerinde daha fazla araştırılması gereken bir konudur.

³⁶⁴ **Liberal Demokrat Parti Programı**, s.41; ayrıca bkn. Genel Başkan İle Sohbet -8-, **Türkiye'nin Komşuları İle İlişkileri Üzerine**, İstanbul, Liberal Demokrat Parti Yayınları 1996, s.4-5

³⁶⁵ Genel Başkan İle Sohbet -1-, **Dış Politika**, s.1-8

³⁶⁶ Genel Başkan İle Sohbet -1-, **Dış Politika**, s.16; Genel Başkan İle Sohbet -8-, s.4-5

3.2.3.3. “Kürt Sorunu” ve LDP

“Kürt Sorunu” ve paralelinde PKK’nın eylemleri 1990’lı yıllarda Türkiye’nin siyasi, sosyal ve ekonomik alanda en temel sorunlarının başında gelmekteydi. Bu soruna karşı liberal kurumların geliştirdikleri özgürlükçü ve insan hakları temelli çözüm önerileri ise, o dönem Türkiye siyasetinin alışık olmadığı tarz siyasi çözüm önerilerini gündeme getirmiştir. Özellikle yukarıda ayrıntılı olarak ele aldığımız ve o dönemin liberal unsurlarından biri olan YDH’nin “Kürt Sorunu” meselesindeki çözüm önerileri gayet radikal hususları içermekteydi. Bu vurgu öyle bir noktaya varmıştı ki, YDH bir Kürt partisi gibi görülmeye başlanmış ve temel meselesinin “Kürt Sorunu”nun çözümü olduğu gibi bir düşünce de ortaya çıkmıştı.³⁶⁷ Diğer taraftan asıl konumuz olan LDP’ye baktığımız zaman ise, “Kürt Sorunu” ile ilgili partinin gündeminin çok yoğun olmadığı ilk etapta göze çarpmaktadır. Mesela, parti programında dahi “Kürt Sorunu”na değinilmemiş, “Kürt Sorunu” ile ilgili partinin politikaları parti lideri Besim Tibuk’un konuyla alakalı bazı açıklamalarından öteye gitmemiştir.

Tüm bunların yanında, LDP “Kürt Sorunu”nu liberal perspektiften ele almış ve bu sorunu insan hakları ve özgürlükler bağlamında değerlendirmiştir. Nitekim Besim Tibuk bir konuşmasında, “Kürt Sorunu”nun çözümünün insan hakları ve demokrasinin tam uygulanması ile çözülebileceğini ifade etmiştir.³⁶⁸ Besim Tibuk’un genel olarak, “Kürt Sorunu”na yaklaşımında da diğer politikaların da olduğu gibi rahat ve Türkiye’nin güçlü bir ülke olmasına olan inancın getirdiği arka planın izlerini görmek mümkündür. Bu bağlamda LDP “Kürt Sorunu” konusunda Türkiye devletinin belli yanlışlar yaptığını kabul etmekte, lakin bu sorunun toplumsal karşılığının olmadığını ve Kürtlerle toplumsal ilişkilerin sosyal hayatta baştan beri sürekli devam ettiğinin altını çizmektedir. Bununla beraber, LDP lideri Besim Tibuk’a göre, değişen Dünya düzeninde kimlik siyasetinin ön plana çıkmasıyla beraber, kimlik hakları taleplerinin artması sonucu Kürtlerin de kendi kimliklerinin tescilini istemesi gayet normal ve karşılanması gereken bir hak olarak

³⁶⁷ “HADEP Cem Boyner’i Korkuttu”, 05 Aralık 1995 Yeni Yüzyıl Gazetesi

³⁶⁸ Genel Başkan İle Sohbet -6-, **Eğitim, Kültür, Çevre ve Sağlık**, s.15

görülmüştür. Nitekim bu konuda LDP lideri Tibuk şöyle demiştir: “*Dünyadaki gelişmeler paralelinde Kürt vatandaşlarımız Kürt kimliklerinin tescilini istiyorlar. Pekiyi, tescil edelim derim. Ne değişecektir? Kanımca, hiçbir şey! Bugün Kürtçe TV, Kürtçe radyo kurulmasına, Kürtçe eğitim veren okulların açılmasına izin vermemek ne demektir? Bu vatandaşlarımızın hak ve özgürlüklerini kısıtlamak demektir. İnsanların hak ve özgürlüklerini kısıtladığınız zaman ne olur, anlatmaya gerek yok! Dahası, Türkiye’de İngilizce, Fransızca, Japonca vb. dillerde eğitim yapılabiliyor da, neden Kürtçe yapılmasın? Bu okullar öğrenci bulabilecek ve Kürtçe eğitim gördükten sonra, iş imkânına kavuşabileceklerse ya da böyle düşünüyorlarsa, ne ala! Kürtçenin serbest bırakılması, Kürtçe TV, radyo, gazetenin serbest bırakılması gibi uygulamalar devletin bu vatandaşlarımız ile inatlaşmamasıdır. Çağdaş devlete yakışan da budur.*”³⁶⁹ Buna paralel olarak Kürtlerin istedikleri dillerde rahatça konuşabilecekleri ve bunun Kürtlerin en temel hakkı olduğu, ayrıca Kürtlerin kendi dillerinde rahatça konuşabilmelerinin Türkiye’nin kültürel zenginliğinin bir ürünü olduğu da LDP lideri Besim Tibuk’un ifade ettiği görüşlerden bir tanesidir. “Kürt Sorunu”na karşı bu şekilde insan hakları temelli çözüm önerilerinin paralelinde, sorunun çözümü için ticaret vurgusu da LDP’de ön plana çıkmıştır.

LDP lideri Besim Tibuk, aslında politikalarının büyük kısmına temel teşkil eden iktisadi unsuru bu sorunun da temeline yerleştirmiş ve sorunun çözümünün oradaki ticareti geliştirmek olduğunu önemle vurgulamıştır.³⁷⁰ Diğer taraftan son olarak, çözüme dair önerilerden bir tanesi de bölgenin sürekli çatışma ortamı içinde olmasının insanlar üzerinde psikolojik bir sıkıntı oluşturduğu ve bu sıkıntının azaltılması için bölgede güvenliğin ordu tarafından değil de polis gücü tarafından sağlanmasının daha iyi olacağına dair olan inançtır.

Sonuç olarak baktığımız zaman LDP, “Kürt Sorunu” karşısında birazcık geri planda kalmıştır. Bu geri planda kalması, LDP’nin “Kürt Sorunu”nu devletin vatandaşa karşı işlediği diğer tüm sorunlu alanlarla aynı düzeyde görmesi ve ona özel bir önem atfetmemesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim LDP, bireyi devlete karşı korumuş ve

³⁶⁹ Mehmet Emin Kazıcı, **Liberal Ofkenin Adı Besim Tibuk**, s.129

³⁷⁰ Genel Başkan İle Sohbet -2-, **İnsan Hakları ve Demokrasi**, s.17

devletin vatandaşa uyguladığı zorbalığa karşı mücadele içinde olmuştur. Ancak burada kaçırılan nokta, “Kürt Sorunu”nun” dadece basit bir şekilde devletin bireye karşı haksızlığı şeklinde okunmasının yetersiz olduğu hususudur.

3.2.3.4. Yükselen İslamcı Dalga ve LDP

1990’lı yıllarda siyasetin ve toplumun gündemini yoğun bir şekilde meşgul eden İslamcılık ve “Siyasal İslam”ın yükselişi konusunda da LDP aynı “Kürt Sorunu”nda olduğu gibi çok fazla bir politika geliştirmemiştir. Lakin geliştirdiği politikaların çok çarpıcı olması ve cesur çıkışları ihtiva etmesi LDP’nin bu konuda çokça konuşulan bir parti olmasını da beraberinde getirmiştir. Bununla beraber, YDH’ye kıyasla baktığımız zaman LDP, yükselen İslamcılık karşısında YDH gibi bir kaygı taşımamakta bundan dolayı da İslamcılık konusundaki tutumu ile ilgili YDH’ye göre biraz daha farklı konumlanmaktadır. Bu aşamada YDH biraz daha Cumhuriyetin değerlerini benimserken LDP ise biraz daha muhafazakâr bir tutum takınmıştır.³⁷¹

LDP de aynı YDH gibi seçim beyannamesinde laiklikle ilgili görüşünü belirtmiş ve laiklikten ne anladığını ifade etmiştir. Bu minvalde LDP’ye göre laiklik: *“bir ülkenin duygusallıkla, soyut değerlerle değil, akıl mantık ve sağduyu ile yönetilmesini sağladığından anayasanın vazgeçilmez ilkesi olmaya devam etmelidir. Ancak, devleti dinden koruyan laikliğin yanı sıra, inanç hürriyetinin de devlet teminatı altında kalması esastır.”*³⁷² LDP seçim beyannamesinde laikliğin bu şekilde tanımlanmasıyla beraber, LDP lideri Besim Tibuk diğer taraftan, “laik” ve “laisizm” kelimelerinin sözlükten çıkarılması gerektiğini de savunmuştur. Tibuk’a göre bu iki kelime Türkiye’de ayrımcılığa ve bölücülüğe hizmet etmektedir ki Tibuk bu

---

³⁷¹ Bu konudaki tartışmalar için bkn. Nilüfer Göle, “ Liberal Yanılgı”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı:24, Güz 1993; Adem Çaylak, “1980 sonrası Türkiye’de Neo-Liberal Canlanma”, **Yeni Türkiye Dergisi**, s.473-490. Nilüfer Göle “Liberal Yanılgı” adlı makalesinde 1990’lı yılların öngörülebilir bazı problemleri alanlarını ortaya koymuş ve bu problemlere karşı liberal siyaseti referans alan partilerin tutumlarının nasıl olacağını sorgulamıştır. Göle bu aşamada bu partileri de belli kısımlara ayırmıştır. Ona göre: *“Büyük Değişim Partisi, Aydın Menderes’in kişiliğinde “liberal muhafazakar”, Yeni Parti “liberal teknokrat”, Yeni Demokrasi Hareketi de “liberal demokrat” bir hareketi kurmaya aday diyebiliriz.”* Adem Çaylak ise bu partilere ilaveten “liberal muhafazakar” olarak Yeniden Doğuş Partisi’nden ve “pür liberal” olarak Liberal Demokrat Parti’den bahsetmiştir.

³⁷² LDP Seçim Beyannamesi, s.5

gelişmeyi son derece tehlikeli bulmaktadır. Besim Tibuk ise kaldırılacak bu kelimelerin yerine “hoşgörü” kelimesinin kullanılmasını teklif etmektedir.³⁷³

1990’lı yıllarda Türk toplumunda, İslamcılığın yükselişi ile beraber oluşan gerginlik konusunda, LDP çok rahat bir tavır takınmıştır. LDP lideri Besim Tibuk, Türkiye’nin demokrasi ile yönetilen bir ülke olduğunu ve bundan dolayı İslamcıların ülkede hâkim olmasının mümkün olmadığını ve bundan dolayı da endişeye gerek olmadığını belirtmiştir. Bunun yanında, o dönem İslami canlanışın önemli aktörlerinden birisi olan RP’ye de aynı perspektiften yaklaşmış ve RP’nin korkulacak bir yanı olmadığı vurgusu dillendirilmiştir.

LDP lideri Besim Tibuk, bir konuşması esnasında kendisine RP’nin irtica tehlikesi bağlamındaki konumuna dair sorulan soruya: *“Bence, Türkiye’de aşırı dinci akımlar hiçbir şekilde, öyle zannettiğiniz gibi etkili olamayacaktır. Vatandaşlarımızın dine bağlılığını, irtica ile karıştırmayın. Refah Partisi tabanında bile sizin çekindiğiniz kesimin %2-3’den fazla olmadığını düşünüyorum, eğer RP’nin %20’lik bir oy tabanı varsa. Bu tür gruplar ABD’de de vardır. İsrail’de de vardır, hem de çok fazla vardır. İsrail’in üçte-biri aşırı dincidir. Almanya’da da vardır, her yerde vardır. Çoğulcu toplumda bir kesim insanın, toplumun dini kurallarla yönetilmesinin daha iyi olacağını düşünmelerini normal karşılayacaksınız. Bunda anormal bir şey yoktur. Üstelik bizim bir ikinci şansımız daha var: İran ve Hümeyni. Tabii, hem şans, hem şanssızlık demek lâzım, komşu hatırı için. Hümeyni hakikaten İran’a çok gaddar bir rejim getirdi ve çok zulüm yaptı. Bir ara da, aklınca sistemini ihraç etmeye yeltendi. Fakat sonuçta ne görüyoruz? İran çöküyor. İran’da ılımlular idareyi yavaş yavaş ele alıyorlar çünkü bu rejimin insanı refaha götürmeyeceğini, maddi, manevi mutsuz edeceğini İran gördü. Halkımız da bunu görüyor. Dahası, sizin söylediğiniz aşırı uçlar törpülenmiştir artık Öte yandan, en ufak bir aşırılığa çok büyük tepki göstermek de yanlıştır çünkü, bu sefer o aşırılığa prim vermiş olursunuz. Bunları*

---

³⁷³ Mehmet Emin Kazıcı, **Liberal Ofkenin Adı Besim Tibuk**, s.116

tabii karşulamak lâzım”³⁷⁴ diyerek irtica tehlikesine karşı endişe duyulmaması gerektiğinin altını çizmiştir.

LDP'nin bu tutumu dönemsel olmamış aynı tutumu LDP, 28 Şubat süreci sonrasında o gergin ortamında da gösterebilmiştir. Bu konuda öncelikle, LDP lideri Besim Tibuk 28 Şubat sürecinde yapılanları büyük oranda eleştirmiş ve her ne şekilde ve her ne şartlarda olursa olsun ordunun siyasete bu şekilde müdahale etmesini doğru bulmamış ve eleştirmiştir. Besim Tibuk, bu süreci irtica tehlikesi bahanesiyle meşru gösterme çabalarına da şiddetle karşı çıkmış, bu tür şeylerin tamamen palavra olduğunu belirtmiştir. Nitekim 28 Şubat sürecinde o hengâmede bu konuyla alakalı olarak bir basın toplantısında “ ...Türkiye’de bir irtica tehlikesi yoktur. Bu konu bazı kesimler tarafından darbeye zemin hazırlamak için abartılıyor. Askeri müdahale suçtur. Hem de idamlık suçtur. Herhangi bir askeri müdahaleye katılacak subaylar da erinden generaline kadar suçlu olacaktır...”³⁷⁵ şeklinde cesur açıklamalarda bulunmuştur. Besim Tibuk’un bu konulardaki cesur çıkışları sadece bunlarla da sınırlı kalmamış, bunun yanında başörtüsünün serbest olmasını³⁷⁶ ve ruhban okulunun açılmasını³⁷⁷ da gündeme getirmiştir.

LDP'nin, tüm bu konulara yaklaşımında, bir hukuk devletinin bu tür şeylere karışmaması ve belirleyici olmaması gerektiği düşüncesi yatmaktadır. Ayrıca, LDP lideri “İş saati Cuma namazına göre ayarlansa ne olur sanki”, “Mahkemelerde Kuran’a yemin edilecek”, “Dini konulara daha yumuşak bakmalıyız, tarikatları da rahat bırakmalıyız” gibi çıkışlar yaparak o dönem devlet-toplum ve devlet-din ilişkileri bağlamında alışıldık söylemlerin dışına çıkabilmiştir. Tüm bunlardan hareketle LDP'nin 1990’lı yıllardaki İslamcılık ve laiklik karmaşasının ortaya çıkardığı gergin ortamdan pek etkilenmediği ve kendi politikalarını liberal perspektiften rahat bir şekilde sunduğunu söylemek mümkündür.

---

³⁷⁴ Genel Başkan İle Sohbet -2-, **İnsan Hakları ve Demokrasi**, s.15

³⁷⁵ “Demokrasi Kurallarından Asla Taviz Vermeyiz”, 05.03.1997 tarihli basın açıklaması, <http://www.ldp.org.tr/medya.asp?level1=basinbultenleri&level2=582&home=199703>, 16 Mayıs 2011

³⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkn: <http://www.ldp.org.tr/konukonumtek.asp?level2=8>, 16 Mayıs 2011

³⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bkn. <http://www.ldp.org.tr/konukonumtek.asp?level2=2>, 16 Mayıs 2011

3.2.3.5. İktisadi Politikalar Bağlamında LDP

Liberal Demokrat Parti'nin en temel gündemini hiç şüphesiz iktisadi alandaki politikalar oluşturmuştur. Bu bağlamda LDP, Türkiye'nin 1990'lı yıllardaki ekonomik bunalımına dair birçok liberal iktisadi çözüm önerisi sunmuştur. LDP'nin iktisadi olarak önceliği ise, devletçiliğe karşı duruş ve bireyciliği ön plana çıkarma olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim LDP, Türkiye'nin iktisadi tarihinde sürekli olarak devletçiliğin geliştiğini ve bundan dolayı da 1990'lı yıllarda dahi bu hâkim olan devletçi zihniyet yüzünden ekonominin zor duruma düştüğünün altını çizmiştir.³⁷⁸ Buradan hareketle de LDP, devletin ekonomiye karışmasına, yani devletçi ekonomiye şiddetle karşı çıkmıştır. LDP lideri olan Besim Tibuk da, gerek partinin basın yayın organlarında, gerek partisinin çeşitli seminer ve toplantılarında üzerine basa basa, devletin ekonomiye hiçbir şekilde karışmaması gerektiğini

---

³⁷⁸ LDP Cumhuriyet Türkiye'sinin iktisadi yönünü kısaca tahlil eder. Buna göre, "Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllar ve çok partili parlâmenter düzene geçtiği dönemde Türkiye, ekonomisinde görece gelişmeler kaydetmekte birlikte, 80'li yılların başına kadar tümüyle kapalı bir düzende, devletçilik anlayışı ile yönetilmiş; bu nedenle de, hızla gelişen dünyanın kalkınmakta olan ülkeler grubundan bir türlü çıkamamıştır. 1980'li yıllarda ANAP hükümetlerince gerçekleştirilen bazı köklü reformlarla ülkemiz ekonomisi ilk kez dünyaya açılmış; benimsenen rekabete dayalı serbest piyasa düzeninde Türkiye, dünyada korumacılığın arttığı bu dönemde bile, hızlı kalkınma imkânına kavuşmuştur. 80'li yıllar Türk insanının ve halkının girişimci, cesur, yaratıcı, yetenekli ve üretken kimliğinin adeta sınavdan geçmesine yol açmış ve Türkiye bu sınavı başarıyla vererek, tümüyle, özgür, dünyaya açık bir düzende mucizeler yaratabileceğini kanıtlamıştır. Bu noktada da, dönemin politikacılarını başta Turgut Özal olmak üzere, minnetle andığımızı ifade etmek isteriz. Ancak, 80'li yılların belki de siyasi koşulların dayattığı temel zaafi, yine devletçilik anlayışının tam anlamıyla terk edilememiş olmasıdır. Bu dönemde devlet piyasalara müdahalesini sürdürmüş; yer yer bireysel girişimin, özel sektörün en çetin, en acımasız rakibi olarak ekonomide rol almıştır. 1980'li yılların sonu ve 1990'lı yılların başından itibaren yaşanan siyasi istikrarsızlık, ekonomik yaşama dev aynasından yansırcaasına, yansımış; özellikle, ekonomide varılan noktadan doğru kararlarla ivme şansı heba edilmiştir. Komünist bloğun çökmesi ile Türkiye'nin önüne çıkan eşsiz fırsatlar değerlendirilememiş; ne siyasi, ne sosyal, ne de ekonomik alanda kararlı ve cesur adımlar atılabilmiştir." Daha sonra LDP 1990'lı yılları ele almış ve aynı devletçilik anlayışından dolayı 1990'lı yılların da sıkıntılı olduğunu belirtmiştir. "Bugün, devletçilik anlayışının bir ürünü olan kamu borçlanması %15 seviyelerine çıkmış; 80'li yılların sonunda %26'lara ulaşan ulusal tasarruf %15'lere düşmüştür. Bunun anlamı, devletin borçlanma gereğinin ekonominin tüm tasarruflarından fazla olmasıdır. 1994 sonu itibarıyla, devletin iç borçlanma miktarının, faizleri ile birlikte, 570 trilyon Liraya ulaşacağı tahmin edilmektedir. Yine, 1994 yılının ilk yarısında dış ticaret ve bütçe açıkları, bir önceki yıla kıyasla ürkütücü boyutlarda artmıştır. Uygulana gelen ekonomik sistemde neye güvenerek yapıldığının anlaşılması zor olan bu büyük borç, 60 milyon vatandaşımızın sırtındadır; 60 milyon vatandaşımız tarafından ödenmesi beklenmektedir. İşin dramatik yönü, yaratılmış bulunan ortamın vatandaşlarımızın girişim gücünü, yaratıcılığını, üretkenliğini tümüyle köreltici mahiyette olmasıdır. İş yapmak, üretmek çok zor hatta, imkânsız hale getirilmiştir. (**Liberal Demokrat Parti Programı**, s.42-50)

vurgulamıştır.³⁷⁹ LDP'nin devletin ekonomideki rolüne ilişkin bu politikası Besim Tibuk'un "*hiçbir hükümet ekonomiyi yönetemez*" ifadesi ile sloganlaşmış ve Tibuk da iktidara geldikleri zaman hiçbir şekilde ekonomiyi yönetmeye talip olmayacaklarını belirtmiştir.³⁸⁰

LDP'nin devletçi ekonomiye karşı önerdiği politika ise, serbest piyasanın tam bir şekilde etkin olarak işlemesi ve serbest ticaretin gelişerek yaygınlaşmasıdır. Böylece devlet ekonomiden elini tamamen çekecek, tüm hizmetleri, serbest rekabet ortamında, bireysel girişimciler yapabilecektir. Bu sayede devlet de, rekabete dayalı bu liberal ekonomide, sanayi ve ticaret de dâhil, hiçbir ekonomik faaliyet içinde yer alamayacak ve ekonominin işleyişine hiçbir şekilde müdahalede bulunamayacaktır. Burada da görüldüğü gibi LDP'nin ekonomide rekabete dayalı tam serbest piyasa anlayışı bu piyasada devlete biçilen rol, YDH'den biraz daha farklıdır. YDH, bireyin ve özel teşebbüsün yetersiz kaldığı noktalarda devletin ekonomiye müdahalesini savunurken, LDP ekonomide devlete hiçbir alanda fırsat tanımamakta ve devleti ekonomiden tamamen soyutlamaktadır. YDH'nin ve LDP'nin iktisadi politikalara bu şekilde farklı yaklaşımlarını ise, liberalizmin farklı yorumlanışlarının bir tezahürü olarak okumak da mümkündür.

LDP'ye göre devletin küçültülmesinin en önemli yollarından bir tanesi özelleştirmelerdir. Nitekim özelleştirme konusu, LDP için iktisadi alanda en önemli konulardan bir tanesidir. Hatta LDP lideri Besim Tibuk, özelleştirme konusunu demokratikleşme ile eşdeğer olarak görmüş, "*devletin sosyal adaleti sağlamak bahanesiyle elinin altındaki geniş kaynakları yerleşik çıkar gruplarına dağıtarak eşitsizlik ve adaletsizlik yarattığını*"³⁸¹ belirtmiştir. Böylece LDP'ye göre, özelleştirmelerle beraber devlet ekonomiden iyice soyutlanmış olacak ve devletin ekonomide yarattığı rant ve bunun paralelinde siyasete yansıyan yozlaşma da engellenmiş olacaktır. Türkiye'de 1990'lı yıllarda devletin rant araçları sayesinde nasıl yozlaştığı ve bunun siyasetteki izdüşümleri, yukarıda da ayrıntılı olarak

---

³⁷⁹ **Liberal Demokrat Parti Programı**, s.51-52; **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı:8, s.23; **LDP Seçim Beyanamesi**, s.1; Genel Başkan İle Sohbet -4-, **Ekonomi**; Genel Başkan İle Sohbet -7-, **Para, Finansman ve Vergi, Yeni Lira**

³⁸⁰ Genel Başkan İle Sohbet -4-, **Ekonomi**, s.2

³⁸¹ **A.e.**, s.10

anlatıldığı gibi, o yılların en önemli sıkıntılarından biri olarak görülmekteydi. LDP lideri Besim Tibuk da, 1990'lı yıllarda Türkiye'deki bu problemin çözümünün ancak özelleştirmeler yoluyla olacağını savunmuş ve hızlı bir özelleştirme sürecinin savunuculuğunu yapmıştır.³⁸²

LDP'nin iktisadi anlamda geliştirdiği diğer politikalar da, aslında genel olarak yukarıda aktardığımız temel politikaların birer sonucu olarak geliştirilen politikalarlardır. Bu bağlamda LDP, sıfır gümrük projesini önermiş ve böylece serbest ticaretin daha rahat işleminin önünde büyük bir fırsat açılacağını iddia etmiştir.

Diğer taraftan vergiler konusunda, LDP politikaları, o dönem için radikal çıkışları da beraberinde getirmiştir. LDP'ye göre, Türkiye'de uygulanan vergi politikaları tamamen yanlıştır. Bu konuda özellikle Besim Tibuk dönemin başbakanlarından Tansu Çiller'in vergi çıkarmakla övünmesini anlayamadığını belirtmiş ve "Ankara Kafaları" olarak nitelendirdikleri partilerin vergi konusundaki tutumlarını anlayamadığını ifade etmiştir.³⁸³ Devletin görevinin vatandaşı vergiden korumak olduğunu belirten Besim Tibuk, vergileri büyük oranda indireceklerini; yerli-yabancı finansman, ulaşım, eğitim, sağlık ve kültür sektörlerinin ise tamamen vergiden muaf tutacaklarını belirtmiştir.³⁸⁴

Son olarak, 1990'lı yılların en ciddi ekonomik ve sosyal problemlerinden biri olan enflasyon konusunda da LDP, dönemin hükümetlerini eleştirmiş ve vaatlerini gerçek dışı bulduğunu belirtmiştir. LDP lideri Besim Tibuk kendisi ile yapılan bir söyleşide enflasyonla ilgili görüşlerini, "*bizim (enflasyon ile ilgili) tedbirlerimiz, şimdiki hükümet gibi, şunu şöyle yapacağız, bunu böyle yapacağız şeklinde değil. Bizim enflasyonu indirme planımız gayet basit: İç borçları kapattın mı enflasyon biter. İç*

---

³⁸² LDP seçim beyannamesinde özelleştirme ile ilgili izleyecekleri yol haritasını da belirtmiştir. Buna göre, öncelikle özelleştirme idaresi tasfiye edilerek, özelleştirme hızlandırılacaktır. Halkımızın soyulmasına neden olan devlet tekelinin özel sektör tekeline dönüşmesine izin verilmeyecektir. Kar eden kamu işletmelerinden önce, zarar eden verimsiz işletmelerin gerekiyorsa bedelsiz özelleştirilmesi veya tasfiye edilmesi sağlanacaktır. Özelleştirilecek işletmelerde öncelik, o işletmenin çalışanlarına ait olacaktır. İşletmenin devri önce onlara teklif edilecektir. (**LDP Seçim Beyannamesi**, s.1)

³⁸³ Mehmet Emin Kazıcı, **Liberal Ofkenin Adı Besim Tibuk**, s.87

³⁸⁴ Genel Başkan İle Sohbet -7-, **Para, Finansman ve Vergi, Yeni Lira**

borçlar olmazsa bütçedeki faiz yükü ortadan kalkıyor, faiz olmayınca, bütçe denk geliyor. Denk bütçe olduğunda enflasyon olmaz”³⁸⁵ şeklinde açıklamıştır.

Sonuç olarak baktığımız zaman LDP liberal perspektiften hareketle iktisadi anlayışının temeline bireyi ve bireysel girişimi koymuştur. Böylece ekonomiden devletin tamamen çekilmesini amaçlamaktadır. Bu bağlamda, devletin ticari hayatla birlikte; ulaştırma, haberleşme, enerji, tarım, savunma, sanayi vb. gibi alanlarda yerini özel girişimlere bırakması, vergilerin büyük oranda düşürülmesi ve bazı alanlarda hiçbir vergi alınmayacak olması gibi vaatler, LDP’nin devleti ekonomiden soyutlama politikalarının yansımalarıdır. LDP’nin bu tür politikaları 1990’lı yılların kendi atmosferi içinde hayal mahsulü, ütöpik ve ulaşılmaz zor hedefler olarak görülse de parti lideri Besim Tibuk başta olmak üzere parti yöneticileri bu fikirleri ısrarla savunmaya devam etmişlerdir. Nitekim her ne kadar o dönemlerde bu fikirler belki ütöpik görülüp görmezden gelinse de, 2000’li yıllarda ekonomi alanında uygulanan politikalara bu fikirlerin temel teşkil ettiği de bir gerçektir.

3.3. Liberalizm Bağlamında YDH ve LDP’nin Değerlendirilmesi

1990’lı yıllarda siyasetin temel gündemini oluşturan konularda YDH ve LDP’nin politikalarını yukarıdaki satırlarda izah etmeye çalıştık. Bu başlık altında ise, yukarıdaki politikaları da göz önüne alarak YDH ve LDP’yi kısaca değerlendirmek iyi olacaktır.

Öncelikli olarak YDH ve LDP’yi biz her ne kadar liberal parti olarak adlandırsak da özellikle YDH’yi liberal bir parti olarak görmeyenler çoktur. Nitekim YDH’nin liberal olup olmadığı o dönemlerde fazlaca tartışılmış bir konudur. YDH’nin üst düzey yöneticilerinden Hüseyin Ergün, YDH’nin liberal olup olmadığına dair kendisine yöneltilen bir soruya *“YDH’yi liberal bir parti olarak tanımlayanlar oldu fakat ben, liberalizm kavramına karşı çıktım. Mesela Asaf Savaş Akat, böyle tanımlanmasını istedi. Konu kendi içimizde tartışıldı. Liberalizm yerine, özgürlükçülük kavramını kullandık. Çünkü içimizdeki birçok arkadaşın siyasal*

---

³⁸⁵ Besim Tibuk, “Liberal Demokrat Parti Üstüne”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı:8, s.19

geçmişi ve bugünü yorumlamaları itibarı ile liberalizm kavramı onların geçmişi ni karşılamıyordu...”³⁸⁶ şeklinde cevap vermiştir. Nitekim bu tartışma aslında YDH'nin liberal bir parti olduğunu, ama sadece liberal kelimesinin kullanılmasının bazı çağrışımlar açısından sıkıntı yaratacağını ve onun yerine de bu kelimenin Türkçe'de karşılığı olabilecek bir kelime önerilerek bu sorunun çözümü ortaya konmaktadır. LDP'nin ise liberalliği konusunda herhangi bir tartışma konusu yok gibidir.

LDP kendini tamamen saf liberal bir parti olarak tanımlamış ve bu aşamada YDH'yi dahi liberal olmamakla suçlamıştır. LDP'ye göre YDH solcu ve kolektivist bir partidir ve liberalizm kılıfı altında siyaset yapmaktadır. Bu bağlamda da LDP'liler YDH'yi ötekileştirmiş ve YDH'lileri liberal olarak değil de liberalimsiler olarak adlandırmışlardır.³⁸⁷

Diğer taraftan YDH ile ilgili sadece liberalizm bağlamında değil, aynı zamanda onun sol olup olmadığı üzerinden de bir tartışma yürütülmüştür. Ahmet İnsel bu noktada YDH'nin siyasi olarak, özgürlüklere olan vurgusundan dolayı sol bir parti olduğunu ancak ekonomik olarak serbest piyasayı savunduğu için de sağ bir parti olduğunu iddia etmiştir.³⁸⁸ Aynı gazetede Erol Katırcıoğlu Ahmet İnsel'e cevaben yazdığı yazıda ise, YDH'nin ekonomik olarak da tamamen sağ olarak gözükemeyeceğini vurgulamış ve YDH'yi sola bütüncül olarak biraz daha yakın görmüştür.³⁸⁹ Ali Bayramoğlu ise YDH'nin hem sol politikaları hem de sağ politikaları içinde barındırdığını ifade etmiş, siyasi yelpazenin her iki kanadına da uyum sağladığını ifade etmiştir.³⁹⁰ Bu tartışmalar aslında biraz da YDH'nin tüm ideolojileri kucaklamak gibi bir misyonundan dolayı kaynaklanmaktadır. Bu konuda Cumhuriyet Gazetesi'nden Ahmet Taner Kışlalı bir yazısında YDH'yi değerlendirmekte ve partinin kimlerden oluştuğunu sorgulamaktadır: “*İşveren kesimi mi, Kürtler mi, Kemalizmi gömmek isteyen ve bir geçiş iktidarının peşinde olan*

---

³⁸⁶ Hüseyin Ergün'le yapılan bir söyleşi için bkz. Ahmet Ayhan, “Yeni Demokrasi Hareketi (Y.D.H.) – İyi Niyetli Bir Deneme- ”, Basılmamış Y.Lisans Tezi, **İstanbul Üniversitesi**, 1998, s.83-86

³⁸⁷ Alev Özkazanç, “Türkiye'nin Neo-Liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce; Liberalizm**, s.648

³⁸⁸ 15 Ocak 1995 Yeni Yüzyıl Gazetesi; Ahmet İnsel, YDH ve Sol

³⁸⁹ 18 Ocak 1995 Yeni Yüzyıl, Erol Katırcıoğlu, YDH Sağ mı Sol mu?

³⁹⁰ 18 Ocak 1995 Yeni Yüzyıl, Ali Bayramoğlu, YDH ve Sol

dinciler mi, sol partilere kızgın ve kırgın orta sınıf mı, Türkiye'nin kurtuluşunu 1920'lerde olduğu gibi Amerikan mandası olarak kabul görenler mi, yoksa hiç dikiş tutturamamış, komünizmden Özalcılığa kadar her kapıyı çalmış enteller mi?" Kışlalı aynı yazısında Türkiye'nin siyasal yelpazesinde liberal kanadın boş olduğunu, YDH'nin bu kanadı doldurması halinde Türk demokrasisi adına mutluluk duyacağını da belirtmektedir.³⁹¹

YDH ve LDP'nin analiz edilmesi gereken bir diğer ayrık hususları ise parti yapıları ile alakalıdır. LDP'ye baktığımız zaman, partinin tamamen Besim Tibuk önderliğinde kurulduğunu ve onun söylemleri çerçevesinde de politikalarının oluştuğunu görürüz. YDH ise ciddi bir kadronun teşkil ettirdiği bir partidir. birçok alandan farklı ve önde gelen isim YDH'de buluşmuş ve siyaset yapma talebi içinde olmuştur. YDH'deki bu kadro genişliği de aslında çok homojen değildir ve farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bu bağlamda bu kadroyu TÜSİAD ile olan bağlantısından dolayı, sermayeder sınıfın ya da diğer bir deyişle özel teşebbüs sahibi insanların hareketi olarak görenler olmuştur.³⁹² Bununla beraber YDH'nin aslında yeni bir siyaset ve yeni bir söylem arayanların bir araya geldiği ve bu bağlamda siyaset üretmek istedikleri bir platform olarak değerlendirmek de mümkündür.

Gerek YDH gerek LDP kendilerini herhangi bir parti ile özdeşleştirmekten veya herhangi bir partinin devamı gibi gösterilmekten şiddetle kaçınmışlardır. LDP tüm partileri "Ankara Partisi" olarak suçlamış ve hepsinin devletçi olduğunu vurgulayarak LDP'nin bu devletçiliğe karşı çıkacağını ve liberal politikaları hayata geçireceğini savunmuştur. Nitekim YDH de aynı argümanlarla kendini diğer partilerden farklı olarak tanımlamış ve devletçiliğe karşı bir tutum sergilemiştir. Nitekim Etyen Mahçupyan bir konuşmasında: "*YDH'nin devletin değil, bireyin ve sivil toplumun yanında yer aldığı*" belirtmiş ve YDH'nin bu niteliğiyle geri kalan tüm partilerden ayrıldığını söylemiştir.³⁹³

³⁹¹ 5 Nisan 1995 Cumhuriyet Gazetesi

³⁹² Suna Tekel, "Siyaset Sosyolojisi Açısından "Yeni Demokrasi Hareketi"nin Partileşme Süreci", Basılmamış Y.Lisans Tezi, **Hacettepe Üniversitesi**, 1996, s.86

³⁹³ 17 Temmuz 1994 Cumhuriyet Gazetesi

LDP'nin dillendirdiği bazı politikalara baktığımızda ciddi bir ABD hayranlığı göze çarpmaktadır. Besim Tibuk gerek başkanlık sistemi konusunda gerek iç güvenlik meselesi konusunda örnek olarak sürekli ABD kurumlarını göstermiş ve bunların Türkiye'ye uygulanmasını önermiştir. YDH de ise bu durum bu şekilde belirgin bir biçimde göze çarpmamaktadır.

Son olarak değerlendirilmesi gereken nokta LDP'nin halka rağmen halk için siyaset yapan bir hava içinde olmasıdır. Her ne kadar liberal politikalar gereği LDP'de halka büyük güven duyulsa da, seçim sonuçlarının verdiği moral bozukluğu ile Tibuk halkı suçlayabilmiş ve halkın yanlış yaptığını vurgulamıştır. Nitekim bu tutum 1999 ve 2002 seçimlerinde ortaya çıkmıştır. Her iki seçim sonucunda da Besim Tibuk halkın yanlış yaptığını vurgulamıştır. Bu bağlamda dönemin yükselen İslamcı dalgası konusunda halka güven içinde olan ve endişe duymayan LDP'nin, gerektiği zaman halka güvenmemesi ise akıllarda soru işareti bırakmıştır.

SONUÇ

Liberalizm düşüncesi ilk olarak 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa’da, devletin birey karşısındaki yetkilerini kısıtlama ve bireye bir takım haklar kazandırma talebi ve başkaldırısı ile ortaya çıkmıştır. İlk etapta daha çok siyasal alana dair bir düzenlemeyi içeren liberalizm, kısa bir süre zarfında iktisadi alana dair de bir takım çözümlenmeleri beraberinde getirmiştir. Özellikle Adam Smith ve Ricardo gibi isimlerin çalışmaları ile iktisadi anlamda liberalizmin ilkeleri belirlenmiştir. Nitekim liberalizminin daha sonraki dönemlerde daha çok bu iktisadi yönü ağırlık kazanmıştır.

Liberalizmin kendi içinde farklılaşması sadece iktisadi liberalizm ve siyasal liberalizm olarak gerçekleşmemiştir. İktisadi ve siyasal liberalizm ayrışması, liberalizmin temel ilkelerinin siyasi alanda ve iktisadi alanda uygulanışları sonucu üretilen farklı politikaları ifade etmektedir. Liberalizmin asıl farklılaşması ve çeşitlenmesi ise tarihsel süreç içinde gerçekleşmiştir. Bu tarihsel sürece bir de liberalizmin uygulandığı farklı ülkelerin sosyo-kültürel ve ekonomik arka planları eklenince liberalizm bağlamında ciddi farklılaşmaların ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur.

İlk dönem liberalizmi literatürde genel olarak klasik liberalizm olarak adlandırılmıştır. Bu noktada klasik liberalizm Avrupa’da siyasi temelini John Locke ile, iktisadi temelini ise Adam Smith ile kurmuştur. Klasik liberalizm 18. yüzyılda altın çağını yaşamış 19. yüzyıla gelindiğinde ise itibarını kaybetmiştir.

19. yüzyılda Sanayi Devrimi’nin toplumda yol açtığı ekonomik bunalımlar yüzünden liberal politikalar itibarını yitirmiş; ve devletin ekonomiye müdahale etmesinin gerektiği fikrinin ortaya çıkışıyla sosyal devlet anlayışı işlerlik kazanmaya başlamıştır. Klasik liberalizmin en temel ilkelerinden biri olan sınırlı devlet anlayışı ve devletin ekonomiye müdahale etmemesi ilkesi böylece geri plana itilmiş; devletin gerekli alanlarda müdahalesini öngören refah devleti anlayışı hakim olmaya başlamıştır. Farklılaşmalar sadece bununla sınırlı kalmamış, aynı zamanda liberalizmin bir diğer önemli ilkesi olan özgürlük anlayışında da negatif özgürlükten

pozitif özgürlüğe doğru bir kayma gerçekleşmiştir. Tüm bunların sonucunda ise o dönemlerde devlet yönetimlerinde klasik liberalizmden öte sosyal liberalizm anlayışı daha etkin olmuştur. Sosyal liberalizm anlayışının hakim söylem olması sadece 19. Yüzyıl ile kayıtlı kalmamış, bu durum 20. yüzyılın ortalarına kadar etkinliğini muhafaza etmiştir.

Liberalizmin tarihsel süreç içinde son çeşitlenmesi ise 20. yüzyılın ikinci yarısı ile beraber ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya sistemi yeniden kurgulanmış ve önceki dönemlerde uygulanan refah devleti ve sosyal devlet anlayışı gibi düşünceler eleştirilerek, klasik liberalizmin ilkelerine dönüş yaşanmıştır. Özellikle 1970'li yıllarda İngiltere ve ABD'de Thatcher ve Reagan ile birlikte yeni bir liberal program uygulanmaya başlanmış ve bu program siyasi sahada “Yeni Sağ” veya neoliberalizm olarak adlandırılmıştır.

Türkiye’de liberalizmin gelişimi ise Avrupa’daki gelişime nazaran farklılık göstermiştir. Bu farklılık liberalizmin Türkiye’de izlediği serüveni anlamak ve doğru yorumlamak açısından önemli bir ayrıntıdır. Nitekim liberalizm Avrupa şartlarında ortaya çıkıp Avrupa’lı toplumların sıkıntılarına bir cevap arayışı çerçevesinde gelişim gösterdiğinden, aynı şartları yaşamayan Türkiye için liberalizmin aynı serüveni izlemesi mümkün gözükmemektedir. Bundan dolayıdır ki Türkiye’de liberalizm kendine has bir çizgi üzerinde gelişmiş ve ilerlemiş, bu bağlamda da Batı’daki gelişimine nazaran daha farklı bir süreç izlemiştir.

Türkiye’de liberalizmin ortaya çıkışı Avrupa’ya göre çok daha sonraki dönemlerde gerçekleşmiştir. Genel kabul gören düşünce ise Türkiye’de liberalizmin modernleşme süreci ile beraber başladığı yönündedir. Bu bağlamda Türkiye’de liberalizmin ortaya çıkışının izlerini 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin gerilemesi döneminde bulmak mümkündür. Osmanlı Devleti bu dönemde dağılmanın önüne geçmek için bir çözüm yolu olarak Avrupa’yı örnek alarak reform çabaları içine girmiş, bu reform çabaları ile beraber liberalizm Osmanlı’da bir düşünce biçimi olarak ortaya çıkmaya başlamıştır.

19. yüzyılda Tanzimat ve Islahat hareketleri çerçevesinde modernleşme sürecini etkili bir şekilde yaşamaya başlayan Osmanlı Devleti özellikle siyasi ve iktisadi anlamda liberal politikaları uygulama çabası içinde olmuştur. Her ne kadar ilk başlarda bu süreç çok yavaş işlese de, 19. yüzyılın sonlarında iyice etkinleşmeye başlamıştır. Bu dönemde liberal bir oluşum olarak ortaya çıkan en dikkat çekici oluşum ise Prens Sabahattin'in önderliğindeki Osmanlı Ahrar Fırkası olmuştur. Nitekim Prens Sabahattin'in Türkiye'deki liberalizm düşüncesinin öncü kişilerinden birisi olduğunu söylemek de mümkündür. Osmanlı'nın bu döneminde tüm farklı düşüncelerde olduğu gibi liberalizmin de temel amacı, yıkılmakta olan imparatorluğu kurtarmaktır. Bu bağlamda liberalizm asıl olarak devleti küçültmek gibi bir hedef içerirken bu dönem Osmanlı liberalizmi devleti kurtarmak ve güçlendirmek hedefi içinde olmuştur. Ayrıca liberalizmin bireyin özgürlüğünü kısıtlama potansiyelinden dolayı bireye hükmedecek tüm aşkın kuvvetlerin hakimiyetini yok sayması, bu dönemde Osmanlı düşünürleri tarafından çok da kabul görmemiş bir düşünce olmuştur. Bu aşamada bu dönemde liberalizmi savunanlar, bir yoluyla Osmanlıcılık düşüncesinden etkilenerek İslami bir duyarlılığı ön planda tutmuşlardır.

Türkiye'de liberalizm en sıkıntılı dönemini ise tek parti iktidarı döneminde yaşamıştır. Cumhuriyet'in kurulmasından 1950 yılına kadar devam eden bu süreçte liberalizm hem siyasi hem de iktisadi olarak tamamen siyaset dışı kalmıştır. Nitekim bu durum sadece Türkiye'de değil tüm Dünya'da kendini göstermiş, o yıllarda liberalizmin çöküşüne ve bitişine dair birçok çalışma kaleme alınmıştır. Liberalizmin o dönemlerde böyle bir buhranı yaşamasında, o dönem Türkiye'de ve Dünya'da etkin olan devletçi ve aşırı milliyetçi politikaların etkisi büyük olmuştur. Bu konjonktürün de etkisiyle o dönem Türkiye'de bazı muhalifler tarafından az da olsa dillendirilebilen liberal söylemde de bu milliyetçi ve devletçi söylemin izleri görülmüştür. Hatta devletçiliğin ve milliyetçiliğin o dönemlerde Türkiye'de bu derece baskın bir politika olması, liberalizmde olduğu gibi, diğer düşüncelerin gelişiminde de devletçiliğin ve milliyetçiliğin önemli bir belirleyici olmasını beraberinde getirmiştir.

Liberalizmin Türkiye’de tekrar itibar kazanmaya başlaması ise çok partili hayata geçişle beraber gerçekleşmiştir. Bu bağlamda siyasi ve toplumsal alanda bir takım özgürlüklerin önü açılmaya başlanmış; iktisadi anlamda ise devletçilik politikaları eleştirilerek alternatifleri üretilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde liberalizmi tamamıyla temsil eden herhangi bir parti olmasa da Adnan Menderes liderliğindeki Demokrat Parti liberal ilkeleri en çok hayata geçiren parti olmuştur. Bununla beraber Demokrat Parti iktidarı özellikle üçüncü döneminde baskıcı politikalar uygulamaya başlamış ve o dönemlerde kurulan Hürriyet Partisi ise liberal ilkelerden hareketle Demokrat Parti’yi eleştirmiştir. Diğer bir deyişle 1950’li yılların sonunda Türk siyasal hayatında bir dönem liberalizmin yürütücü partisinin Hürriyet Parti’si olduğunu söylemek mümkündür.

1960’lı ve 70’li yıllarda ise Türkiye’de liberalizm silikleşmiş, bununla beraber liberal politikaları gündemine alan partiler de liberalizmi farklı şekillerde yansıtmışlardır. Bu bağlamda Demokrat Parti’nin mirasının takipçisi olduğunu iddia eden Adalet Partisi bir taraftan özgürlüklere vurgu yapmış, diğer taraftan birçok alanda devletçi politikaları uygulamış ve popülist siyaseti söyleminde ve politikalarında etkin kılmıştır. Sonuçta bu durum, dönemin siyasal liberalizminin muhafazakar öğeleri ve popülist söylemi de içinde barındırmasına yol açmıştır. Ayrıca bu dönemde merkez sağın bu tutumuna karşı, sol partiler özellikle siyasal alanda liberal ilkelere daha çok sahip çıkmaya başlamışlar; bu da beraberinde Türkiye’de liberalizmin solun gündemi içinde yer almasını getirmiştir.

Liberalizmin Türkiye’de asıl etkin olmaya başladığı dönem ise 1980’li yıllara tekabül etmektedir. Liberalizmin bu dönemde etkin olmasında dış dünyada yaşanan klasik liberalizme dönüş temelli bir düşünce olarak neoliberalizmin canlanmasının büyük etkisi olmuştur. Nitekim Türkiye’de de bu süreç neoliberalizmin temsilcisi olan ANAP tarafından yürütülmüştür. Bu dönemde liberalizm daha çok iktisadi alanda etkili olmuş; siyasal liberalizme dair talepler ise ertelenmiştir. Neoliberalizm ve “Yeni Sağ” programı çerçevesinde işleyen bu politikalar tepkileri de beraberinde getirmiş; 1980’li yıllarda siyasal liberalizmin taleplerinin de gündeme getirilmesine yol açmıştır. Türkiye’de özellikle sol kökenden gelen kimselerin başlattıkları sivil

toplum tartışmaları bu tepkilerin en çok yoğunlaştığı alan olmuştur. Klasik liberalizmin bir ögesi olarak sivil toplum anlayışı neoliberalizmden bazı noktalarda ayrılmakta ama özünde neoliberalizmin ilkelerini taşımaktadır. Bu bağlamda neoliberalizm, o dönemde bir taraftan ANAP vesilesiyle politikada uygulamaya konulmuş, diğer taraftan liberalizmin eksik kalan siyasal yönü ise sivil toplum temelinde gündeme getirilerek liberalizmin siyasal yönünün uygulanması amaçlanmıştır. Hulasa tüm bu gelişmeler ve tartışmalar ışığında 1980’li yıllar, liberalizm tartışmaları bağlamında Türkiye’de önemli kırılmaları ve 1990’lı yıllara mirası açısından da önemli bir birikimi içinde barındırmıştır.

1990’lı yıllara gelindiğinde ise liberal siyaset alanında bir canlanma ve hareketlilik başlamış; 1980’li yıllardaki liberalleşme çabalarından farklı olarak 1990’larda ilk defa liberalleşme daha özgün ve devletin resmi söylemini de eleştirir boyutlarda ortaya çıkmıştır. Bu eleştirel söylemde, 1990’lı yıllara miras kalan Türkiye’nin temel siyasi, iktisadi ve sosyal problemlerine çözüm aranmıştır. Bu sorunların başında ise: 1990’lı yıllarda bireyin aleyhine gelişen devlet-toplum-birey ilişkileri, kimlik ve kültür temelli “Kürt Sorunu”, “Siyasal İslam”ın yükselişi paralelinde laiklik-İslamcılık tartışmaları ve özgürlükler bağlamında din ve ifade özgürlüğü gibi meseleler gelmektedir. Bu sorunlara bir de 1990’lı yılların kendine özgü farklı sorunları da eklenince 1990’lı yıllar Türkiye siyasetinde sıkıntıların çokça yaşandığı bir dönem olmuştur. 1990’lı yılların siyasetine genel olarak baktığımızda sıkıntılı konuların beş alanda toplandığını görürüz. Bunlar devlet-birey ilişkileri, “Kürt Sorunu”, “Siyasal İslam”ın yükselişi, iktisadi anlamda yaşanan sıkıntılar, ve dış politik gelişmeler olarak karşımıza çıkar.

1990’lı yıllarla beraber ortaya çıkan ve bu problemlere birey ve özgürlük merkezinden yaklaşan bu yeni liberal yaklaşımlar birkaç farklı zeminde kendilerini göstermişlerdir. Bu zeminlerden bir tanesi Yeni Demokrasi Hareketi (YDH) olarak partileşmiş diğeri ise Liberal Demokrat Parti (LDP) adıyla siyasi hayatta yerini almıştır. Bu minvalde 1990’ların başında ortaya çıkan “İkinci Cumhuriyetçiler” ile “Liberal Düşünce Topluluğu” da o dönemdeki liberal canlanmayı anlamak için önemlidir. 1990’larla beraber ortaya çıkan ve başını Etyen Mahçupyan, Ali

Bayramoğlu, Mehmet Altan gibi isimlerin çektiği “İkinci Cumhuriyetçiler” olarak adlandırılan ekip, liberalizmi demokratikleşme perspektifinden yorumlamışlar; ayrıca “Birinci Cumhuriyet” idaresinin otoriter ve bireyi devlete karşı ikinci plana atan yaklaşım ve politikalarını eleştirmişlerdir. Bu açıdan da bu ekibin “Yeni Demokrasi Hareketi” ile yakın bir bağlantısı olmuştur. Diğer bir zeminde yer alan, “Yeni Sağ’ın” kuramsal öncülerini temel referans alan ve tam bir liberalleşmeyi savunan “Liberal Düşünce Topluluğu” da bu dönemde ortaya çıkmıştır. Her ne kadar aralarında tam bir organik bağ olmasa da, savunduğu görüşler bağlamında LDT ile yakınlık arz eden “Liberal Demokrat Parti” de aynı yıllarda ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada “İkinci Cumhuriyetçiler” ve Liberal Düşünce Topluluğu ele alınmasa da YDH ve LDP’yi daha iyi anlamak için bunlara da kısaca değinmek gerekmiştir.

YDH 1994 yılında eski TÜSİAD başkanı Cem Boyner’in önderliğinde kurulan bir partidir. Türk siyasal hayatında parti olmasına rağmen adında parti ifadesini kullanmayan tek oluşum YDH’dir. YDH kendisini önceki partilerden büyük oranda ayrı tutmuş temel referans noktasının sivil toplum olduğunu vurgulamıştır. Bununla beraber YDH’nin siyasi yelpazenin sağ kanadında mı yoksa sol kanadında mı yer aldığı çokça tartışılmış, kimi düşünürler onu sol, kimileri sağ, kimileri ise hem sağ hem de solda olduğunu vurgulamıştır. YDH’nin liberal siyaseti ne kadar temsil ettiği de tartışılan diğer bir konudur. Bütün bunlar bir yana YDH siyasal liberalizm alanında klasik liberal ilkeleri kendine referans almış; iktisadi anlamda ise bazı alanlarda devlete biçtiği rollerle klasik liberalizmden öte sosyal liberalizme yakın durmuştur.

YDH’nin siyasette liberalizmi referans aldığı, onun 1990’lı yılların temel siyasi gündemlerine karşı dillendirdiği politikalarda da gözükmektedir. YDH o dönemde devletin bireye karşı sorumluluklarının azaltılmasını ve bireyin devlet karşısında daha özgür ve serbest olmasını şiddetle savunmuştur. Bu bağlamda sivil toplum ve insan hakları vurgusunun üzerinde önemle durulmuş, yeni bir anayasa ile bireyin haklarının garanti altına alınması gereği vurgulanmıştır. Ayrıca 1990’lı yıllarda kişi hak ve özgürlükleri üzerine önemle durulmuş, bu bağlamda ifade özgürlüğu, basın özgürlüğu gibi konuların etkin bir şekilde işlenmesine yönelik girişimlerde

bulunulmuştur. YDH'nin en çok önemseydiği konulardan birisi de "Kürt Sorunu"dur. YDH "Kürt Sorunu"nu etnik bir sorun olarak görmüş, Kürtlere gerekli olan tüm hakların verilmesini savunmuş ve o döneme kadar devletin "Kürt Sorunu" karşısında aldığı tavrı eleştirmiştir. Nitekim YDH'nin bu tutumu Kürt vatandaşları tarafından olumlu karşılık bulmuş, YDH özellikle Güneydoğu bölgesinde görece iyi bir başarı elde etmiştir. 1990'lı yılların bir diğer önemli tartışma konularından "Siyasal İslam"ın yükselişi ve bu bağlamda ortaya çıkan tartışmalarda da YDH liberalizmin özgürlük vurgusundan hareketle, herkesin özgürce yaşayabileceğini ve hareket edebileceği vurgusuna dikkat çekmiştir. Ancak ara ara YDH'nin bazı söylemlerinde bu konunun bazı tehlikeli noktalarına işaret edilmiş, bazı tereddütlerin olduğu da ifade edilmiştir.

LDP ise yine aynı yıllarda Besim Tibuk tarafından kurulan, kendisine klasik liberalizmi referans almış bir partidir. LDP de aynı YDH gibi kendisini Türk siyasal hayatındaki tüm partilerden farklı konumlandırmış, diğer partileri "Ankara Partisi" olarak nitelendirerek hepsinin özünde devletçi olduğunu iddia etmiştir. LDP'nin temel amacı ise devletçiliğe karşı mücadele edip bireyciliği ön plana çıkarmak ve liberalizmi tüm ilkeleri ile siyasette hakim kılmaktır. LDP parti yapısı olarak belli bir kadronun partisi değil, daha çok lider merkezli işleyen bir partidir. Nitekim LDP lideri Besim Tibuk söylemleri ile birçok konuda partinin önüne geçmiş, halk tarafından tanınırlık olarak da LDP'den daha çok tanınmıştır. LDP'nin politikaları da bu bağlamda büyük oranda Besim Tibuk'un söylemleri ile şekillenmiştir.

LDP'nin 1990'lı yılların siyasi gündemine dair politikaları ve çözüm önerileri ise liberal perspektiften hareketle belirlenmiştir. Bu düzlemde devletçiliğin gerek iktisadi alanda gerekse de toplumsal ilişkilerde geri plana itilmesi LDP'nin temel hedefini teşkil etmektedir. LDP devletçiliğe karşı bireyi savunmuş, bireyin gerek ekonomide gerek toplumsal ilişkilerde serbest ve özgür bir şekilde hareket etmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Bireycilik ve bireyin özgürleştirilmesi aslında bir şekilde LDP'nin bütün politikalarına temel teşkil etmiştir. LDP'nin "Kürt Sorunu" ve "Siyasal İslam"ın yükselişi karşısında ise çok köklü politikalara sahip olmadığı gözükmektedir. Bunda LDP'nin o dönemin temel sorunlarına dair politika üreten

önemli bir kadrosunun olmaması bir etkenken diğer taraftan LDP tüm bu meseleleri devletçiliğin yarattığı bir sorun alanı olarak görmüş; bu indirgemeci politika da daha köklü ve gerçekçi politikalar ve çözümler üretilmesinin önünde büyük bir engel teşkil etmiştir.

YDH ve LDP 1990'lı yıllardaki liberal canlanmanın siyasal hayattaki izdüşümleri olmuştur. Sonuç olarak baktığımızda ise 1990'lı yıllarda ortaya çıkan bu liberal canlanma beklenildiği gibi sonuç vermemiş; kısa bir süre içinde siyasal alanda büyük bir başarısızlığa uğramıştır. YDH girdiği ilk seçimlerde büyük bir hezimet yaşamış; LDP ise siyasette hala varlığını devam ettirmesine rağmen, seçimlerde aldığı oy oranı şu ana kadar %0,4'ün üzerine çıkmamıştır.

Sonuç olarak liberal siyasetin Türkiye'de tek başına varlık gösterememesinin önemli sebepleri mevcuttur. Bu sebepleri ortaya koymak Türk siyasal kültürünün temel kodlarını da yakından bilmeyi gerektirmektedir. 1990'lı yıllardaki bu liberal hareketliliğin siyasal hayatta varlık gösterememesinin ve kısa sürede yok olmasının hem daha genel ve uzun vadeli hem de o dönemin şartları ile alakalı bir takım sebepleri mevcuttur. Daha köklü ve genel bir sebepler zinciri olarak, Türk siyasal kültürünün halen liberal siyasal söyleme alışkın olmadığını söylemek mümkündür. Buradan hareketle Türkiye'de liberal söylemin önünde bir takım köklü ve tarihi engellerin olduğunu söylenebilir. Gerçekten de 1990'lı yıllara baktığımız zaman yukarıdaki engellerin her birinin siyasal hayatta varlıklarını devam ettirdiğini görmek güç olmayacaktır. Diğer taraftan 1990'lı yıllar, siyasal hayatta liberal partilerin dillendirdikleri ve talep ettiklerinde aksi yönde durumların yaşandığı yıllar olmuştur. Bu yıllarda bir taraftan PKK sorunu ve Kürt ayrılıkçılığı gibi konular, Türkiye'nin terör kapsamında temel gündemlerinden birini teşkil etmiştir. Bu da beraberinde ciddi bir şekilde toplumda milliyetçi havanın yükselmesine yol açmış, milliyetçi tutum ise liberalizmin gelişmesi için uygun imkânları sunmamıştır. Ayrıca İslamcı olarak nitelendirilen Refah Partisi, 1995 seçimlerinden birinci parti olarak çıkmış, bu da yükselen İslamcı dalgayı ve beraberinde laiklik tartışmalarını gündeme taşımıştır. Diğer taraftan devlet toplumun sorunlarının çözümünde daha az etkin olmuş, bu da beraberinde devlet-toplum ilişkilerinin toplumun aleyhine bir takım gelişmelere yol

açmasını beraberinde getirmiştir. Bu dönemde devletin mafya ilişkileri ve Susurluk gibi olaylar ortaya çıkmış, aynı zamanda devletin baskıcı tutumu toplumun üstünde sürekli kendini hissettirmiştir. Bu durum ve şartlar toplumda ister istemez kutuplaşmayı beraberinde getirmiş aynı zamanda toplum bu tür güvensiz ve karışık bir ortamda kendini daha fazla devletin veya kolektivist akımların kucağına atmıştır. Tüm bu şartlar bize 1990'lı yıllarda ortaya çıkan liberal partilerin gelişmesi ve büyümesi için hiç de uygun şartların olmadığını göstermektedir. Liberalizmin siyasi pratiklerinin bu şekilde başarısızlığa uğramasına rağmen liberal düşünce gruplarının etkinliklerini artırarak devam etmesi ve hatta 2000'li yıllarla beraber AKP dönemi ile bir manada düşüncelerini pratikte uygulatma imkânları bulmaları ise hiç şüphesiz bir başka araştırmanın konusunu teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

- ACUN, Fatma: “Osmanlı Şehirlerinde Devlet ve Sivil Toplum”, **Sivil Toplum Dergisi**, C:3, S:10, s.51-60
- AĞAOĞULLARI M.Ali;KÖKER Levent: **Tanrı Devletinden Kral-Devlete**, Ankara, İmge Kitabevi, 2004
- AHMAD, Ferooz: **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2006
- AKAT, Asaf Savaş: “Liberal Demokrasi Üzerine, **Konuşma, Yazı ve Makalelerle Yeni Demokrasi Hareketi**, s.75-84
- AKTAN, Coşkun Can: **Gerçek Liberalizm Nedir?**, İzmir, T Yayınları, 1994, s.18-19
- AKTAN, Coşkun Can: “Turgut Özal: Liberal Reformist miydi?”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı:25, 1999, s.459-462
- ALATLI Işıl; ÇİZEM, Hakan: **Asabı Bozuk Bir Adamın Portresi**, İstanbul, Değerler Eğitim Merkezi (DEM) Yayınları, 1997
- ALTAN, Mehmet: **Hiçbir Şey Değişmiyorsa On Yıl Önce On Yıl Sonra 1991 Yazıları**, İstanbul, Can Yayınları, 2004
- ALTAN, Mehmet: “İkinci Cumhuriyet Manifestosunun Tartışmalarına Giriş”, **Doğu-Batı Dergisi**, Sayı:1, 1997, s.89-92
- AYMAN GÜLER, Birgül: **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, Ankara, İmge Kitabevi, 2005
- BARKEY, Henri J.: “Turkey's Kurdish Dilemma” **Survival**, C:34 No:4, Kış 1993-1994, s. 51-70
- BARRY, Norman: **Classical Liberalism in the Age of Post-Communism**, The Locke Institute, 1996
- BARRY, Norman: **Modern Siyaset Teorisi**, çev. Mustafa Erdoğan, Yusuf Şahin, Ankara, Liberte Yayınları, 2004
- BAYKAL, Sanem; ARAT, Tuğrul: “AB'yle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Cilt 2: 1980-2001**, ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002

- BECKMANN, Björn: “Demokratikleşmeyi Açıklamak: Sivil Toplum Kavramı Üzerine Notlar”, **Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası**, ed. Elisabeth Özdalga, Sune Persson, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998
- BELLAMY, Richard: **Liberalism and Modern Society**, Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press, 1992
- BERKTAY, Fatmagül: “Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji”, **Modern Siyasal İdeolojiler**, der. Birsen Örs, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s.47-114
- BERZEG, Kazım: **Liberalizm, Demokrasi, Kapıkulu Geleneği**, Ankara, Liberte Yayınları, 2000
- BOAZ, David: **Libertarianism a Primer**, Newyork, The Free Press, 1998
- BORATAV, Korkut: “İktisat Tarihi (1981-2002)”, **Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980-2003**, ed. Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınevi, 2008
- BOYNER, Cem: “Türkiye Güçlüdür, Yapacaktır!”, **Konuşma, Yazı ve Makalelerle Yeni Demokrasi Hareketi**, s.5-34
- BOYNER, Cem: “Biz Türkiye’nin Önünü Açacak Siyasi Hareketiz”, **Konuşma, Yazı ve Makalelerle Yeni Demokrasi Hareketi**, s.34-46
- BOYNER, Cem: **Bostancı Konuşması**, İstanbul, 1994
- BOZDAĞLIOĞLU Yücel; OLSON, Robert: “The New Democracy Movement in Turkey: A Response to Liberal Capitalism and Kurdish Ethnonationalism”, ”, **The Kurdish Nationalist Movement in 1990’s Its Impact on Turkey and The Middle East**, ed. Robert Olson, The University Press of Kentucky, 1996, s.154-174
- BULUT, Sedef: “Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı”, **Akademik Bakış**, C: 2 Sayı: 4, Yaz 2009, s.125-147
- CANIKLIOĞLU, Meltem: **Liberalizm**, İstanbul, BDS Yayınları, 1996
- CEMAL, Hasan: **Özal Hikâyesi**, Ankara, Bilgi Yayınları, 1990

- CİZRE-SAKALLIOĞLU, Ümit; YELDAN, Erinç: “Politics, Society and Financial Liberalization: Turkey in 1990’s”, **Development and Change**, C:31, No:2, Mart 2000, s.481-508
- COHEN, Jean; ARATO, Andrew: **Civil Society and Political Theory**, MIT Press, 1992
- COŞAR, Simten: “Liberal Thought and Democracy in Turkey”, **Journal of Political Ideologies**, Şubat 2004, C:9, No:1, s.71-98
- CRANSTON, Maurice: **Freedom, A New Analysis**, Longman, 1967
- ÇAHA, Ömer: “Türkiye’de Sivil Toplumun Sorunları”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Bahar-Yaz 1998, Sayı:10-11, s.22-36
- ÇAHA, Ömer: **4 Akım 4 Siyaset**, İstanbul, Kadim Yayınları, 2004
- ÇAHA, Ömer: “Sivil Toplum Üstüne”, **Sivil Toplum ve Demokrasi**, ed. Lütfi Sunar, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2005, s.9-23
- ÇAKMAK, Diren: “Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958)”, **Akademik Bakış**, C: 2 Sayı: 3, Kış 2008, s.153-186
- ÇANDAR, Cengiz: “Redefining Turkey’s Political Center”, **Journal of Democracy**, C:10, No:4, Ekim 1999, s.129-141
- ÇARKOĞLU, Ali: **The Turkish Party System in Transition: Party Performance and Agenda Change**, **Political Studies**, No:46, 1998, s.544-571
- ÇARKOĞLU, Ali: “Who Wants Full Membership? Characteristics of Turkish Public Support for EU Membership”, **Turkish Studies**, C:4 No:1, 2003, s.171-194
- ÇAVDAR, Tevfik: **Türkiye’de Liberalizm (1860-1990)**, Ankara, İmge Kitabevi, 1992
- ÇAVUŞOĞLU, Hüseyin: “Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C:19, Sayı:2, s.265-278

- ÇAYLAK, Âdem: “1980 Sonrası Türkiye’inde Neo-Liberal Canlanma”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 25, s.473-491
- ÇETİN, Halis: “Liberalizmin Tarihsel Kökenleri”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C:3, S:1, 2002, s.79-97
- ÇOLAK, Yılmaz: “Ottomanism vs. Kemalism: Collective Memory and Cultural Pluralism in 1990’s Turkey”, **Middle Eastern Studies**, Vol: 42, No:4, 2006, s.587-602
- ÇUFALI, Mustafa: **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)**, Ankara, Babil Yayıncılık, 2004
- DEMİREL, Ahmet: **Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994
- DEMİREL, Ahmet: **Ali Şükrü Bey’in Tan Gazetesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996
- DOĞAN, İlyas: **Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2002
- DUBIEL, Helmut: **Yeni Muhafazakârlık Nedir?**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998
- DUMAN, Zeki: **Türkiye’de Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal**, Ankara, Kadim Yayınları, 2010
- DUMAN, Zeki: “İdris Küçükömer’in Sivil Toplum Anlayışı”, **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, , C:2, S:1, 2004, s.47-52
- DÜZGÖREN, Koray: **Kürt Çıkmazı**, Verso Yayınları, Ankara, 1994
- DÜZGÖREN, Koray: “Türkiye’nin Kürt Sorunu”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, Cilt 13
- DODD, Clement: The Revival of Turkish Democracy, **RAAF**, C:23, No:3, s.305-314

- EGE, Nezahat Nurettin: “Teşebbüs-i Şahsi ve Tevsi-i Mezuniyet Hakkında Bir İzah”, **Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlmi Müdafaaları**, ed. Nezahat Nurettin Ege, İstanbul: Güneş Neşriyatı, 1977
- ELMA, Fikret: “The Formation of Liberal Thought and John Locke”, **Journal of Qafqaz University**, C:2 No:1, 2002, s. 118-126
- ERDOĞAN, Mustafa: **İslam ve Liberalizm**, Ankara, Liberte Yayınları, 1999
- ERDOĞAN, Mustafa: **Liberal Toplum Liberal Siyaset**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1993
- ERDOĞAN, Mustafa: “Yeni Sağ”, **Yeni Forum Dergisi**, Ekim 1989
- ERDOĞAN, Mustafa: “Sivil Toplum: Bir Kavramın Anatomisi”, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat**, ed. Selahaddin Bakan, Adnan Küçük ve Ahmet Karadağ, İstanbul, Aktüel Yayınları, Cilt 2, 2005, s.667-689
- ERDOĞAN, Mustafa: “Siyasal Sistemiz Kusursuz mu?”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, S:21, Kış 1992, s.17-26
- ERDOĞAN, Mustafa: “Liberalizm ve Türkiye’deki Serüveni”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Liberalizm**, ed. Murat Yılmaz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.22-40
- EROĞLU, Cem: **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, İmge Kitabevi, 1990
- FEDAYİ, Cemal: “Liberalizm ve Türkiye’de Liberalizm”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 25, 1999, s.462-473
- FUKUYAMA, Francis: “The End of History?”, **The National Interest**, No:16, Yaz 1989
- GALSTON, William: “Defending Liberalism”, **American Political Science Review**, C:76, No:3 1982, s.621-629
- Genel Başkan İle Sohbet-1- **Dış Politika**, İstanbul, Liberal Demokrat Parti Yayınları 1996

- Genel Başkan İle Sohbet-2- **İnsan Hakları ve Demokrasi**, İstanbul, Liberal Demokrat Parti Yayınları 1996
- Genel Başkan İle Sohbet-4- **Ekonomi**, İstanbul, Liberal Demokrat Parti Yayınları, 1996
- Genel Başkan İle Sohbet-5- **Adalet ve Yargı**, İstanbul, Liberal Demokrat Parti Yayınları 1996
- Genel Başkan İle Sohbet-6- **Eğitim, Kültür, Çevre ve Sağlık**, İstanbul, Liberal Demokrat Parti Yayınları 1996
- Genel Başkan İle Sohbet-8- **Türkiye'nin Komşuları İle İlişkileri Üzerine**, İstanbul, Liberal Demokrat Parti Yayınları 1996
- GİRİTLİ, Aydın: "Türkiye'de Sivil Toplumculuk (1981-86)", **Gelenek Dergisi**, Sayı:3, Ocak 1987
- GÖLE, Nilüfer: **Mühendisler ve İdeoloji**, İstanbul, Metis Yayınları, 2008
- GÖLE, Nilüfer: "80 Sonrası Politik Kültür", **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı: 21, Kış 1992, s.49-55
- GÖLE, Nilüfer: "Liberal Yanılgı", **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı:24, Güz 1993, s.12-19
- GÖRMÜŞ, Alper: "1990'ların başındaki Liberal Kıvılcım: YDH", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce; Liberalizm**, ed. Murat Yılmaz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.602-620
- GRAY, John: **Post-Liberalism: Studies in Political Thought**, London, Routledge, 1996
- GÜÇLÜ, Abdulkaki;
UZUN Serkan, YOLSAL;
Ümit Hüsrev : **Felsefe Sözlüğü**, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları. 2002
- GÜNEŞ AYATA, Ayşe;
AYATA, Sencer: "Ethnic and Religious Bases of Voting", **Politics, Parties and Elections in Turkey**, ed. Sabri Sayarı ve Yılmaz Esmer, Lynne Rienner Publishers, 2002, s.137-157

- GÜRBEY, Gülistan: “The Kurdish Nationalist Movement in Turkey Since the 1980’s”, **The Kurdish Nationalist Movement in 1990’s Its Impact on Turkey and The Middle East**, ed. Robert Olson, The University Press of Kentucky, 1996, s.9-37
- GÜRSEL, Seyfettin: “ANAP ya da Hayal Olan Liberal Dönüşüm”, **Yeni Gündem Dergisi**, Sayı:19, Temmuz 1986, s.10-12
- HALE, William: **Turkish Foreign Policy 1774-2000**, London, Frank Cass, 2002
- HAYEK, F.A.: **New Studies in Philosophy, Politics, Economics and The History of Ideas**, London, Routledge, 1990, s.119-132
- HAYEK, F.A.: **Individualism and Economic Order**, Chicago, The University of Chicago Press, 1992
- HELD, David: **Political Theory and Modern State**, Cambridge, Polity Press, 1989
- HEYWOOD, Andrew: **Siyaset**, çev: Bekir Berat Özipek, Bican Şahin, Mete Yıldız, Zeynep Kopuzlu, Bahattin Seçilmişoğlu, Atilla Yayla, Ankara, Liberte Yayınları, 2006
- HEYWOOD, Andrew: **Political Ideologies An Introduction**, New York, Palgrave Mcmillan, 2005
- HUNTINGTON, Samuel: “Democracy’s Third Wave” , **Journal of Democracy**, C: 2, No: 2, Bahar 1991, s.12-34
- İNSEL, Ahmet: “Türkiye’de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce; Liberalizm**, ed. Murat Yılmaz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.41-75
- İRİDAĞ, Osman: “Kafa Karıştırmaktan Zevk Alıyorum”, **Aksiyon Dergisi**, Sayı:260, 27.11.1999, Besim Tibuk ile söyleşi
- KADIOĞLU, Ayşe: “Laiklik ve Türkiye’de Liberalizmin Kökenleri”, **Cumhuriyet İdaresi Demokrasi Muhakemesi**, ed. Ayşe Kadıoğlu, Semih Sökmen, İstanbul, Metis Yayınları, 1999, s.73-98

- KADIOĞLU, Ayşe: “An Oxymoron: The Origins of CivicRepublican Liberalism in Turkey”, **Middle East Critique**, C:16, No:2, Yaz 2007, s.171-190
- KAHRAMAN,Hasan Bülent: **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi -1-**, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2010
- KAHRAMAN,Hasan Bülent: **Sağ Türkiye ve Partileri**, Ankara, İmge Kitabevi, Ankara, 1995
- KALAYCIOĞLU, Ersin: “Türkiyede Siyasal Değişim”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı:9, 1996, s.57-60
- KALAYCIOĞLU, Ersin: “Elections and Party Prefences in Turkey: Changes and Continuties in the 1990’s”, **Comperative Political Studies**, C:27, No:3, Ekim 1994, s. 402-424
- KALAYCIOĞLU, Ersin: “The Shaping of Party Prefences in Turkey: Coping with the Post-cold War Era” **New Perspectives on Turkey**, C: 20, Bahar1999, s.47-76
- KANSU, Aykut: **The Rise Of The modern State And Politics in Western Europe**, Ankara, METU, 1994
- KANT, Immanuel: **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, Çev: İoanna Kuçuradi, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu
- KARAKOYUNLU, Yılmaz: **Liberalizmin Türkiye Promönadı**, Ankara, Irmak Yayıncılık
- KARLUK, Rıdvan: **Türkiye Ekonomisi**, Beta Basım Yayınları, İstanbul, 1999
- KARPAT, Kemal: **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010
- KAZCI, Mehmet Emin: **Liberal Ofkenin Adı Besim Tibuk**, İstanbul, Birey Yayıncılık, 2002
- KEANE, John: **Sivil Toplum ve Devlet Avrupa’da Yeni Yaklaşımlar**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993
- KILIÇ, H. Ayla: “Democratization, Human Rights and Ethnic Policies in Turkey,” **Journal of Muslim Minority Affairs**, C:18, No:1, Nisan 1998, s.91-110

- KİRİŞÇİ, Kemal;
WİNROW, Gareth: **The Kurdish Question and Turkey: An Example of a Trans-State Ethnic Conflict**, London, Frank Cass, 1997
- KOÇ, Erol: “YDH Olarak, Neden Çalışma Kurullarına İhtiyacımız Vardır?”, **Yeni-D Dergisi**, Sayı:1, Mart 1996, s.38-41
- KONUKMAN, Ercüment: **Çağ Atlayan Türkiye**, 1991, Ankara
- KÖKER, Levent: “Çoğulculuk Olmadan Demokrasi ve Sivil Toplum Olmaz”, **Sivil Toplum Dergisi**, Yıl:2 Sayı:5, 2004, s.93-104
- KÖKER, Levent: **Demokrasi Üzerine Yazılar**, İmge Yayınları, Ankara 1992
- KUT, Şule: “1990’larda Türk Dış Politikasının Ana Hatları”, **Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası**, der. Barry Rubin ve Kemal Kirişçi, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2002,
- KÜÇÜKÖMER, İdris: **Sivil Toplum Yazıları**, İstanbul, Profil Yayıncılık, 2009
- KÜÇÜKÖMER, İdris: **Batılılaşma Düzenin Yabancılaşması**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2002
- LANDAU ,Jacob M.: **Radical Politics in Modern Turkey**, Leiden, E.J. Brill, 1974
- Liberal Demokrat Parti Programı : **Liberal Demokrat Parti Programı**, İstanbul, 1994, 8. Baskı
- LDP Anayasa Önerisi: **Liberal Demokrast Parti Yayınları**, 1994
- LDP Seçim Beyannamesi: **Liberal Demokrast Parti Yayınları**, 1995
- LLOSA, Mario Vargas: “Yeni Bin Yılda Liberalizm”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı:28, s.171-179
- MACRIDIS, Roy C.: **Contemporary Political Ideologies**, Boston, Little, Brown and Company, 1986
- MAHÇUPYAN, Etyen: **Osmanlı’dan Post-Moderniteye**, İstanbul, Patika Yayıncılık, 2000

- MARDİN, Şerif: **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, der. Mümtaz’er Türköne ve Tuncay Önder, İstanbul, İletişim, 2008
- MILL, John Stuart: **On Liberty**, London, Penguin Books, 1985
- OKTAY, Selçuk: “12 Eylül Sonrası Solun Teorik Kurgusu İçinde Yeni Gündem Dergisinin Yeri”, Basılmamış Y.Lisans Tezi, İstanbul, **Yıldız Teknik Üniversitesi**, 2009
- ORTAYLI, İlber: **Türkiye’nin Yakın Tarihi**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010
- ÖNİŞ, Ziya: “Neo-Liberal Globalization and the Democracy Paradox: the Turkish General Elections of 1999”, **Journal of International Affairs**, C: 54, No: 1, Eylül 2000, s. 283-306
- ÖNİŞ, Ziya: “The Political Economy Of Islamic Resurgence in Turkey: The Rise of Welfare Party in Perspective” **Third World Quarterly**, Vol 18, No: 4, 1997, s.743-766
- ÖNİŞ, Ziya; AYSAN, Ahmet Faruk: “Neo-liberal Globalization, the Nation State and Financial Crises in the Semi-Periphery, A Comperative Analysis” **Third World Quarterly**, C:21 No:1, 2000, s.119-140
- ÖZAL, Turgut: **'8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın İzmir Ticaret Odasındaki Konuşmaları'**, İzmir Ticaret Odası, 1992
- ÖZBUDUN, Ergun: “Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokratik Konsolidasyon”, **Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası**, ed. Elisabeth Özdalga, Sune Persson, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları,1998, s.112-122
- ÖZBUDUN, Ergun: **Contemporary Turkish Politics Challenges to Democratic Consolidation**, London, Lynne Rienner, 2000
- ÖZBUDUN, Ergun: “Özal ve Demokratikleşme”, **Devlet ve Siyaset Adamı Turgut Özal**, ed. İ.Sezal, İstanbul, 1996, 20 Mayıs Eğitim, Kültür ve Sosyal Dayanışma Vakfı Yayınları
- ÖZBUDUN,Ergun; HALE, William: **Türkiye’de İslamcılık, Demokrasi ve Libealizm AKP Olayı**, İstanbul, Doğan Kitap,2009

- ÖZCAN, Zafer: **Nilüfer Göle ile Toplumun Merkezine Yolculuk**, İstanbul, Ufuk Kitapları, 2002
- ÖZEL, Soli; SARIKAYA Ali: “Türkiye’de Liberalizmin Prangaları”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Liberalizm**, ed. Murat Yılmaz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.452-473
- ÖZGÜDEN, Mehmet: “Türkiye’de Sivil Toplum İdeolojisi: Yeni Sağ, Sol Liberalizm ve Siyasal İslamcılık Üzerine Bir İnceleme”, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, **Ankara Üniversitesi**, 2007
- ÖZGÜR, Faruk: **Tek Parti İdeolojisiyle Demokrasi**, Ankara, Liberte Yayınları, 2004
- ÖZİPEK, Bekir Berat: “Liberal Düşünce Topluluğu”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce; Liberalizm** ed. Murat Yılmaz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.620-629
- ÖZKAZANÇ, Alev: “Türkiye’nin Neo-Liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Liberalizm**, ed. Murat Yılmaz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.634-658
- ÖZKAZANÇ, Alev: “Türkiye’de Yeni Sağ”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 15, 1995, İletişim Yayınları
- RAND, Ayn: “İnsan Hakları”, **Yeni Forum Dergisi**, C:11, No:250, 1990
- SABINE, George: **Yakın Çağ Siyasal Düşünceler Tarihi**, çev. Özer Ozankaya, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1991
- SAKMAN, Sabahattin: “Liberal Felsefe ve Liberal Demokrat Parti”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı:8, Güz 1997, s.21-26
- SANDEL, Michael: “Introduction”, **Liberalism and Its Critics**, ed. Michael Sandel, Oxford, Basil Blackwell, 1984
- SANDER, Oral: “Yeni Bir Bölgesel Güç Olarak Türkiye’nin Dış Politika Hedefleri”, ed. Faruk Sönmezoglu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul, Der Yayınları, 1994, s.607-613
- SARIBAY, Ali Yaşar: **Siyaset, Demokrasi ve Kimlik**, Bursa, Asa Kitabevi, 1998

- SARIBAY, Ali Yaşar: **Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995
- SARTORI, Giovanni: **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, çev. T.Karamustafaoğlu, Mehmet Turan, Ankara, Yetkin Yayınevi, 1996
- SARVAN, Sungur: “Sol Liberalizm: Maddeci Bir Elestiriye Dogru”, **11.Tez Kitap Dergisi**, Sayı:2, 1986, s.10-40
- SAYARI, Sabri: “The Changing Party System”, **Politics, Parties and Elections in Turkey**, ed. Sabri Sayarı ve Yılmaz Esmer, Lynne Rienner Publishers, 2002, s.9-33
- SAYARI, Sabri: “Political Parties, Party Systems, and Economic Reforms: The Turkish Case”, **Studies in Comperative International Development**, C:31 No:4, Kış, 1996/97, s.29-45
- SCRUTON, Roger: **A Dictionary of Political Thought**, London, Pen Books, 1983
- Yeni Demokrasi Hareketi: **Sorularla Yeni Demokrasi Hareketi Temel Politikalar**: İstanbul, YDH Yayınları,1994
- SÖNMEZ, Ergun: **Kapitalist Süreç ve Türkiye’de Temel Sorunlar Demokrasi, Kürtler ve AB**, İstanbul, Peri Yayınları, 2009
- SUNAR, İlkay: “Demokrat Parti ve Popülizm”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 8, İletişim Yayınları, 1986
- SUNAR, İlkay: **State and Society in the Politics of Turkey’s Development**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1974
- ŞAHİN, Hüseyin: **Türkiye Ekonomisi**, Bursa, Ezgi Kitabevi, 2000
- ŞEYLAN, Gencay: **Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, Ankara, İmge Kitabevi, 1984
- ŞİMŞEK, Sefa: “New Social Movements in Turkey Since 1980’s”, **Turkish Studies**, C:5, No:2, Yaz 2004, s.111-139

- TACHAU, Frank: "Turkish Political Parties and Elections: Half a Century of Multiparty Democracy", **Turkish Studies**, C: 1, No:1 Bahar 2000, s.128-148
- TAN, Altan: **Kürt Sorunu Ya Tam Kardeşlik Ya Hep Birlikte Kölelik**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009
- TANÖR, Bülent: "Siyasal Tarih (1980-1995)", **Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980-2003**, ed. Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınevi, 2008
- TAMER, Mine Gözübüyük: "Tarihsel Süreçte Sivil Toplum", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C:27, S:1, Haziran 2010, s.89-105
- Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı: **Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset**, İstanbul, TESEV, 2000
- TIBUK, Besim: "Liberal Demokrat Parti Üstüne", **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı:8, s.5-20
- TOKATLI, Orhan: **Kırmızı Plakalar Türkiye’nin Özal’lı Yılları**, İstanbul, Doğan Kitap, 1999
- TOSUN, Gülgün Erdoğan: **Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi Türkiye Örneği**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2001
- TOSUN, Tanju: **Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma**, İstanbul, Boyut Kitapları, 1999
- TUNAYA, Tarık Zafer: **Türkiye’de Siyasal Partiler**, Cilt 1, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988
- TUNCEL, Gökhan: "Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşlarının Tarihsel Gelişimi", **21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat**, ed. Selahaddin Bakan, Adnan Küçük ve Ahmet Karadağ, İstanbul, Aktüel Yayınları, Cilt 2, 2005, s.709-739
- Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı: **Türkiye’de Siyasi Parti Seçmenlerinin Nitelikleri, Kimlikleri ve Eğilimleri**, İstanbul, TÜSES, 1996
- ULUGAY, Osman: **24 Ocak Deneyimi Üzerine**, Hil Yayınları, İstanbul, 1984

- YAVUZ, Hakan: “The Politics of Fear: The Rise of Nationalist Action Party”, **The Middle East Journal**, C:56, No:2, Bahar 2002, s. 200-221
- YAYLA, Atilla: **Liberalizm**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1992
- YAYLA, Atilla: **Liberal Bakışlar**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1993
- YAYLA, Atilla: “Özal Reformları ve Liberalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce; Liberalizm**, ed. Murat Yılmaz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.584-602
- Yeni Demokrasi Hareketi: **Yeni Demokrasi Hareketi Tüzük ve Programı**, YDH Yayınları, 22 Aralık 1994
- Yeni Demokrasi Hareketi **Türkiye Daha İyisini Hak ediyor**, İstanbul, YDH Yayınları, 1994
- YILDIRIM, Ergun: “Apolitik Politikaların İnşacıları Olarak Sivil Toplum”, **Sivil Toplum Dergisi**, Yıl:3, Sayı: 10, s.61-72
- YURDUSEV, Nuri: “Liberalizmin Türkiye Atağı”, **Türkiye Günlüğü**, Bahar 1993, S:22 s.101-108
- YÜCEL, M. Serhan: **Türkiye’nin Siyasal Partileri (1859-2005)**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2006
- YÜRÜŞEN, Melih: “Anti-Liberal Zihniyet ve Liberal Demokrat Parti”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı:8, Güz 1997, s.27-42
- YÜRÜŞEN, Melih: **Çeşitlilikten Özgürlüğe: Çok Kültürlülük ve Liberalizm**, Ankara, LDT Yayınları, 1998
- ZİZEK, Slavoj: **Mapping Ideology**, der. Slavoj Zizek, London, Verso,1994
- ZÜRCHER, Erik Jan: **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005
- ZÜRCHER, Erik Jan: **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924- 1925)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003
- ZVESPER, John: “Liberalizm”, **Blackwell’in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi 2**, der. Alan Ryan, David Miller, Janet Colaman, William E. Connoly, Adana, Ümit Yayıncılık, 1995

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

“Demokrasi Kurallarından Asla Taviz Vermeyiz”, 05.03,1997 tarihli basın açıklaması,

<http://www.ldap.org.tr/medya.asp?level1=basinbultenleri&level2=582&home=19970>

[3](#), 16Mayıs 2011

Ayrıntılı bilgi için bkn: <http://www.ldap.org.tr/konukonumtek.asp?level2=8>, 16 Mayıs 2011

Ayrıntılı bilgi için bkn. <http://www.ldap.org.tr/konukonumtek.asp?level2=2>, 16 Mayıs 2011

GAZETELER

05 Aralık 1995 Yeni Yüzyıl Gazetesi

3 Aralık 1993 Hürriyet Gazetesi

15 Ocak 1995 Yeni Yüzyıl Gazetesi

18 Ocak 1995 Yeni Yüzyıl Gazetesi

19 Ocak 1995 Yeni Yüzyıl Gazetesi

22 Ocak 1995 Yeni Yüzyıl Gazetesi

23 Aralık 1994 Yeni Yüzyıl Gazetesi

16 Şubat 1995 Hürriyet Gazetesi

3 Kasım 1995 Sabah Gazetesi

15 Kasım 1995Sabah Gazetesi

28 Aralık 1995 Yeni Yüzyıl Gazetesi

26 Şubat 1996 Hürriyet Gazetesi
31 Ocak 1996 Milliyet Gazetesi
23 Temmuz 1994 Pazar Postası
07 Ocak 1995 Yeni Yüzyıl Gazetesi
27 Kasım 1994 Cumhuriyet Gazetesi
20 Ocak 1995 Yeni Yüzyıl Gazetesi
30 Temmuz 1994 Pazar Postası
23 Aralık 1994 Milliyet Gazetesi
4 Eylül 1994 Adana Toros Gazetesi
3 Eylül 1994 Pazar Postası
16 Mart 1995 Yeni Yüzyıl Gazetesi
17 Temmuz 1994 Cumhuriyet Gazetesi
5 Nisan 1995 Cumhuriyet Gazetesi